

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Національний університет
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФІЛОСОФІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ

Наукове фахове видання

Випуск 34

Видавничий дім
«Гельветика»
2022

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

Секундант Сергій Григорович, доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії та основ загальногуманітарного знання, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ РЕДАКТОР:

Яковлев Денис Вікторович, доктор політичних наук, професор, декан факультету психології, політології та соціології, Національний університет «Одеська юридична академія»

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Голубович І. В., доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії та основ загальногуманітарного знання, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова; **Дікова-Фаворська О. М.**, доктор філософських наук, професор, професор кафедри соціології, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова; **Єременко О. М.**, доктор філософських наук, професор, Національний університет «Одеська юридична академія»; **Крилова С. А.**, доктор філософських наук, професор, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова; **Кройтор А. В.**, кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політичних теорій, Національний університет «Одеська юридична академія»; **Кутуєв П. В.**, доктор соціологічних наук, професор, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»; **Куцепал С. В.**, доктор філософських наук, професор, Полтавський юридичний інститут Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого; **Лісієнко О. В.**, доктор соціологічних наук, професор, Південноукраїнський національний університет імені К. Д. Ушинського; **Коваліско Н. В.**, доктор соціологічних наук, професор, Львівський національний університет імені Івана Франка; **Окороков В. Б.**, доктор філософських наук, професор, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара; **Петриківська О. С.**, кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та основ загальногуманітарного знання, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова; **Стрелкова А. Ю.**, доктор філософських наук, старший науковий співробітник, Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України; **Хамітов Н. В.**, доктор філософських наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка; **Чепак В. В.**, доктор соціологічних наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка; **Якубін О. Л.**, кандидат політичних наук, старший викладач кафедри соціології, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»; **Długosz Piotr**, доктор соціологічних наук, професор, University of Rzeszów, Rzeszow, Польща; **Gerald M. Steinberg**, професор кафедри політології, Університет імені Бар-Ілана, Ізраїль; **Harris Kevan**, доктор філософії, доцент, Каліфорнійський університет (UCLA), США; **Mirchev Dimitar**, доктор філософських наук, професор, Медичний університет Пловдив, Болгарія; **Mirica Stefania-Cristina**, доктор філософії, Університет «Dunarea de Jos», м. Галац, Румунія; **Silviya Mineva**, доктор філософії, професор, Софійський університет, Болгарія.

Науковий фаховий журнал «Актуальні проблеми філософії та соціології» засновано у 2014 році
Національним університетом «Одеська юридична академія».

Свідоцтво про державну реєстрацію: КВ № 20826-10626 Р від 25.06.2014 р.

Журнал «Актуальні проблеми філософії та соціології» внесено до переліку наукових фахових видань України категорії Б, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт з філософських, політичних та соціологічних наук (спеціальності 033 «Філософія», 052 «Політологія», 054 «Соціологія») на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук відповідно до Наказу МОН України від 26.11.2020 р. № 1471 (Додаток 3).

Рекомендовано до друку та поширення мережею Internet вченою радою Національного університету «Одеська юридична академія» 28 лютого 2022 р. (протокол № 8).

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Офіційний веб-сайт журналу «Актуальні проблеми філософії та соціології»: www.apfs.nuoua.od.ua

ФІЛОСОФІЯ

УДК (091) (477)

DOI <https://doi.org/10.32837/apfs.v0i34.1067>**І. В. Козій**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5827-6603>

кандидат філософських наук, доцент,

доцент кафедри історії і філософії

Львівського торговельно-економічного університету

**ТИТ ГАЛУЩИНСЬКИЙ ПРО РОЛЬ ХРИСТІЯНСЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ
У ФОРМУВАННІ ОСНОВНИХ ЗАСАД УКРАЇНСЬКОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ**

Постановка проблеми. Для отримання максимально об'єктивної картини тих подій у царині культурного життя загалом та філософії зокрема, які мали місце у тогочасній Україні, доречним буде ознайомитися також і з позицією низки представників християнської філософії. У цьому контексті хочемо репрезентувати діяльність одного із християнсько-католицьких мислителів – Т. Галущинського, доволі знакового виразника думок і настроїв значної частини мешканців тогочасної Західної України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розробкою окресленої проблематики займалися такі науковці як: І. Яхот, Т. Закидальський, М. Роженко, М. Олексюк, І. Бичко, В. Табачковський та інші.

Мета статті полягає в аналізі складових імперативів доктрини українського християнського філософа Т. Галущинського крізь призму його ставлення до проблеми конфронтації основних засад християнства з постулатами радянської ідеології в контексті формування стрижневих засад української ментальності.

Виклад основного матеріалу. У 1930 році доктор богослов'я о. Т. Галущинський видає працю під назвою «Царство сатани наступає на нас!». На нашу думку названу працю можна сприймати по-різному, але тим не менше вона є однією з багатьох реакцій на ті неоднозначні процеси, які мали місце на західноукраїнських землях початку XX ст. Як зазначає сам Т. Галущинський, поштовхом для написання цієї брошури був лист Пія XI до Кардинала-вікарія Памфілія від 2-го лютого 1930 року, в якому велася мова про переслідування та утиски українських християн представниками радянської влади. «Щоб подати нашим священикам, – зазначає Т. Галущинський, – відповідний матеріал до проповідей та рефератів, порішила Укр. Християнська Організація видати брошуру з коротким представленням демонської злоби большевизму, нищення родинного життя, релігійних переслідувань та небезпеки страшної

навали большевизму для українського населення і гр. кат. Церкви в Галичині» [2, с. 3–4].

Мислитель насамперед наголошує на тому факті, що в ті післявоєнні роки, коли ніби то почало намічатися деяке національне відродження, на українські землі прийшла інша небезпека, яка вже носила не матеріальний, а духовний характер. Цією небезпекою він називає ту ідеологічну експансію з боку радянської тоталітарної системи, яка мала місце на західноукраїнських землях в 20–30-х роках XX століття. Саме тоді була реальна загроза втрати стрижневих підвалин національної ментальності, головною з яких дослідник, із зрозумілих причин, називає релігійний фактор. Адже якщо певні речі матеріального світу можна відновити у майбутньому, то із втратою духовних орієнтирів зникає той чи інший народ, та чи інша нація.

Так Т. Галущинський характеризує тоталітарну ідеологію радянської влади. «Така небезпека, – пише він, – дійсно загрожує католицькому українському населенню Галичини. Цілою силою йде на нас большевизм, правдиве царство сатани. В крові й деморалізації затопили большевики Велику Україну, а тепер простягають до нас свої кроваві руки. Будьмо готові до боротьби за наші найсвятіші цінності, особливо за нашу віру й св. католицьку Церкву!» [2, с. 6]. І не дивлячись на той факт, що у вищенаведених словах можна помітити деяку емоційність, все ж саме за ними переконуються у тому, якою була реакція жителів Західної України на популяризацію та насадження марксистсько-ленінської ідеології.

Далі дослідник наочно демонструє ті деструктивні методи, якими послуговувалася радянська влада для нівелювання колишнього суспільного ладу і насадження власних принципів подальшого розвитку України. За словами критика, насамперед була «атакована» християнська родина, як основна запорука нормального функціонування суспільства. Церковні вінчання як такі були скасовані вже восени 1917 року. Натомість ввели так

звані «цивільні вінчання» коли достатньо було перед комісаром заявити про намір одружитися, при цьому єдиною умовою було вікове обмеження (чоловік не менше 18-ти років, жінка – не менше 16-ти). Ще простіше було розірвати такий шлюб. Одна із сторін заявляла, що не вважає себе пов'язаною вище оголошеним шлюбом і він автоматично анулювався. Як наслідок мало місце багатоженство. У цьому контексті Т. Галущинський посилається на більшовицьке видання «Правда». В одному з її номерів (від 10 березня 1926 року) читаємо: «Я людина як багато інших. Піддаюся силам природи, що ділають у мені. Вислід: 118 жінок у вільних подружках. Не числю тих, що про них я забув» [2, с. 11–12]. Саме тому діти народжені в таких умовах належали більше не до родини, а до суспільства загалом. Речники марксизму наголошували, що родину потрібно замінити партією, дитячими садочками тощо.

Посилаючись на згадувану вище «Правду» дослідник пише, що «...дітей, що їх опустили родичі в 1923 р. було 7 мільонів! Се тільки записаних, а кілька незаписаних?! З тих 7 мільонів лише 800.000 можна було примістити в державних заведеннях... В 1922 р. над Волгою тинялися 2 мільони дітей, покинені родичами. На Україні в 1926 р. було таких дітей 1,655.000. Розуміється ті діти здичіли й стали язвою по містах і селах. Облави поліції наловили раз 11690 злочинців-дітей в літах від 10 – 16. Не маючи іншого способу, большевики просто вигублювали таких дітей» [2, с. 12–13].

Як висновок Т. Галущинський зазначає, що позбавлену впливу сім'ї молодь було дуже легко використовувати для різноманітних політичних цілей, як то шпигунство, збір того чи іншого фактажу тощо. В такому ж руслі діяли нові радянські заклади освіти, де головною метою було закладання в нестійку свідомість молоді основних постулатів радянської ідеології: «...державні заведення і школи вирафінованими хитрощами нищать душу молоді. До них силою стягається вся дівчорю, не так щоб дати їй науку, а зробити з неї «освідомленого пролетаря, будучого борця за всесвітню революцію»...Шкільна система має завдання: навчити молодь, що «нема Бога»; впоїти у молодь ненависть до всього нереволюційного та наставити до боротьби з буржуазною Європою» [2, с. 15].

Проводячи таким чином популяризацію марксистської ідеології, паралельно проходив відбір найбільш талановитої молоді, з метою формування кістяка генеральних штабів, як головних осередків новітнього світогляду. Таким чином можемо виснувати, що використовувалися практично усі засоби впливу на становлення головних світоглядних засад підростаючого покоління.

Далі критик констатує наявність паралелей між розвитком у того чи іншого народу культури та силою віри людей в Бога. Іншими словами

йдеться про симбіоз двох площин суспільного життя – світського та духовного. Адже ті країни де проводилася цілеспрямована боротьба проти релігії та церкви не могли існувати довго в мирі, адже потреба людини в Богові закладена в самій її природі. За словами Т. Галущинського методи, якими діяла радянська влада, не можна назвати адекватними та цивілізованими, адже нищилися практично цілі пласти тих культурних здобутків, які напрацьовувалися не одне століття. Тому зрозуміло, що подібні прагнення речників марксистсько-ленінської ідеології не зустрічали великої підтримки серед українців, а надто віруючих. Спочатку була знищена російська православна церква, яка після повалення царського режиму не могла протистояти на повну силу. В цьому контексті дослідник зазначає: «Ціль поставлена отже ясно: знищити релігію однаковими засобами, то є насамперед пропагандою, а по довершеній революції загальною різнею духовенства та всіх «упорствующих» [2, с. 19].

Для того, щоб мати змогу активно протистояти експансії радянської влади на Україні, на переконання Т. Галущинського, слід якомога краще пізнати ті методи боротьби, які мають у своєму арсеналі прибічники ідеології марксизму. Використовуючи гасла Бухарина та Преображенського, двох відомих більшовицьких теоретиків, Т. Галущинський перш за все звертає увагу на їх намір відділити церкву від держави, а також нівелювати вплив першої на школу. Далі бралися в «оборот» церковнослужителі, як головні популяризатори релігії та християнської віри.

Після такої першої навали впроваджувалися в життя наступні завдання, а саме – популяризація низки природничих наук, які стоять на позиції доказовості та позитивізму. Найпершим своїм завданням вони мали доказати матеріалістичне походження світу та продемонструвати хибність ідеалістичного підходу щодо розуміння світобудови. Наступне завдання полягало у тому, щоб показати класове походження релігії, а як наслідок пряму її залежність від представників капіталізму. Саме тому релігія повинна розглядатися як така, що суперечить основним принципам матеріалістичного тлумачення буття, а також стрижневим засадам соціалістичної ідеології. «Майже той сам систем, – зазначає Т. Галущинський, – примінено й до інтелігенції. Отже 1) Науково-природнича пропаганда, до чого запрягли також Укр. Академію Наук в Києві; 2) протиставлення релігії матеріалістичного розуміння законів природи й історії з особливим зверненням уваги на «історію релігії»; 3) вияснення суті класовості не тільки клиру але й самої релігії» [2, с. 22].

Протилежну позицію, із зрозумілих причин, можемо побачити звернувшись до М. Олексюка який, звинувачуючи представників уніатської

церкви, в цьому контексті пише, що вони дуже сумлінно вели нищівну боротьбу проти будь-яких проявів матеріалістичного світогляду загалом та філософії зокрема. Пише: «Під її (мова про уніатську церкву – І. К.) безпосереднім керівництвом вся західноукраїнська реакція, починаючи від єпископів, професорів філософії та теології та кінчаючи рядовими священиками і продажними публіцистами, обрушилася на матеріалізм з якоюсь нелюдською злобою, з небаченим досі фанатизмом, закликаючи до «остаточної» його ліквідації [1, с. 214–215]. І в іншому місці: «Ще гостріше виступали західноукраїнські клерикали проти тих філософських узагальнень, які робилися на основі нових наукових фактів. Клерикали неодноразово підкреслювали, що справжнє «нещастя» науки починається головню тоді, коли вчені хочуть на основі окремих фактів створити цілісну картину світу» [1, с. 234]. На думку М. Олексюка, представники західноукраїнської греко-католицької церкви розглядали ХХ століття, як століття повного нівелювання раціоналізму, іншими словами вони говорили про неспроможність людського розуму давати відповіді на ті чи інші нові запитання. Побутувала думка, що в цей час наука досягла свого апогею, а отже будь-який її рух буде лише регресивним рухом. А тому з необхідністю людство замінить науку вірою та релігією.

Продовжуючи свою нищівну викривальну критику марксистської ідеології Т. Галущинський пише, що не залишили поза увагою і українські села, де також потрібно було проводити антирелігійну пропаганду. Слід було вести наукові бесіди в яких, по можливості, показувати релігійні «прогалини». Для прикладу пояснювати, що не Бог, а громовідвід рятує від грому, врожай дадуть агрономічні знання, а не церковнослужителі і т. д. в такому ж дусі.

Така агітаційна робота повинна була проводитися на високому рівні, тобто діяти більше на свідомість людини, а не бути грубим фізичним втручанням. Адже лише планомірна робота над переформуванням ментальності народу могла забезпечити переконливу перемогу теоретикам марксистсько-ленінської ідеології.

Так само скрупульозно та методично проводилася робота і серед членів комуністичної партії. Насамперед слід було прийняти тринадцятий параграф комуністичної програми, у якому йдеться про посилену діяльність, спрямовану проти релігії. Членам партії, які були вихідцями із селян та робітників і мали ще певний зв'язок з релігією, надавалися деякі поступки, як то церковне вінчання та інше, але при умові, що вони засудять «мракобісся». Говорячи про згадуваний вище тринадцятий параграф програми компартії,

Т. Галущинський підкреслює, що не усі комуністи повинні були агітувати в політичній площині, але усі мають за свій обов'язок проводити антирелігійну пропаганду. Підготувавши таким чином ґрунт для подальших своїх дій, прибічники нової ідеології вдаються до більш радикальніших дій. Церкви закриваються зовсім, або перетворюються на кінотеатри, клуби тощо. У цьому контексті Т. Галущинський пише: «По даним большевицької преси дотеперішній вислід боротьби з християнською релігією за Збручем представляється так: в 1927 р. замкнено: 17 церков, 6 каплиць і 34 монастирів; в 1928 р. замкнено: 359 церков, 20 каплиць і 4 монастирів. Разом у двох лише роках 1927–1928 рр. замкнено: 376 церков, 26 каплиць і 82 монастирі. До того признаються самі большевики» [2, с. 25].

Характерним для цього часу було зневажливе ставлення до християнських свят та обрядів. Їх не лише забороняли, але влаштовували паралельно з ними різноманітні заходи, спрямовані на дискредитацію церкви. П'ятий параграф аналізованої праці носить назву «Ненависть до католицької Церкви і св. Отця Пія XI». У ньому дослідник підкреслює той факт, що не дивлячись на толерантну позицію християнської церкви та релігії, вона тим не менше піддавалася найбільш гострим атакам зі сторони радянського суспільства. Адже, за словами Т. Галущинського: «Вона не розпоряджає ні військом ні арматами, ні літаками, ні трійливими газами. Однак Католицька Церква, се одинока моральна сила світа, се останнє забороло, що держиться кріпко, се останній авторитет на землі» [2, с. 28].

Дослідник приходить до цікавого факту, який у цьому контексті видається доволі промовистим. Т. Галущинський зазначає, що не дивлячись на десятилітню експансію більшовицької влади на теренах Радянського Союзу, практично не має жодної реакції з боку, за його словами «культурного світу». На нашу думку, цей факт можна пояснити низкою об'єктивних причин. З одного боку радянська влада зробила все можливе, щоб решта світу отримувала якомога менше достовірної інформації, або й зовсім її не отримувала. А та інформація яка доходила до країн Європи та Америки подавалася у вигідному для радянської ідеології світлі. Тобто мала місце інформаційна цензура. З іншого боку згадаємо характерні особливості слов'янської ментальності, нездатної в переважній більшості проявляти у потрібні моменти колективний спротив. З цього приводу Т. Галущинський слушно зауважує: «Бувало як побили десь одного жида, то ціла ліберальна преса підносила крик, аж в ушах лящило. Коли кілька літ тому назад в Америці суд засудив на смерть двох злочинців-анархістів, то большевики і соціалісти по цілм світі робили крикливі демонстрації і протести, неначе незнати яка сталася

кривда. А там мільйони гинуть невинно! Там по простацьки й брутально топчуть найшляхотніші почування людей, бо їх релігійні вірування, – ані всесвітня преса, ні держави не піднесли голос протесту» [2, с. 32].

Лише коли з Ватикану почали висвітлювати ті події, які мали місце в тогочасній Росії та Україні, можна було спостерігати хоч якусь світову реакцію. А Галичині Т. Галущинський відводив особливе місце та призначення в контексті цих подій. Галичина перша повинна вдатися до рішучих дій спротиву. Саме вона і ментально, і географічно, і політично знаходиться ближче до кордонів радянської тоталітарної ідеології. Саме тому на неї покладається найбільша відповідальність.

У шостому параграфі під назвою «Ідуть на нас!» Т. Галущинський аналізує ту ідеологічну роботу, яку ведуть поміж власного і закордонного населення речники марксизму. Насамперед, як уже було зазначено вище, можна було спостерігати повний інформаційний вакуум стосовно будь-яких нових надходжень із за кордону. Така сама ситуація мала місце і в зворотньому напрямку. Якщо хтось відвідував терени Радянського Союзу, його позбавляли можливості мати хоч якийсь вплив на корінне населення. Але «...самі безлично ведуть руйніницьку пропаганду по краях та державах майже цілого світа. Розкидають сотками тисяч свої книжки, видають по всіх усядах цілий ряд дозволених і недозволених часописів, кольпартують масово всякі відозви (большевицька бібула), висилають і на місцях наймають агітаторів, засновують явні і тайні організації, – а все те в тій цілі, щоб большевизмом затроїти душу народу...» [2, с. 33].

За переконанням Т. Галущинського, саме таким чином планувався ґрунт для подальшої всесвітньої революції. Усі верстви населення були під пильним більшовицьким наглядом. А інтелігенції, як основному носієві культурно-ментальних засад самоідентифікації будь-якої нації, приділена особлива увага. Тут дослідник з сумом констатує, що певну частину інтелігенції було банально куплено, інших заманили можливістю працювати і хоча б якимось чином творити (звичайно в чітких межах «істинної» марксистсько-ленінської ідеології), когось підкупили різноманітними титулами та посадами, хтось повірив обіцянкам щодо мовного питання та закликав до «українізації».

Вагоме місце в популяризації більшовицької ідеології займала ідеологічно налаштована преса. Т. Галущинський пише: «Насамперед – чотири журнали: 1) «Нові шляхи», 2) «Культура», 3) «Вікна» і 4) «Сяйво». Се цілий фронт тяжкої большевицької артилерії, котрий бомбардує затроєними газовими гранатами своїх аргументів наших дезорієнтованих Галичан – від найстарших до наймолодших... За лінією журналів іде

друга большевицька лінія – газет: 1) «Сельроб», 2) «Наше Слово», 3) «Рада», 4) «Праця», 5) «Сила» [2, с. 35]. Основною метою перелічених вище видань було доведення своєї ідеології до «умів» саме підростаючого покоління. Працюючи на перспективу, речники радянської ідеології мали на меті підготувати ґрунтовну площину для популяризації своєї ідеології в майбутньому. Звертаючись головню до вихідців із робітників та селян, ідеологи марксизму насамперед прагнули викоринити будь-які прояви пошанування авторитетів загалом, та релігійності зокрема. Існували також окремі видання, які були розраховані виключно на молодь. У них нав'язувався матеріалістичний світогляд, який проголошувався єдино істинним, на відміну від «примарного» ідеалістичного. «Так отже наша західньо-українська молодь, – висновує Т. Галущинський, – робітнича, селянська й інтелігентна немов здана на ласку комуністичних та комунізуючих течій. А тому здана на ласку, бо з нашого боку в тім напрямі майже нічого не робиться. Очевидно тут і там, як це бачимо з дописів, працюють, подекуди навіть з гарним успіхом, Марійські Дружини Молоді» [2, с. 38].

Наступний параграф праці мислителя носить доволі радикальну назву «Як боронитися». Найперше на що звертає увагу дослідник це те, що слід на усіх ділянках цього протистояння демонструвати рішучий опір комуністичній експансії, а не займатися лише теоретизуванням та моралізаторством. На практиці це повинно втілюватися в нівелюванні друкованого слова, адже саме воно має найперший (в даному випадку деструктивний) вплив на формування світогляду української молоді. Далі усіма способами перешкодити проникненню більшовиків до керівних органів різноманітних просвітніх установ. Також слід уникати розмов щодо протистояння між різними верствами населення, адже такі розмови в подальшому можуть переростати у внутрішні конфлікти, що аж ніяк не сприяє зміцненню та консолідації нації. Єдина ціль такого роду диспутів, це внесення деструктивних елементів, з метою послаблення опірності нації.

У цьому контексті Т. Галущинський зазначає, що цілком природними є бажання тієї чи іншої верстви захищати та відстоювати свої інтереси, але це повинно відбуватися не за рахунок утискання інших, а тим більше не за рахунок внутрішнього розбрату в межах усієї спільноти загалом. «Суспільство, – пише дослідник, – се організм, а не купа піску чи каміння. В організмі всі члени повинні розвиватися і удосконалюватися в міру їх вартости й потреби, та ніколи зі шкодою або знищенням другого члена. Годі так ратувати ногу чи руку, щоб стратити голову, бо як голови не буде тоді не потрібна ні нога, ні рука» [2, с. 42].

Т. Галушинський зазначає, що з одного боку релігія виступає одним із наймогутніших консолідуючих факторів на шляху перетворення членів спільноти в націю, а з іншого – у світлі тих подій, які мали місце на західноукраїнських землях в 20–30-х роках ХХ століття, вона повинна бути головним дієвим механізмом який би допоміг не допустити насадження ідей соціалізму в Західній Україні. Саме тому українцям потрібно усвідомити ту страшну небезпеку, яка їх підстерігає і спромогтися дати рішучий опір. А для того потрібно зібрати усю силу віри, бути справжнім християнином, не лише цінувати віру як щось теоретичне, а на практиці охороняти як її саму, так і охоронятися за допомогою неї. На переконання Т. Галушинського усі площини нашого життя (родина, місто, нація) слід підкорити стрижневій ідеї – ідеї християнського спасіння. В такі часи не потрібно забувати про наше походження та вирашні складові нашої української ментальності.

Підкреслюючи важливість друкованого слова Т. Галушинський у цьому контексті пише: «До переведення сеї великої боротьби з большевизмом та іншими руйнівними струями, до скріплення католицького духа і духа св. Церкви, до закріплення і побіди Христового Царства в нашій народі найконечніша зброя – то католицька преса. Без поширення і закріплення католицької преси неможливо навіть думати про успішну оборону. І як завзято та послідовно треба нам поборювати большевицькі часописи, так ще завзятійше мусимо поширювати католицьку пресу» [2, с. 43].

Висновки. Роблячи висновок, насамперед потрібно наголосити, що будучи ґрунтовно обізнаними з передовими західноєвропейськими науковими течіями представники української християнської філософії, зокрема Т. Галушинський, переносили ці знання на сучасний їм український ґрунт. Також слід зазначити, що виступаючи представниками християнської церкви і науковцями одночасно, вони намагалися у своїх дослідженнях прийти до «спільного знаменника» який би не суперечив ані догмам релігії, ані науковій логіці. Але поза тим в їх працях можна помітити усе ж таки тяжіння не до раціональних (у нашому випадку мова про постулати марксистської філософії), а до позараціональних (духовних) чинників людського пізнання та світоорієнтування загалом.

Література

1. Олексюк М. Боротьба філософських течій на західноукраїнських землях у 20–30-х роках ХХ ст. Львів, 1970. 299 с.
2. Галушинський Т. Царство сатани наступає на нас! Станіславів-Львів, 1930. 45 с.

Анотація

Козій І. В. Тит Галушинський про роль християнської філософії у формуванні основних засад української ментальності початку ХХ століття. – Стаття.

У статті аналізуються ключові погляди українського християнського філософа Т. Галушинського крізь призму його відношення до проблеми боротьби стрижневих засад християнства з основоположними постулатами радянської ідеології початку ХХ ст. Окреслена проблематика цікава насамперед тим, що зважаючи на більшу (в плані творчої реалізації особистості) свободу мислителів тогочасної Західної України, думки та ідеї багатьох представників католицької церкви вирізнялися оригінальністю та незалежністю мислення. Тому доречним буде більш детально проаналізувати їх філософські погляди, адже подібний крок однозначно допоможе збагатити та урізноманітнити доробок вітчизняної філософії початку ХХ ст. Відтак, для отримання максимально об'єктивної картини тих подій які мали місце в тогочасній Україні, ми ознайомилися з позицією одного з доволі яскравих представників західноукраїнської християнської філософії – Т. Галушинського.

Досліджуючи задекларовану проблематику у сьогоденні ми однозначно констатуємо присутність у репрезентантів західноукраїнської християнської філософії низку раціональних ідей. Подібний факт свідчить про те, що вони як представники української інтелектуальної інтелігенції миттєво реагували на ту загрозу яка нависла над українським народом з боку популяризаторів радянської ідеології. А якщо у цьому контексті згадати, що стрижневими складовими національного характеру та національної ментальності українців є незалежність, правдолюбство, емоційність, сентиментальність, висока моральність, відчуття прекрасного, релігійність тощо стане зрозуміло, що саме на таких позараціональних чинниках зосереджували свою увагу представники вітчизняної релігійної філософії, адже українська філософська традиція доволі рідко виказувала особливі симпатії до чітких раціональних систем, особливо коли у них простежувалися тоталітарні складові.

Ключові слова: християнська філософія, доктрина, світогляд, матеріалізм, ідеалізм, нація, менталітет.

Summary

Kozii I. V. Tyt Halushchynskiy on the role of Christian philosophy in the formation of basic principles of the Ukrainian mentality of the early 20th century. – Article.

The article analyzes the key views of the Ukrainian Christian philosopher T. Halushchynskiy through the prism of his attitude to the problem of the struggle of the core principles of Christianity with the fundamental postulates of the Soviet ideology of the early 20th century. The outlined issues are interesting first of all because due to the greater (in terms of the creative realization of personality) freedom of thinkers of Western Ukraine the thoughts and ideas of many members of the Catholic Church stood out for being original and independent. Therefore, it will be appropriate to analyze in more detail their philosophical views, because such a step will help to enrich and diversify the achievements of domestic

philosophy of the early 20th century. Therefore, to get the most objective picture of the events that took place in Ukraine at that time the authors got acquainted with the position of one of the most prominent representatives of the Western Ukrainian Christian philosophy T. Halushchynskyi.

Examining the declared issues today, the presence of some rational ideas of the representatives of the Western Ukrainian Christian philosophy can unequivocally be stated. Such a fact indicates that they, as representatives of the Ukrainian intellectual intelligentsia, reacted immediately to the threat looming over the Ukrainian people from the popularizers of Soviet ideology. And if to

mention in this context the fact that the core components of the national character and national mentality of Ukrainians include independence, truthfulness, emotionality, sentimentality, high morality, the sense of beauty, religiosity, etc., it becomes clear that the representatives of the national-religious philosophy focused their attention on such non-rational factors. After all, the Ukrainian philosophical tradition seldom showed special sympathy for clear rational systems, especially when totalitarian components were traced in them.

Key words: Christian philosophy, doctrine, worldview, materialism, idealism, nation, mentality.

УДК 122/129

DOI <https://doi.org/10.32837/apfs.v0i34.1068>**Р. Ю. Коперльос**ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4896-2407>*кандидат філософських наук,
асистент кафедри філософії та методології науки
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

РОЗУМННЯ НЕЛІНІЙНОЇ ОСОБИСТОСТІ В ПОСТНЕКЛАСИЧНІЙ РАЦІОНАЛЬНОСТІ

Постановка проблеми полягає в тому, щоб переосмислити класичне розуміння поняття «особистість», як систему певних психічних якостей індивіда, що визначається залученістю людини до конкретних суспільних, культурних, історичних відносин тощо. Натомість розкрити нелінійне тлумачення особистості, де вона постає суб'єктом, що здатен до самоорганізації, саморозвитку, саморегуляції тощо та є носієм нелінійного мислення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показує, що, попри існування великої кількості літератури, де більшою чи меншою мірою висвітлюються різні аспекти даної теми, а саме нелінійності особистості, все ж таки стан її наукового осмислення не можна вважати завершеним. І не лише тому, що проблема нелінійності особистості, не була окремим предметом дослідження вчених довгий період історії філософської думки, але й через те, що низка дослідників залишала поза увагою нелінійний підхід, який дає змогу сприймати особистість як суб'єкта, здатного до самоорганізації, саморозвитку, саморегуляції, самоаналізу та самореалізації.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Нелінійний підхід до розуміння особистості як активного суб'єкта сучасної постнекласичної раціональності можна застосовувати якщо враховувати в розуміння особистості раціоналізовану, орієнтовану в просторі і часі перспективу взаєморозвитку та взаємовпливу відношення «людина – суспільство – світ» за допомогою визначення цінності життя, як в індивідуальному, так і в суспільному плані. Крім того, говорячи про нелінійність особистості треба враховувати і те, що особистість сама по собі не є нелінійною, такою вона постає тільки у взаємодії з іншими. Саме таке тлумачення особистості нині є важливим в усіх сферах життя людини, зокрема в науці та освітньому процесі.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі нелінійного, синергетичного підходів розкрити розуміння нелінійності особистості в сучасній постнекласичній раціональності.

Виклад основного матеріалу. Ядром постнекласичної раціональності є міждисциплінарні системно-кібернетичні та синергетичні поняття,

а також нелінійні людиновимірні моделі систем. Тут виникає новий комплекс трансдисциплінарних питань, котрі так чи інакше формуються навколо проблеми складності й системи цінностей у новому світі складності. Мається на увазі нелінійний світ – це світ із іншими відмінними від звичних для класичної науки закономірностями. Це закономірності виростання складних структур з малих флуктуацій, становлення складного еволюційного цілого, спрямованості перебігу процесів, інші принципи симетрії і управління процесами розвитку складних систем. Причому важливо зрозуміти, що всі реальні системи, як правило, відкриті та нелінійні. І навпаки, закритість і лінійність є винятком з правила, надмірне і часто неправомірне спрощення дійсного стану справ, як це було з розумінням світу в класичній науці [2].

В цьому аспекті В.Аршинов говорить про виникнення синергетичного дискурсу, який на його думку, зараз не досить потужно досліджується: врахування особистості дослідника для отримання знання; наявність спостерігача, котрий виникає у складноорганізованих потоках комунікації та комунікативних подіях і знає, як адекватно себе поводити в ситуаціях, пов'язаних із індивідуальними актами чи кооперативними взаємодіями; спостереження постнекласичного міждисциплінарного суб'єкта, котрий знаходиться у середині науки та, відповідно, занурений у ній, говорить і пише її мовою, але при цьому і через це сам видозмінюється (наприклад, ускладнюється); різноманітність та неоднозначність шляхів перекриття простору та часу; нелінійність та багатоманітність мислення; складність світу; ідея, що майже все самоорганізується та саморозвивається тощо, – і є основними ознаками синергетичного дискурсу [1].

Для сучасної науки важливим є усвідомлення світу як складного разом із його цілісністю, темпоральністю, нелінійністю, саморозвитком, самоорганізацією. І ці властивості стосуються як світу в цілому, так і окремо кожного з його компонентів та систем/структур, явищ/феноменів, об'єктів/предметів. Крім того, вони розглядаються та сприймаються через принцип підлеглості (є одним із гарантів порядку): коли ми спостерігаємо,

як елементи, котрі наділені певною мірою свободи і таким чином здатні до самоорганізації та саморозвитку, так і елементи, котрі підкоряються цілому, при цьому створюючи інновацію (нову складність, видозмінену складність) із елементів, що присутні в навколишньому середовищі, де відбувався даний рух. І тому можна говорити про складність суспільства як системи, яка включає в себе людину як складну систему, як нелінійну особистість у всіх її взаємодіях з іншими.

Одним з класичних визначень поняття «особистість» є «Особистість – аспект внутрішнього світу людини, що характеризується унікальністю та відкритістю; реалізується в самопізнанні та самотворенні людини та об'єктивується в артефактах культури... Маслоу визначає особистість як здатність людини до самоактуалізації. Він розуміє самоактуалізацію не просто як стихійне зростання, а як самопізнання, саморефлексію, що ведуть до плідної самотворчості» [4, с. 457–458].

Нелінійний підхід дослідження особистості дозволяє тлумачити та сприймати особистість як активний суб'єкт свого та інших проявів здатного до самоорганізації, саморегуляції та саморозвитку. Такий активний суб'єкт здатен регулювати, організовувати життєві прояви інших особистостей, впливати на їхню самоорганізацію та саморозвиток, але тут ми матимемо на увазі вплив активного суб'єкта на пасивний (лінійний підхід).

Методологічною складовою дослідження буде рефлексія двох рівнів організації людського життя: засобів (соціальне, психічне тощо) та «життєвого світу» (просторово часовий фактор). Оскільки світ в якому живе особистість нелінійний і відкритий, то людина як складний елемент світу, який насправді є складною системою, опиняється в нелінійних ситуаціях нестабільності й розвитку з однієї сторони – еволюції, та власного життя – з іншої. В такій ситуації особистість зобов'язана перестати бути пасивним спостерігачем та проявити себе як активний суб'єкт, який усвідомлює нестабільність, відповідно до якої навіть малі флуктуації роблять відкриті й непередбачувані сценарії/ситуації/події. В такому випадку розуміємо те, що суб'єкту залишається лише обирати серед множини можливостей та/або можливих сценаріїв розвитку того чи іншого явища, події тощо, найбільш бажаний або пріоритетний сценарій, який, у свою чергу, відкриє наступну нову множину непередбачуваних подій та сценаріїв. У цьому аспекті беремо до уваги розуміння терміну «нелінійність» О. Князевої та С. Курдюмова як «багатоманітність шляхів еволюції, наявність вибору з альтернативних шляхів і визначеного темпу еволюції, а також необхідність еволюційних процесів» [5, с. 364–365].

Тобто в період нестійкості саме випадковості належить вибір подальшого розвитку подій і саме

особистість здатна до такого вибору. Тому можна говорити, що саме особистість, що здатна до саморозвитку і перебуває в стані «необхідності» та «випадковості», за допомогою нелінійного мислення, що притаманне їй, здатна розмежувати ці діалектичні протилежні категорії і виділити нелінійний зв'язок нестійкості та рівноваги. Тут має місце синергетичний підхід, що сприяє зняттю розриву між «зовнішнім» світом і «внутрішнім» світом людини, аналізу взаємодії складних нелінійних систем особистості та соціуму тощо. Оскільки складна нелінійна система здатна сама себе організовувати, то дієвість малих збурень у період нестійкості суспільства має місце. Але саме синергетичний підхід вказує, що не індивідуальні впливи, а колективні відіграють значну та вирішальну роль у спрямуванні та трансформації соціуму, тобто тут ключовою є коеволюція людини з людиною, людини з природою, людини з суспільством.

Використання синергетичного підходу до тлумачення особистості передбачає виявлення її активності, діалогічності, самостійності, творчості, ініціативності та виявлення її волі до вибору стратегії індивідуального життєвого шляху. «Там, де думки, цінності, наміри людини стають керуючим параметром організації, а саме таким є спосіб існування людини в соціальному і природному світі, малі й великі справи кожного можуть стати вирішальним моментом..., де можливими стануть більш сприятливі сценарії перебігу подій у спільній долі людей і природи і нашої планеті, і в нашій країні» [3, с. 265].

Аналіз особистісно-орієнтованої парадигми в цьому питанні дозволяє дійти висновків, що синергетичний підхід до поняття особистості є надзвичайно актуальним для розуміння кардинальної трансформації класичного розуміння особистості, яка потребує врахування синергетичних принципів її самоорганізації як відкритої системи, а дослідження питання саморозвитку особистості саме у контексті синергетичної парадигми дасть змогу включити уявлення про важливість зовнішніх і внутрішніх, економічних, екологічних, соціальних, політичних, освітніх тощо потреб людини, важливість яких відповідно до пріоритетності особистість сама обирає для себе.

Свій підхід до розуміння особистості пропонує Н. Кочубей, пояснюючи, що людина є найбільш нелінійною системою, а її рефлексивність, здатність до самоаналізу, до особистісного самовибування є проявами цієї нелінійності. Тому сучасні дослідження повинні враховувати нелінійність особистості та нелінійність мислення людини [6].

Оскільки особистість є нелінійним феноменом, то вже є носієм нелінійного мислення, тому сучасна освіта та наука мають не тільки навчати нелінійно мислити, але й розуміти що це мислення

в постнекласичній особистості вже змінило лінійне, а отже опиратися на принципи лінійного мислення не тільки не ефективно, але й не раціонально. Саме тому мають змінюватися методи і засоби дослідження відповідно до особливостей постнекласичного нелінійного активного суб'єкта, який є носієм нелінійного мислення. Крім того, варто орієнтуватися на методологічні принципи і пізнання, що зумовлені існуванням відкритого й нелінійного світу, що здатен до самоорганізації та саморозвитку, через що тут є важливим та фундаментальним нелінійний підхід до:

- формування цілісного бачення світу (філософська рефлексія, ймовірнісне сприйняття, діалогічність сприйняття, тощо);
- сприйняття особистості та особистостей як нелінійних активних суб'єктів суспільства, світу та власного саморозвитку;
- здатності нелінійної особистості розрізняти та відокремлювати лінійні та нелінійні принципи дослідження складності, темпоральності, цілісності, саморозвитку та самоорганізації світу завдяки нелінійному мисленню.

У контексті нелінійних властивостей складних систем (людина, суспільство, світ) крім самоорганізації та саморозвитку особистості можна говорити також про самореалізацію, котра у цілісному процесі самоорганізації є вирішальним процесом включення людини до суспільства та формою перебування людини в світі. Так би мовити складна система, що здатна до самоорганізації, саморозвитку, саморегуляції та самореалізації, тобто особистість, у таких же складних системах як світ і суспільство. На думку Г. Нестеренко саме самореалізація з її прогнозуваннями варіантів і створює варіанти розвитку суспільства, а ті в свою чергу – розвитку світу загалом [7].

До розуміння нелінійності особистості слід враховувати:

1. *Самоорганізацію*. Здатність особистості обирати або діяти певним чином відповідно до своїх пріоритетів, симпатій тощо, самокритика, самовдосконалення, самозміна та самопрояв себе у різних системах (суспільство, група тощо).

2. *Стан нестійкості нелінійного середовища*. Тобто невизначеність і можливість вибору, що є важливою життєвою якістю людини, що знаходиться в різних умовах співіснування із світом та іншими особистостями, які теж є нелінійними.

3. *Відкритість, саморозвиток та самодетермінація*. Тобто аналізуючи людину розглядаємо її як відкриту складну систему, що саморозвивається та не знаходиться в стані рівноваги, але має стійкість за рахунок самоорганізації потенційних станів у певних взаємозв'язках та володіє власними можливостями для саморозвитку разом з навколишнім середовищем та в середині нього.

4. *Імовірність та випадковість*. Орієнтація особистості на багатомірність, поліфонічність процесів і станів, визнання великої ролі випадкових подій та ситуацій, а також імовірнісний характер дій, подій, взаємозв'язків тощо. Фактично особистість має можливість обирати шлях свого розвитку, але це завжди передбачає невизначеність, імовірність, випадковість тощо.

5. І, як наслідок, *атракторність*, тобто об'єктивні тенденції розвитку суспільства, як в соціальному, так і в історичному аспектах.

Таким чином, говорячи про нелінійність особистості мається на увазі, що це активний суб'єкт відношення «людина – суспільство – світ», який здатен до самоорганізації, саморозвитку, саморегуляції, самоаналізу та самореалізації, що здатен обирати серед множини можливостей та можливих сценаріїв розвитку, найбільш бажаний або пріоритетний сценарій.

Загалом можна говорити про високий евристичний потенціал різних підходів до розуміння особистості, але варто пам'ятати про потребу в більш детальних дослідженнях розуміння саме нелінійності особистості.

Висновки та перспективи подальших досліджень. В добу постнекласичної раціональності варто говорити про нелінійну особистість та її вплив на розвиток та формування нелінійного суспільства та нелінійного світу. Але варто пам'ятати і про зворотній зв'язок, адже кожен з елементів відношення «людина – суспільство – світ» здатен до самоорганізації, саморозвитку, саморегуляції та самореалізації, а отже і до взаємовпливу з нестабільними і непередбачуваними наслідками цього впливу. Очевидним є методологічний потенціал осмислення особистості як окремого індивіда, так і особистостей групи, колективу, суспільства тощо.

Література

1. Аршинов В. И. Синергетика как феномен постнеклассической науки. М. : ИФ РАН, 1999, 203с.
2. Буданов В. Г. Нелинейный мир постнеклассической науки. *Синергетическая парадигма. Когнитивно-коммуникативные стратегии современного научного познания* : материалы круглого стола. М. : Прогресс-Традиция, 2004, С. 524–550.
3. Добронравова І. С. Практична філософія науки: збірка наук. праць. Суми: Університетська книга, 2017. 352 с.
4. Кирилова С. Особистість. *Філософський енциклопедичний словник*. Київ : Абрис, 2002. С. 457–458.
5. Князева Е. Н., Курдюмов С. П. Основания синергетики. Режимы с обострением, самоорганизация, темпомиры. СПб. : Алетейя, 2002. 414 с.
6. Кочубей Н. В. Нелінійне мислення в освіті. *Філософські обриси сучасної освіти* : монографія / за ред. І. Предборської. Суми : Університетська книга, 2006. С. 29–41.
7. Нестеренко Г. О. Особистість у нелінійному суспільстві : монографія. Запоріжжя : Просвіта, 2004. 140 с.

Анотація

Коперлос Р. Ю. Розуміння нелінійності особистості в постнекласичній раціональності. – Стаття.

Поява ідеї розгляду нелінійності особистості в сучасному науковому дискурсі зумовлена переходом науки від класичного до некласичного і постнекласичного етапів її розвитку. Парадигмальні зрушення, що вимагають змістовно-сислової експлікації поняття «особистість» в певному дискурсі пов'язані із синергетичною дослідницькою програмою і формуванням складного та нелінійного стилів наукового мислення. Оскільки існує низка підходів до філософсько-методологічного дослідження цього поняття, то можна говорити і про низку ускладнень, адже розуміння поняття «особистість» показує нам багатоманітність своїх смислів у залежності від того як і до чого ми будемо цей термін застосовувати. Саме через це і не існує єдиного визначення поняття особистості, яке можна було б застосовувати відносно різних контекстів. Проте методологічний ракурс, через який відбувалося дослідження дав цілісне уявлення про розуміння нелінійності особистості в сучасному науковому дискурсі, тобто відбувається переосмислення класичного розуміння цього поняття. На основі нелінійного підходу до розуміння відношення «людина – суспільство – світ» розкривається нелінійність кожного з компонентів цього відношення та їхній взаємовплив один на одного. З'ясування проблемного спектру терміну «особистість» в статті здійснювалося на основі вивчення класичних та сучасних досліджень. Серед сучасних дослідників в статті особливо виділено ідеї О. Князевої, С. Курдюмова, Г. Нестеренко. З'ясовується значення розуміння нелінійності особистості в сучасній постнекласичній раціональності та досліджується методологічний потенціал нелінійного підходу до розуміння особистості. На основі синергетичного та нелінійного підходів виведено розуміння нелінійної особистості як активного суб'єкта відношення «людина – суспільство – світ», який здатен до самоорганізації, саморозвитку, саморегуляції, самоаналізу та самореалізації, і має складний нелінійний стиль мислення.

Ключові слова: особистість, нелінійність, самоорганізація, саморозвиток, саморегуляція, самореалізація.

Summary

Koperlos R. Yu. Understanding the nonlinearity of personality in postnonclassical rationality. – Article.

The emergence of the idea of considering the nonlinearity of personality in modern scientific discourse is due to the transition of science from classical to non-classical and post-classical stages of its development. Paradigmatic shifts that require semantic explication of the concept of "personality" in a certain discourse are associated with a synergetic research program and the formation of complex and nonlinear styles of scientific thinking. Since there are a number of approaches to the philosophical and methodological study of this concept, we can talk about a number of complications, because understanding the concept of "personality" shows us the diversity of its meanings depending on how and to what we apply this term. That is why there is no single definition of personality that could be applied to different contexts. However, the methodological perspective through which the study took place gave a holistic view of the understanding of nonlinearity of the individual in modern scientific discourse, that is, there is a rethinking of the classical understanding of this concept. The nonlinear approach to understanding the human-society-world relationship reveals the nonlinearity of each component of this relationship and their interaction with each other. Rethinking the classical understanding of the concept of "personality" as a system of certain mental qualities of the individual, determined by human involvement in specific social, cultural, historical relations, etc., reveals a nonlinear interpretation of personality. Among modern researchers, the article highlights the ideas of O. Knyazeva, S. Kurdyumov, G. Nesterenko. The importance of understanding the nonlinearity of personality in modern post-classical rationality is clarified and the methodological potential of the nonlinear approach to understanding personality is investigated. Based on synergetic and nonlinear approaches, the understanding of nonlinear personality as an active subject of the relationship "man-society-world", capable of self-organization, self-development, self-regulation, self-analysis and self-realization, and has a complex nonlinear style of thinking.

Key words: personality, nonlinearity, self-organization, self-development, self-regulation, self-realization.

УДК 165.742+17.021.2

DOI <https://doi.org/10.32837/apfs.v0i34.1069>**У. М. Мараєва**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2600-8532>

кандидат філософських наук,

доцент кафедри філософії

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

В. Ю. ДолішнякORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6128-4479>

магістрант кафедри філософії

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ПЕРСПЕКТИВИ ГУМАНІЗМУ КРИЗЬ ПРИЗМУ ПОСТМОДЕРНОЇ КУЛЬТУРИ

Постановка проблеми. Актуальність теми гуманізму та передумов його формування як світоглядної системи залишається центральною проблемою сучасного цивілізаційного простору. Глобалізаційні процеси в культурі, політиці, постійний розвиток інформаційних технологій, постмодерна критика усталених норм та цінностей, руйнація бінарної, ієрархічної картини світу потребують перегляду класичної гуманістичної парадигми.

Попри всі спроби перейняти філософсько-світоглядний досвід гуманістичного ідеалу, людина в сучасному світі залишається на роздоріжжі у виборі між ідеалами новоевропейської філософії з її раціоналістичним світоглядом і концепцією щастя, рівних прав і свобод, власного призначення та потрактування людини в екзистенційній філософії, де вона відчуває страшний тиск знеособленого суспільного механізму, прагне звільнитися від нього і стати автономною. Постмодерна традиція, відтак, має гуманістичну спрямованість і визначає новий образ людини, де основним стає не загальне, а локально-неповторне, особистісне. Постмодерністська людина з іронією ставиться до глобальних перебудовних проєктів Модерну з його логоцентричною свідомістю та всезагальних можливостей розуму. Тому людська сутність визначається змінною, а абсолютні цінності стають умовними.

Процес трансформації культури розвиває традиційні форми ідентичності, які виступали маркером причетності до певного оточення чи цінностей. Дезорієнтованість у світі посилює негативні тенденції і процеси, віддзеркалюючи загальну духовну кризу і кризу самоідентифікації окремого індивіда. Утвердження культу масового споживання, орієнтація на статус, імідж чи зовнішню респектабельність активно посилюють процес відчуження як окремого індивіда, так і суспільства в цілому.

На тлі духовно-світоглядної кризи це відчуження має наслідком відсутність комунікації, «замкненість власного Я» стосовно інших, асоціальність і споживацький світогляд, що став результатом цивілізації. Поява людини-дикуна в ХХІ столітті, що

«зростає в еру комп'ютера та засобів масової інформації» і перетворюється лише на споживача, веде до неминучої кризи комунікації, а відтак, і руйнування соціальності. [17, с. 36] З цим ще пов'язана і світоглядна криза, що виявляє людину, яка «загубилася у соціальному житті» [9], а у світі комп'ютера присутня тільки ідеально. Отже, «постлюдина» стала залежною від розвитку штучної реальності і тих умов, що змушують її швидко адаптуватися у світі комп'ютерних технологій. Такі тенденції зумовили глибинні причини кризи чи деконструкції гуманізму, де критика і синтез попереднього соціокультурного досвіду змушує шукати нові шляхи залученості людини у глобалізаційних процес. У синтезі наукового та соціогуманітарного знання людина як суб'єкт історії змогла б зреалізувати не тільки свої вітальні потреби, а й створити умови для саморозвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз філософсько-теоретичної літератури показує широке зацікавлення проблемою людини і її шляхів реалізації в сучасних умовах життя. Тому для дослідження проблеми гуманізму філософсько-теоретичним підґрунтям стали праці вітчизняних та зарубіжних філософів, культурологів, психологів, педагогів минулого і сьогодення, що визначили різні потрактування гуманізму як світоглядної установки, його філософського, культурологічного, релігійного та етичного вимірів у системі соціогуманітарного знання. Це, зокрема, праці Аврелія Августина, Аристотеля, Ф. Аквінського, Р. Декарта, Сократа, Б. Спінози, Конфуція, Дж. Локка, Піко делла Мірандоли, Платона, Е. Роттердамського, ін. Окремий філософський доробок становлять праці, що розглядають екзистенційно-антропологічні виміри гуманізму в історико-філософському дискурсі. Це праці Ж. П. Сартра, М. Хайдеггера, М. Бердяєва, ін. Для аналізу сучасного гуманізму важливими теоретичними розробками на тлі розв'язання фундаментальних соціально-філософських, культурологічних, освітньо-виховних проблем стали праці

І. Бичка, О. Лосева, І. Касавіна, С. Кримського, Н. Хамітова, Ф. І. Фролова, ін., що на тлі світоглядно-духовної кризи намагаються визначити шлях сучасного соціуму і основне призначення людини.

Постановка завдання. Для сучасної «постлюдини» головним стає питання як вижити у світі і не загубитись у ньому? Як віднайти для себе головні стратегії свого саморозвитку, не конфліктувати із самим собою і своїм осередком? Де і в чому шукати ресурси для свого самоздійснення? Тому завданням є встановлення зв'язків постмодерної культури з основами сучасного гуманізму, їх трансформації в умовах сучасного суспільства та розробка гуманістичної стратегії розвитку людини.

Виклад основного матеріалу. Для сучасного простору визначальним стає включення людини у суспільство, її соціальна роль. Суспільство є тим плацдармом, середовищем, де людина розкриває свої соціально-комунікативні потенції. Гармонізація відносин людини як одиниці, таким чином, із соціумом є «умовою існування і розвитку цілого, і навпаки, здичавіння одиниць веде до занепаду суспільства» [17, с. 39]. Встановлюючи постійний діалог зі світ інших суб'єктів, людина встановлює діалектичну єдність інтерсуб'єктивного і інтерперсонального, конструюючи при цьому свій реальний світ у синтезі світоглядів, думок і знань, тобто життєвого досвіду. Цей досвід допомагає їй (чи окремому суспільству) обрати головну стратегію свого розвитку і втілити її у цивілізаційному проєкті. З одного боку – вибір стратегії дає можливість стати розвиненому суспільству суб'єктом геополітики [16, с. 82], з іншого ж – вільний індивід, здатний творити свою власну історію на засадах гуманізму, творчості і самоутвердження – сильний гравець у сучасному цивілізованому суспільстві.

Історичний досвід засвідчує, що проблема гуманізму стає найбільш актуальною в ті часи, коли людство починає діяти за зовсім протилежними принципами і тоді гуманізм часто стає механізмом утримання людської агресії. Семе поняття «гуманізм» та «духовність» сьогодні розуміються як гарантії основних прав людини як умова збереження гуманних основ буття; як підтримка слабших, що виходить за межі звичайних уявлень нашого суспільства про справедливість; як формування соціальних і моральних якостей, що дозволяють особистості само реалізуватися на підвалинах суспільних духовних і матеріальних цінностей [11, с. 4].

Генеральна асамблея МГЕС в «Амстердамській декларації» (2002р.) [1] визначила основні принципи сучасного гуманізму, серед яких головними є:

- Особиста свобода людини, що супроводжується соціальною відповідальністю. Вона реалізується через залученість людини до цілого і відповідальність за свої вчинки перед суспільством.

- Демократичні відносини і права людини, які дають можливість кожній людині зреалізувати себе і тримати рівні права у різних сферах діяльності. Вони можуть бути здійснені у правовій державі через вироблення політичних цінностей, таких як свобода, закон, справедливість, політичний плюралізм. Гуманізм, таким чином, виступає морально-психологічним полем для обговорення і вирішення конфліктів (світоглядних, ментальних, культурних, політичних тощо).

- Мораль – невід'ємна властивість людської природа як спосіб самовиявлення унікального й особистісного в людині, де гуманізація розглядається не як загально універсальна безумовна святина, а як процес цілісного прояву духовності людини в реальності її буття [11, с. 3–4]. У соціальних відносинах ця мораль розглядається як повага та толерантність по відношенню до інших, до Універсуму. Тому просвітницьке уявлення щодо перетворення Всесвіту за образом і подобою людини, її уявлень про розумність повільно поступається місцем більш потужній, етично залежній та відповідальній думці про справжнє становище людини в світі [15, с. 350–353].

- Релігійний гуманізм як альтернатива і доповнення світського гуманізму.

- Наука, яка повинна бути використана з метою творення, а не руйнації. З погляду І.Т. Касавіна, постмодернізм демонструє такого роду свободу, обернувши знання саме на себе, причому не заради пропедевтики, яка б розчистила місце для позитивного предметного знання, а заради процесу самопізнання суб'єкта, що пізнає. Неутилітарний характер нового критицизму, визначений І.Т. Касавіним, як «фундаменталізм зі зворотним знаком», поєднуючи цілепокладання суб'єкта (і картезіанського *cogito*, і кантівського трансцендентального суб'єкта) з когнітивним різноманіттям постмодернізму, перетворює це різноманіття на суспільне благо, а науку – на «гуманістичний проєкт» [10, с. 252].

- Мистецтво, яке через творчість і уяву намагається до зміни (самозміни) самої людини. Творчість є підставою для творення особистістю навколишньої дійсності, відображаючи свої особистісні, індивідуальні духовні запити.

- Гуманізм як спосіб життя для всіх чи життєва позиція, що передбачає прагнення до творчого і етичного життя.

Отже, сучасний гуманізм – це система наукових знань, головними блоками якої є антропологічні, філософські, психологічні, юридичні, екологічні та педагогічні знання. Весь цей потенціал людство отримало у результаті аналізу, синтезу та модифікації ідеалів, які гуманізм висуває особистості у наш час. По-перше, *особистісні* – ідеали жити здоровим і осмисленим життям, до других, *моральні* – дотримуватися загальноприйнятих

норм моралі, до третіх, *цивільні* або *правові* – дотримуватися правових норм держави, насамперед, зафіксованих у конституції, до четвертих, *естетичні* – виховувати естетичний смак, уміння відрізнити прекрасне від потворного, до п'ятих, *інтелектуальні* – культивувати цінності розуму, пізнання, критичного мислення, до шостих, *екологічні* – дотримуватись екологічної етики, спрямованої на збереження та оздоровлення навколишнього середовища. Всі ці вимоги, які сформулював сучасний гуманізм, проявляються у різних сферах буття людини, з самого початку зародження ранніх суспільств.

Новий гуманізм прагне зосередитися на наукових дослідженнях у пошуках нових основ буття людини і суспільства. В межах дослідження сучасних перспектив гуманізму активно функціонують напрямки гуманістичної орієнтації, спрямовані на перспективи людини, її буття та подальшого розвитку, проблеми соціального прогресу та подолання відчуження як духовного, так і соціального. Тож сучасні перспективи гуманізму намагаються активно розробляти і впроваджувати різні соціальні проекти гуманізації людських стосунків, визначаючи принципи сучасного гуманізму в його перспективах як «нового сенсу моральної відповідальності в ставленні до життя <...> у формі «позамовної комунікації», тобто внесення гуманістичного ідеалу в масову свідомість» [13, с. 214–215]. Тому гуманізм виступає засобом самозбереження та мотивації людини у світі, спрямовує проти авторитарності та контролю людського мислення.

Сучасна криза духовності, а відтак і деформація фундаментальних цінностей, пов'язана з розвитком науки, техніки, інформаційних технологій все більше змушує замислитися про основні критерії гуманізму і їх трансформацію у сучасному цивілізаційному просторі. Ідеали епохи Відродження виявляються недовірними у ситуації постмодерну. Простежуючи генезис ідеалів гуманізму в філософії, політиці, праві, мистецтві, науці, релігії, освіті та економіці, а також виводячи антигуманність, як процес занепаду епохи, кризи духовності і відчуження людини суспільству можна зрозуміти причини упадку, застою і розвитку країн.

Критичне переосмислення ідеалів і цінностей гуманізму у ХХІ столітті зумовлює переорієнтацію їх вимог на основі синтезу передової наукової думки та соціальних наук, порушуючи соціально-зорієнтовані питання і тим самим формуючи інтеграцію соціальних дисциплін і науки, раціоналізуючи концепції і процеси, закладені у соціології, історії та філософії з відповідними технологіями і соціальними проблемами [18, с. 884–885]. З одного боку, людина як носій духовності відображає основні світоглядні цінності в результаті своєї практичної діяльності, з іншого – в процесі комунікації людина конструє свій власний простір на принципах гу-

манізму, поєднуючи розум, волю, емоції, відчуття і цінності, ідентифікуючи себе у суспільному бутті, створюючи свій власний «життєвий проєкт» як етнофор, разом із свободою, вибором і відповідальністю. Такий цивілізаційний проєкт, за визначенням Н. Хамітова, здатний актуалізувати «нерепресивні умови по справжньому гідної самореалізації», де творча і співтворча атмосфера сприяє відтворенню реальності, а не ілюзорності цивілізаційного розвитку [16, с. 76–77].

Людина як невід'ємна частина природи, носій життя, суб'єкт діяльності і пізнання постає мірою буття світу, що її оточує. Це дає підстави концептуалізувати поняття буття як «світ-буття-життя», тобто феномен *світу-буття-життя* полягає у тому, що світ стає буттям лише посередництвом життя людини як суб'єкта чуттєво-раціонального його пізнання – її відчуття світу, сприйняття світу, розуміння світу.

Досвід *світу-буття-життя* є інтерсуб'єктивно значущим та спільним для людей, перш за все, у межах спільноти у її сутнісних структурах. Доречно тут буде використати поняття «життєвого світу», світу безпосереднього життєвого досвіду, свідомості як суб'єктивних переживань та самопізнання. Ця дофілософська, донаукова, первинна в гносеологічному відношенні свідомість існує ще до свідомого прийняття індивідом теоретичної установки, здійсненої на основі раціонально-мисленевих операцій. Життєвий світ, за Е. Гуссерлем, є сферою «відомого всім, безпосереднього і очевидного», це «коло впевненостей», до яких ставляться з довірою, давно існуючою і які прийняті в людському житті поза всяких вимог наукового обґрунтування [5, с. 238–240]. Згідно з феноменологічним вченням Е. Гуссерля поняття природи як об'єктивного світу реальностей не може бути протилежним світу людини як її завжди суб'єктивного життєвого світу.

Поєднанням, моментом єдності *світу-буття* взагалі і *буття* людини є *життя*. І. Бичко розширює поняття життя до обсягу поняття роду людського і ще далі – до обсягу всього живого у Всесвіті. Проте таке розширення зовсім не усуває того факту, як зазначає філософ, що для світоглядного самовизначення кожного з нас ніколи не стає байдужою його індивідуальна життєздатність. Остання – найнеобхідніша передумова усіх інших людських намірів, бажань, прагнень і домагань. Саме завдяки власній життєспроможності людська істота сприймає все довкілля, самовизначається щодо нього і у структурі буття. Життєспроможність – передумова мислення, без якого таке самовизначення також неможливе. Життя являє собою таку саму висхідну й первинну даність для індивіда, як і предметне буття зовнішнього світу. Ні те, ні інше не потребує жодних попередніх визначень, аби постати у власній

якості. Вони просто дані індивідові, з них починається увесь подальший рух його, індивіда, самоздійснення. Предметне буття дане через життя, і життя розгортається як предметний процес. І. Бичко визначає людське життя, життя індивіда й особистості як специфічну реальність, що існує у формі суб'єктивного цілепокладального процесу творення таких матеріальних і духовних умов життя, які на практиці та у свідомості забезпечували б досягнення найважливішої «рівності»: «Я» – «людина». При цьому життя постає не як засіб для людського самоствердження, а як його найважливіша природна передумова, яка стає водночас і суспільно-історичною. Адже зазначений цілепокладальний процес зумовлює складну архітектоніку людського способу буття. Таким чином, специфічне виявлення взаємовідношення людини й буття, людини і світу, у якому людська форма освоєння світу та об'єктивна форма його буття збігаються у єдинім процесі, називаємо «*життям-буттям*» самої людини. [3]

«Життя-буття» людини покликане здійснити свій життєвий потенціал, зреалізувати можливість людини у цивілізаційному проєкті, зробити власний вибір, перетворивши потенційне в актуальне завдяки творчій реалізації своїх пізнавальних властивостей. Цей цивілізаційний вибір, як слушно вказує Н. Хамітов, веде не тільки до зміни соціальної системи, а й трансформації буття людини [7, с. 47].

Разом з цим, людина як носій свідомості, творить свою власну історію, поєднуючи традиційне із сучасними потребами, тому «для життя свідомості необхідним є дотримання проєкту своєї минулої історії», що реактивує минуле і проєктує майбутнє, посилюючи особистісне начало на колективному суспільному тлі [14, с. 91]. Саме традиція як фактор самозбереження і самовідтворення відповідає домінуванню власного «ми». «У феномені історичного поєднанні ідея об'єктивного часу і часовість суб'єктивного самоздійснення» [14, с. 92]. Вона в історичній ретроспективі показує життя однієї людини з іншими та спадковість поколінь, збереження їх досвіду і відтворення у майбутньому. Людина, засвоюючи морально-правові норми, правила мислення та граматики, форми побуту та естетичні смаки, стає не просто представником певного способу життя, типу культури і ментальності, – а продовжує залишатися унікальною саме тому, що всі зовнішні впливи пропускає через внутрішню духовну призму. Отже, виробляє власне ставлення до життя, створює, будує власну особистість, у кінцевому випадку і життя. Таким чином, самореалізація, самоутвердження та самоідентифікація особистості повинна формуватися на ґрунті власне української ментальності та світоглядних мотивів українського народу, оскільки «кожна культура має здійснити свою,

закладену в її глибинних основах місію збагачення загальнолюдської культури» при визначенні цивілізаційного вибору країни [7, с. 48]. А досягнення гармонії між людьми може відбутися через звернення до традиційних форм існування, усвідомлення своєї самобутності та ідентичності через збереження багатовікових традицій українського народу. Крім цього, фундаментальні цінності, закладені у світогляді і ментальності українців, становлять соціокультурну матрицю, духовний стрижень традиційного суспільства в процесі модернізації. Чим стійкіший «духовний стрижень» суспільства, тим меншою є його трансформація і модернізація.

На сучасному етапі розвитку українського суспільства важливою умовою утвердження загальнолюдських цінностей є розробка державних програм та національних стратегій розвитку, що відповідають принципам гуманності, моральності, толерантності і є продуктивними в умовах розбудови сучасної держави. Основними ознаками національних проєктів є відображення суспільного і особистісного буття українців на тлі власної культури, ідентичності, світоглядно-ментальних настанов, способу життєдіяльності і ставлення до фундаментальних гуманістичних цінностей. Саме таке складне зіткнення «традиційного» і «модернізаційного» призводить до того, що традиція стає одним із джерел культурної модернізації.

У світлі етико-антропологічного зрізу людського буття людина, синтезуючи попередній досвід, моделює своє сласне середовище згідно гуманістичних принципів, де не егоцентризм чи матеріальний прибуток є основою самореалізації людини, а творче самоздійснення людини як суб'єкту історії, її щастя і успіху, гідного життя, прав і свободи у відповідності до моральних цінностей та ідеалів. Ситуація «успіху» створює, таким чином, оптимістичне налаштування на світ, розкриває можливості кожної окремої людини, надає їй впевненості не тільки в собі, а й у завтрашньому дні, що, на думку Г. Балла, сприяє «гармонійному розгортанню позитивних людських здатностей» [2, с. 8]. Людські потенції перетворюються в здатності самореалізуватися не тільки в суб'єктивній, цілеспрямованій, осмисленій активності, а й у «конструктивній діалогічній взаємодії суб'єктів (індивідуальній і груповій)» [2, с. 8].

Такий «проєкт щастя» в сучасному цивілізаційному просторі показує основне призначення людини, де щастя постає як гідна самореалізація, зумовлена не споживанням, а *творчістю* – робити щось для когось, отримуючи задоволення; усвідомлено діяти згідно вищих цінностей, утверджуючи позитивний баланс життя в цілому (В. Татаркевич); «бути, а не мати», встановлюючи взаємозв'язки зі світом і самим собою, де самореалізація не стає засобом для володіння чимось,

а самоцінністю (Н. Хамітов). В цьому сенсі «бути» означає відбутися, здійснитися, зреалізуватися як людина, тобто залишити слід, досягнувши рівноваги як основи гомеостазу у житті людини. Важлива роль у розробці даного проєкту, на думку Н. Хамітова, надається сучасній інтелектуальній еліті, яка через освіту і виховання гуманістичних принципів повинна змінити ціннісні акценти та «неплідні паттерни поведінки як особистості, так і суспільства» [16, с. 78]. Цінності сучасного гуманістичного суспільства та світоглядні трансформації, таким чином, повинні бути результатом публічного діалогу, «який модерують моральні авторитети з числа наукової, художньої та релігійної спільноти» [7, с. 48]. Такі зміни, однак, будуть продуктивними лише у спільній взаємодії влади і народу на принципах небайдужості до себе, до власної історії та майбутнього суспільства. Тож соціальні проєкти створюють ґрунт для нових можливостей гуманізму і в сучасну епоху у мають змогу синтезувати попередній досвід і різноманіття трактувань гуманізму (релігійне, моральне, естетичне чи наукове) в єдиний фундамент гармонізації людських стосунків.

Висновки. Таким чином, з одного боку, гуманізм постає як ідеологія чи світогляд, в межах якого визначені ціннісні орієнтири людини, її права на щастя, розвиток та прояв своїх позитивних здібностей, на вільну та відповідальну участь у житті світу та суспільства, можливості її реалізації. Такі критерії гуманізму були проголошені ще в епоху Відродження.

З іншого, гуманізм може виступати методом, тобто способом осмислення місця і призначення людини в сучасній цивілізації, де основні критерії гуманізму: раціоналізація розумних відносин, рівні права і можливості у синтезі із морально-етичними ідеалами стають рушійною силою ідентифікації людини. В такому контексті можна розглядати його з урахуванням метаантропологічного підходу, де основні принципи сучасного гуманізму стають актуальними в інтеграції філософської антропології, екзистенціалізму і персоналізму із залученістю їх світоглядних ідей до процесу подолання сучасної кризи людини, її цілей і самоствердження у світі. Метаантропологічний підхід розглядає, таким чином, людину не тільки природну і соціальну, чи творячу світ символів і духовних артефактів, а ту, що здатна вийти за межі свого буття у світ духовно-душевний, моральний, трансцендентний. В цьому контексті саме духовність як «кордоцентрична горизонталь» постає вихідним принципом гуманізму.

Сучасні реалії показують, що існування сучасного суспільства не можливе без розвитку інформаційних технологій та мережі Інтернет. Це призвело до дегуманізації та духовної кризи. Однак, в добу інформатизації суспільства людина отри-

мує доступ до широкого спектру знань, на основі узагальнення і синтезу шляхом критичного мислення може обирати для себе ті найбільш цінні, що відповідають гуманістичним ідеалам. Саме людяність як незмінна ознака суспільства стає основою формування людини в її культурно-історичній та творчій діяльності, визначаючи її творцем самої себе у синтезі унікального та універсального. Критерії сучасного гуманізму широко виходять за межі його класичного трактування. Сьогодні стосунки повинні будуватися не «кожен сам за себе», безвідповідальному активізму чи пасивному спогляданні. Метою розбудови сучасного українського суспільства стає активна соціальна позиція ненасильства над собою і іншими на засадах толерантності і соціальної відповідальності, взаємопідтримки на рівні соціальної групи і держави.

Людина, попри все, постійно виходить за свої межі, відтворюючи людяність, протиставляючи себе природному, стихійному, тваринному, повертаючись до світу цінностей, працюючи над своїми помилками, творячи себе, падаючи і знову піднімаючись, утверджуючи себе, діючи у відповідності до власного вибору і переконання, відтворюючи у своїй особі реалії соціокультурного буття.

Література

1. Амстердамська декларація 2002 року : документ світового гуманістичного руху [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.humanism.ru/documents/759-amsterdam2002.html>
2. Балл Георгій Сучасний гуманізм та його діалогічні орієнтири. *Психологія і суспільство*. 2006. № 3. С. 7–31.
3. Бичко І. В. Філософія : курс лекцій. Тема 4: Буття та життя. К., 2002. Режим доступу : <http://readbookz.com/books/181.html>
4. Воронкова В. Г. Деконструкція гуманізму в умовах постмодерністської глобалізації. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. 2010. Вип. 40. С. 14–35.
5. Гуссерль Э. Логические исследования. Картезианские размышления. Кризис европейских наук и трансцендентальная феноменология. *Кризис европейского человечества и философия. Философия как строящая наука*. Мн. : Харвест, М. : АСТ, 2000. 772 с.
6. Онищук О. Контури феномена постлюдини в інформаційному суспільстві: особливості експлікації. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Філософські науки. 2013. № 750. С. 46–51.
7. Пирожков С. І., Хамітов Н. В. Цивілізаційний проєкт України: від амбіцій до реальних можливостей. *Вісник Національної академії наук України*. 2016. № 6. С. 45–52.
8. Рафальський І. О. Український національний проєкт і його цивілізаційний контекст. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2012. Вип. 6. С. 244–253.
9. Степаненко І. В. Духовність і життєва компетентність. *Філософська думка*. 2005. № 6. С. 40–55.

10. Столярова О. Е. Наука и идеалы гуманизма. *Вестник Томского государственного университета Философия. Социология. Политология*. 2021. № 60. С. 248–254.
11. Сухова Н. Духовность и гуманизм человека XXI века. *Вісник НАУ. Серія : Філософія. Культурологія*. 2015. № 2(22).
12. Татаркевич В. О счастье и совершенстве человека. М. : Прогресс, 1981. 367 с.
13. Філософський словник соціальних термінів / В. П. Андрущенко, М. І. Бойченко, М. І. Михальченко та ін. Харків : Корвін, 2002. 672 с.
14. Філософія: світ людини. Курс лекцій : навч. посібник / В. Г. Табачковський, М. О. Булатов, Н. В. Хамітов та ін. К. : Либідь, 2003. 432 с.
15. Хайдеггер М. Письма о гуманизме: Проблема человека в западной философии. М. : Наука, 1988. 338 с.
16. Хамітов Назіп. Філософія цивілізаційного проекту України: людина та її гідна самореалізація як мета і умова поступу. *Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2017. Вип. 4(90). С. 71–89.
17. Целік Т. В. Особистісне начало у філософській культурі Київської Русі. К. : Вид. ПАРАПАН, 2005. 312 с.
18. Glen S. Aikenhead Review of Research on Humanistic Perspectives in Science Curricula The Handbook of Research on Science Education, edited by Sandra K. Abell and Norman G. Lederman, Lawrence Erlbaum Associates, Inc. 2007. Pp. 881–910.

Анотація

Мараєва У. М., Долішняк В. Ю. Перспективи гуманізму крізь призму постмодерної культури. – Стаття.

Історія гуманізму пройшла довгий шлях розвитку від її становлення у стародавньому світі, класичних її ідеалів в епоху Відродження до трансформації основних уявлень щодо призначення людини у сучасному світі. Гуманізм не втрачає актуальності і до сьогодні, оскільки відображає головні ідеали людського, людяного, що отримують своє смислове значення в добу глобальних викликів сучасного суспільства і пов'язаної з нею кризи духовності. Як світоглядний принцип гуманізм передбачає принцип вільної волі, особливого місця людини у світі та її вільної творчої реалізації, розвиток її особистих якостей, освіченості, почуття власної гідності в інтеграції естетичних і моральних ідей.

Сучасне потрактування основних ідеалів гуманізму в контексті глобальних духовно-світоглядних викликів змушує шукати нові шляхи залученості людини як суб'єкта історії через синтез наукового та соціогуманітарного знання. Цьому сприяє інформатизація суспільства, що розширює людські можливості пізнавальної діяльності, формуючи тим самим людину нового типу – «постлюдину» з трансгуманістичним світобаченням. Але попри все, пошуки свого самоздійснення і віднайдення своєї соціальної ролі повинні спиратися на традицію як осередок світоглядного самовизначення кожного з нас та джерело культурної модернізації, а це передумова розвитку успішної, цілеспрямованої, самодостатньої особистості.

В сучасній філософії поняття гуманізму перегукується з духовністю, де збереження гуманних основ буття передбачає і формування соціальних і моральних якостей. Тому обґрунтування ідеалів гуманізму

та його нове потрактування на тлі соціальних зрушень сучасності стає важливою умовою прогресу суспільства, в якому людина як основний суб'єкт історії покликана зреалізувати себе на основі синтезу ідей і знань, шляхом критичного мислення побудувати своє життя на принципах людяності, моральності, толерантності та соціальної відповідальності створити умови для власного саморозвитку. Цьому сприятимуть цивілізаційні проекти, основою яких є вибір стратегії розвитку (саморозвитку) не тільки окремої людини, а й її гармонізації відносин зі світом (суспільством, іншими).

Ключові слова: гуманізм, антропоцентризм, самореалізація, саморозвиток, цивілізаційний проект, метаантропология, людяність, гідність, моральні цінності.

Summary

Maraieva U. M., Dolishniak V. U. Perspectives of humanism through the prism of postmodern culture. – Article.

The history of humanism has come a long way from its formation in the ancient world, its classical ideals in the Renaissance to the transformation of basic ideas about the purpose of man in the modern world. Humanism is still relevant today, as it reflects the main ideals of the human, the human, which gain their meaning in the age of global challenges of modern society and the crisis of spirituality associated with it. As a worldview, humanism presupposes the principle of free will, the special place of man in the world and his free creative realization, the development of his personal qualities, education, self-esteem in the integration of aesthetic and moral ideas.

The modern interpretation of the basic ideals of humanism in the context of global spiritual and ideological challenges forces us to look for new ways of human involvement as a subject of history through the synthesis of scientific and socio-humanitarian knowledge. This is facilitated by the informatization of society, which expands the human possibilities of cognitive activity, thus forming a new type of person – «posthuman» with a transhumanist worldview. Nevertheless, the search for self-fulfillment and finding one's social role must be based on tradition as a center of worldview of each of us and a source of cultural modernization, and this is a prerequisite for the development of a successful, purposeful, self-sufficient individual.

In modern philosophy, the concept of humanism resonates with spirituality, where the preservation of the humane foundations of life involves the formation of social and moral qualities. Therefore, substantiation of the ideals of humanism and its new interpretation against the background of social changes of today becomes an important condition for the progress of society, in which man as the main subject of history is called to realize himself on the basis of synthesis of ideas and knowledge. tolerance and social responsibility to create conditions for their own self-development. This will be facilitated by civilization projects, the basis of which is the choice of development strategy (self-development) not only of the individual, but also its harmonization of relations with the world (society, others).

Key words: humanism, anthropocentrism, self-realization, self-development, civilization project, metaanthropology, humanity, dignity, moral values.

УДК 37.013.73+37.014.3

DOI <https://doi.org/10.32837/apfs.v0i34.1070>**О. Г. Рогова**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5498-6897>кандидат філософських наук, доцент,
професор кафедри філософії

КЗВО «Дніпровська академія неперервної освіти "ДОР"»

С. І. РезніковORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0006-8879>кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії

КЗВО «Дніпровська академія неперервної освіти "ДОР"»

ПРОБЛЕМАТИКА ПОВЕРНЕННЯ ЕТИЧНОЇ ОСВІТИ ДО НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

Постановка проблеми. Сьогодні з великою впевненістю можна стверджувати, що моральний стан підростаючого покоління визначається безпрецедентно небезпечною й нестабільною ситуацією у сфері моральних орієнтирів і ціннісного вибору. При цьому слід відверто визнати, що сучасна освіта, побудована на технократичних засадах, ще й досі не приділяє необхідної уваги становленню ціннісно-етичної сфери особистості. Проте під час реформування Нової української школи (НУШ) переорієнтація на пріоритетне формування зазначеної сфери небайдужими освітянами все більше сприймається не просто як один із детермінуючих факторів модернізації освіти, а як умова людяності життя. Сьогодні, як ніколи загострилась потреба в плеканні особистості, здатної подолати кризові стани сучасності, які вимагають повернення до ціннісно-етичного світогляду. Як, наприклад, подолати екологічну кризу без розуміння того, що ця криза – це багато в чому перетин моральної межі від задоволення потреб до задоволення примх чи грошових запитів? Як подолати проблему різкого зростання дитячих суїцидів, насилля та агресії без реанімації заповіді «Не вбивай»? На яких підвалинах працюватиме концепція сталого розвитку, коли переважна більшість молоді (й не тільки молоді) з радістю відкинуть цінність свіжого повітря й чистої води, якщо на цьому можна заробити гроші? На яких фундаціях Нова українська школа планує розвивати в учнів soft skills, коли на обличчя ціннісна дезорієнтація підростаючого покоління. Особистості дуже часто доводиться протистояти деформуючому впливу соціуму, крім того, буття іноді ставить такі завдання, які не можна вирішити на рівні обставин, але вони вирішуються на іншому, ціннісному рівні, до якого треба ще підтягнутися, щоб не зрадити своїй людській природі і не переродитися в істоту нижчого порядку.

Зазначені проблеми потребують в сьогоденні у порівнянні з минулими спробами ретельної

філософсько-освітньої ревізії принципів і підходів до навчання в умовах зміни самої якості сприйняття світу, бо вчителі, які перебувають у щоденному контакті з дітьми, часто приходять в жах від того, до якого ступеню ті принципи, які вони звикли вважати, як дещо само по собі зрозуміле – настанови, правила, стандарти та чесноти – перестали існувати для їх учнів. Ця ситуація вимагає суміщення реформування освіти з проголошеного компетентнісного навчання до етично-компетентнісного з неупередженістю та критичною відкритістю розуму в сучасній соціокультурній ситуації. Суттєвою складовою такого суміщення цілком може стати повернення етики та курсів морального спрямування до інваріантної частини у 5–6 класах за Типовою освітньою програмою, затвердженою МОН України [10].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Під час та після першої спроби введення етичної освіти до інваріантної складової закладів загальної середньої освіти (2005–2012 рр.) з'явилися спроби осмислення суті та змісту етичної освіти у працях вітчизняних науковців. Так у дослідженнях І.Д. Бега піднімаються питання етико-духовного зростання як орієнтира для виховної роботи в сучасній школі [1; 2]. Про необхідність організації етико-орієнтованої діяльності учнів наголошують Т.Ф. Алексеєнко, А.П. Данілова, Р.В. Малиношевський [3]. Ціннісно-етичні аспекти сенсожиттєвої творчості школярів досліджуються К.О. Журбою [4]. Інноваційні форми та методи виховання моральної самосвідомості старших підлітків у позакласній діяльності розглядаються І.М. Шкільною [12]. Питання екологічної етики розглядаються у І.М. Санковської [9]. Етичним цінностям громадянськості приділяє увагу К.І. Чорна [11]. Г.А. Назаренко досліджує технології ціннісного становлення зростаючої особистості [6]. Найбільш системною працею щодо визначення етичних засад НУШ є програма Нова українська школа у поступі до цінностей»,

розроблена НАПН України у співтворчості Інститутом проблем виховання та Інститутом модернізації змісту освіти МОН України [8]. На тлі розгляду різноманітних аспектів етичної модернізації сучасної освіти практично відсутні філософсько-освітні дослідження щодо проблематики викладання етики та курсів морального спрямування, які є складовою філософського знання. Усвідомлюючи актуальність і важливість, складність і необхідність ціннісно-етичної освіти і виховання в Новій українській школі спробуємо проаналізувати ті завдання, які не були вирішені за часів першого впровадження етики (2005–2012 рр.) і які мають бути вирішені при поверненні етико-орієнтованих дисциплін в НУШ.

Тому **метою** нашого дослідження є накреслення філософсько-освітніх завдань, вирішення яких сприятиме більш ефективному впровадженню етики та курсів морального спрямування в Новій українській школі.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні ми є свідками того, що філософські дисципліни світоглядного, культурного та освітньо-виховного спрямування повертаються до шкільного простору, бо Нова українська школа має формувати насамперед нову особистість (інакше в чому новітність?), внутрішній, духовний світ якої виявляється в системі її етичного ставлення до навколишнього світу, до оточуючих людей і до самої себе. Але яким має бути це повернення етичної освіти?

Ціннісно-етична освіта й виховання – надзвичайно складні галузі педагогіки. В них немає простих рішень як стосовно визначення мети, так і стосовно методології та методики досягнення поставлених цілей. Проте, спираючись на певні напрацювання, дозволимо собі визначити шляхи досягнення найголовнішої мети духовно-моральної освіти (за В.В. Зеньковським): забезпечення «зв'язку свободи та добра» [5, с. 35] або особистої свободи та відданості загальноприйнятим моральним цінностям.

Сьогодні етична освіта вже не може бути орієнтована лише на повідомлення суми знань, певної системи норм і принципів, а повинна прагнути до розвитку етичної свідомості і самосвідомості особистості, здібності до етичного позитивного вибору. Також етичне становлення особистості має бути спрямоване на «піднесення серця» дитини як центру духовного життя (І.-Г. Песталоцці [7]). Воно має представляти собою процес організованої, як зовнішньої, так і внутрішньої (емоційно-серцевої) дії педагога на етичну сферу особистості, точніше не дії, а *цілеспрямованого створення умов для становлення її етичної сфери*, оскільки пряма дія не завжди має той результат, до якого прагне педагог.

Тому, вирішення завдань етичного розвитку в межах повернення етики та курсів морального

спрямування в системі сучасної освіти потребує, на нашу думку, розв'язання цілої низки проблем, серед яких найбільш важливими, на наш погляд, є наступні.

Проблема перша пов'язана з *підготовкою вчителя*, здатного стати етичним наставником особистості. Існує філософський принцип: подібне створюється подібним – моральність вихованця формується моральністю вихователя, духовність – духовністю. Чи в змозі сучасний вчитель з його досить прагматичним світосприйняттям і мисленням, часто низьким власним рівнем етичного розвитку, виконати ту високу місію, яка перед ним постає? Необхідна фахова підготовка педагогів, здатних вести курси морального спрямування. Проте виникає небезпека зведення даної підготовки до навчання педагога, тоді як необхідне його особистісне становлення через перетворення власного внутрішнього світу.

Педагог повинен усвідомлено прагнути до власного етичного зростання і надавати допомогу своїм вихованцям в моральному дорослішанні: глибше зрозуміти себе, своє призначення – в сім'ї, професії, країні; знайти шлях до свого справжнього «я»; вміти розрізняти пласти людського життя – фізичний, душевний, духовний, допомогти в цьому своїм учням; внутрішньо залучитися до національної духовної традиції – філософії, релігії, фольклору, архітектури, мистецтва, літератури; усвідомити серйозність і неповторність кожного дня і кожної справи; знайти реальну радість буття. Це складне завдання, і відверто кажучи, не всі можуть з ним впоратись.

Проте, як було зазначено раніше і залишається сталим, викладати навчальний предмет «Етика» та курси морального спрямування можуть особи, які мають вищу педагогічну освіту та документ про проходження відповідної курсової підготовки на базі інститутів післядипломної педагогічної освіти, бо фахової освіти з викладання етики та курсів морального спрямування педагогічні виші сьогодні не забезпечують і в найкращому випадку зможуть забезпечити лише за 5 років. Для належної якісної підготовки вчителів етики та інших курсів морального спрямування, обміну досвідом, підвищення якості викладання повинні запрацювати територіальні методичні об'єднання вчителів, творчі групи, методичні блоги тощо. Необхідно зрозуміти, що вирішення завдань етичного виховання вимагає перетворення педагогічної реальності на всіх її рівнях – не тільки процесу навчання, але і системи виховної роботи школи, тих відносин, які в ній існують, сімейної обстановки і так далі, тобто створення в школі і навколо неї культуровідповідного етико-формуючого середовища.

Проблема друга стосується *визначення фундацій та горизонтів ціннісно-етичної освіти*,

чого не було зроблено під час першої спроби впровадження етики. Вчитель, по-перше, має розуміти на які душевно-духовні складові особистості він може спиратись, щоб досягти цілей ціннісно-етичної освіти. Тому до фундацій можна запропонувати:

- суб'єктивне відчуття задоволеності чи незадоволеності насиченістю та продуктивністю індивідуального процесу життя, внутрішні переживання щодо співвідношення суб'єктивної значущості і реалізації відомих норм етичного життя особистості;

- актуалізацію морального почуття (совісті), як внутрішнього регулятора;

- потребу у сенсонародженні та смисложиттєвих стратегіях людини через індивідуально-змістовне наповнення категорії «благо» як вищої абстракції позитивних прагнень.

Не менш значущим для педагога виявляється окреслення горизонтів етичної освіти, тих вищих орієнтирів, до яких він намагатиметься орієнтувати учня. В якості таких горизонтів можна запропонувати:

- наближення до вищих сенсів людського буття (ідея вищої основи людського життя): індивідуальна значущість і статус категорії «сенси життя» для дітей у просторі людської життєдіяльності;

- внутрішня орієнтація особистості в системі пріоритетних життєвих цінностей (тактика всієї сукупності людської діяльності): спрямованість на рівні нормативних ідеалів; значущість і доступність цінностей на рівні індивідуальних пріоритетів.

Для розбудови відповідних технологій та методик навчання та організації педагогічної підтримки перших кроків на шляху до етичного становлення вчитель має також орієнтуватись у етапах ціннісно-етичного зростання, до яких умовно можна віднести:

- пробудження, що виявляється у народженні зацікавленості в етичних нормах, актуалізації уваги до власного морального почуття (совісті);

- відкриття, що символізує ознайомлення з існуванням етичних вчень як скарбниці людського досвіду;

- осмислення, як індивідуальне формування стійких уявлень про етичні категорії;

- осягнення, що характеризується розкриттям власних можливостей на шляху етичного зростання;

- сходження, що відповідає становленню стійкої мотивації особистості до етичного життя;

- набуття, як формування потреби у власному етичному самовдосконаленні;

- створення, як стійке втілення етичних норм у житті особистості.

Проблема третя стосується *змісту етичної освіти та виховання*. Традиційно, як зміст роз-

глядають систему цінностей, привласнення яких забезпечує етичне становлення людини, що зростає. На наш погляд, змістом етичного розвитку має стати той духовний і етичний досвід, який отримується дитиною та «зростається» педагогом в процесі педагогічної взаємодії. Безумовно, набуття даного досвіду неможливе без засвоєння й співвідношення його з духовним досвідом людства, втіленого в зразках – етичних і духовних цінностях, нормах і традиціях, життєописах і біографіях їх носіїв. Враховуючи необхідність дотримуватись паритетності в представленні культурних норм і традицій різних народів в змісті освіти, ми виходимо з того, що в центрі освітнього процесу мають бути духовно-етичні цінності, норми і традиції своєї *національної спільності*, що не суперечать загальнолюдським. До одвічних цінностей українського народу найчастіше відносять – м'якість, скромність, прощення, терпіння, гідне сприйняття життєвих випробувань, духовне їх осмислення. Уваги також заслуговують базові національні цінності, прописані у програмі «Нова українська школа у поступі до цінностей»: любов, повага, гідність, справедливість, рівність, толерантність, ініціативність, свобода, відповідальність, совість.

Проблема четверта пов'язана із *осмисленням сенсу способів (методів і форм) етичного розвитку*, оскільки цінності людини – це те, що найважче піддається простій трансляції, передачі від їх носіїв-педагогів учням. Логіка збагнення етичної культури відрізняється від логіки «науконавчання». Педагог може лише створити умови для того, щоб ввести дитину в культуру, допомогти визначитися в ній. Це жодною мірою не означає те, що дитина має бути безпристрасним посередником: її цінності і сенси мають бути залучені до діалогу. Вчитель не може нав'язувати вихованцям свої етичні погляди, але в змозі створити те емоційно-інтелектуальне поле напруги, в якому відбувається усвідомлення буття, суті етичної культури, отримання духовно-моральних сенсів і цінностей. Тільки у такому спілкуванні, де один перед іншим розкриває свої цінності – сповідується, а інший відповідає своєю сповіддю, у цій зустрічі двох душ народжуються духовно-ціннісна, світоглядна єдність, спільність віри, надії і любові, життєвих установок і поведінкових устремлінь, ідеалів і цінностей.

Сучасна педагогіка духовності, пропонуючи «модернізацію» змісту освіти за рахунок розкриття його духовно-ціннісної суті, має робити наголос не на трансляції новому поколінню готового ціннісно-етичного змісту, а на залученні його до традиційного культурно-етичного руху, продовжуючи який воно могло б створити свою особистісну ціннісно-етичну культуру. Тому головний акцент етико-орієнтованої освіти в межах реформування НУШ – не тільки й не стільки наповнення пам'яті або розвиток інтелекту,

скільки «запалення серця», пошук вищого сенсу життя, того, що його «осяює».

Труднощі засвоєння ціннісно-етичних надбань пов'язані з тим, що нікого не можна зробити етичним, по-перше, насильно, а по-друге, через знання про моральні цінності. Знання може допомогти становленню моральності, тільки якщо воно натхненне, якщо воно не формальне, не надмірно раціоналізоване.

Приділення уваги інтерпретаційній активності учнів на уроці, є, на наш погляд, найбільш вдалим підходом до реалізації завдань ціннісно-етичної освіти, який за суттю не є зовсім новим для нашої школи. Уроки гуманітарного циклу були джерелом духовних прозрінь і високого натхнення для тисяч учнів, яким довелося навчатися у творчих вчителів. Ця традиція не тільки не повинна знищуватись, необхідна тісна інтеграція курсів морального спрямування з іншими гуманітарними дисциплінами, що може задати той вектор розвитку вітчизняної школи, який рухатиме її в напрямку гуманізації й примноження кращих традицій української школи.

Сьогодення вимагає перенесення акцентів з нормативно-регулюючої функції при викладанні етики та курсів морального спрямування з моралізаторством та примусовою моральністю (нав'язаними нормами і цінностями, виконання яких підштовхується ззовні в репродуктивній освіті та маніпулятивному вихованні, що історично було притаманне, наприклад, авторитарним формам релігійної освіти) на ціннісно-зорієнтовану, таку, що створює умови для вироблення норм і цінностей власними зусиллями. Це можливо при подоланні традиційного прагнення впливати на дитину, при переході до співпраці, взаємодії з нею в творчому освоєнні знань і досвіду попередніх поколінь. Тому важливою складовою ціннісно-етичної освіти є спільне буття педагога і дитини в певному просторі – часі, основною формою якого є діалог.

Важливою умовою адаптації саме цього підходу до умов сьогодення є перехід на діалогові форми навчання, під якими слід розуміти не просто більш активне використання бесіди, як дидактичного метода, але якісну зміну взаємовідносин учасників освітнього процесу, що відповідає кардинальному перенесенню центра уваги з об'єкта та предмета вивчення на учня. Вступати в діалог з учнем означає, по-перше, віддавати йому ініціативу, стимулювати учня до постановки запитань, до інтерпретації текстів та етичних вимог, а, по-друге, закликати до активної участі в інтерпретації та пошуку сенсів духовних явищ, залучення учнів до власного духовного пошуку через таке використання ресурсів навчання, яке дасть змогу навести мости між мудрістю, що зберігається в них, і

щоденним досвідом та особистими переживаннями дітей і підлітків. Якщо ми будемо здатні дати можливість дитині подивитись на її власні переживання та досвід в їх глибині, а після цього введемо ціннісні поняття в коло цього досвіду, ми не тільки допоможемо їй розвинути продуктивні ціннісні уявлення, але й дамо можливість оцінити ступінь їх відповідності життєвому досвіду.

У процесі взаємодії, діалогу з вчителем, учні мають більше можливостей розвинути такі здібності: самопізнання, самоконтроль, аналіз наслідків власних дій, самокритику, розуміння оточуючих, визнання важливості спілкування та відмінності в поглядах. Якщо знання не можуть бути просто передані, а повинні конструюватися кожною особистістю індивідуально, це означає, що потрібно відмовитись від прагнення повідомити свої ідеї учневі, сформульовані в готовому вигляді. Не потрібно також давати дитині відповіді на ті питання, які у неї не виникають.

Педагогам важливо пройти між гранню зайвої схематизації і теоретизації явищ етичного життя, щоб не перетворити ціннісно-етичні концепції на «музей понять», і спокусою побудови нових «ірраціональних систем», заснованих на розповсюдженні квазіетичних теорій і технологій.

Висновки. Отже, духовно-моральне становлення особистості в Новій українській школі має відбуватись під впливом розв'язання таких головних проблем ціннісно-етичної освіти та виховання: створення простору співбуття учня та педагога, в якому останній виступає не як транслятор етичних знань, а як зразок їх наочного втілення, здатний мотивувати учня до етичного вдосконалення без моралізаторства та примусу на основі визначення фундацій та горизонту етичної освіти. Аналіз проблеми змісту та технологій навчання має допомогти вчителю сприяти розумінню зростаючої особистістю самої себе і усвідомлення потужності впливу цього розуміння на розвиток власної особистості на підставі життєвого самовизначення через ціннісне осмислення пережитих подій, самореалізацію відповідно до ухваленого рішення, і розуміння відповідальності за зроблений особистісний вибір. Як результат, в свідомості учнів мають формуватись індивідуальні ціннісно визначені проекти життя, адаптовані до нових швидкоплинних умов, та конструкти найбільш оптимальної поведінки в складних, багатовимірних, кризових, особливо форс-мажорних ситуаціях суспільства ризику.

Тільки при ретельній увазі до розв'язання зазначених проблем повернення етики та курсів морального спрямування стане справжньою родзинкою Нової української школи, а не черговим нездійсненим освітнім гаслом.

Література

1. Бех І. Д. Володарювання над собою. Акценти виховної гуманістичної парадигми. *Методист*. 2016. № 5(53). С. 26–33.
2. Бех І. Д. Духовність як орієнтир до виховної дії. *Методист*. 2016. № 2(50). С. 54–62.
3. Виховання особистості у доброчинній діяльності : метод. посіб. / Алексеєнко Т. Ф. та ін. ; за заг. ред Т. Ф. Алексеєнко. Ніжин : ПП Лисенко, 2015. 192 с.
4. Журба К. О. Діагностика осмисленості життя учнями основної і старшої школи у процесі виховання смислотворчих цінностей. *Гірська школа Українських Карпат*. 2016. № 15. С. 113–118.
5. Зеньковський В. В., прот. Проблеми виховання в світлі християнської антропології. Москва : Школа-пресс, 1996. 250 с.
6. Назаренко Г. А. Використання сучасних виховних технологій у процесі ціннісного становлення учнівської молоді. *Педагогіка і психологія*. 2014. № 1(82). С. 37–45.
7. Песталоцци И. Г. Что дает метод уму и сердцу. *Избранные педагогические произведения*. В 3-х т. / переводснем. О. А. Коган, С. П. Либермана, Л. А. Месиневой, С. И. Розовой. Москва : Издательство Академии педагогических наук РСФСР, 1965. Т. 3. 1805–1827. С. 53–76.
8. Програма «Нова українська школа» у поступі до цінностей. Київ : ІПВ. 2018. 40 с.
9. Санковська І. М. Екологічний календар : методичний посібник для вчителів та класних керівників. Кіровоград : Імекс-ЛТД. 2014. URL : <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/7367>
10. Типова освітня програма для 5–9 класів закладів загальної середньої освіти : наказ МОН України від 19.02.2021 р. № 235. URL : <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-tipovoyi-osvitnoyi-programi-dlya-5-9-klasiv-zagalnoyi-serednoyi-osviti>
11. Чорна К. І. Цінності консолідації української нації. *«Освіта» : Всеукраїнський громадсько-політичний тижневик*. 2014. № 44(5635). С. 4.
12. Шкільна І. М. Використання інноваційних форм та методів виховання моральної самосвідомості старших підлітків у позакласній діяльності. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2016. Кн. 2. № 20. С. 315–324.

Анотація

Рогова О. Г., Резніков С. І. Проблематика повернення етичної освіти до Нової української школи. – Стаття.

У статті розглянуто актуальну низку проблем повернення до базової школи ціннісно-етичної освіти, яке має відбутись у новому 2022–2023 навчальному році в умовах реформування освіти за концепцією Нової української школи. Дослідження здійснюється в контексті потреб сучасної української духовно-етичної та філософсько-освітньої думки. Впровадження етичної освіти в українській школі відбувається вдруге, тому метою статті є визначення актуальних завдань ефективного впровадження курсів морального спрямування в системі вітчизняної шкільної освіти з урахуванням наявного досвіду та сучасних тенден-

цій. Методологічною базою дослідження є поєднання системного, історико-соціокультурного та компаративного аналізу.

Серед найбільш важливих завдань етичної освіти визначено, по-перше, проблему підготовки вчителя, який має стати наставником особистості на шляху до етичного зростання, що потребує не тільки навчальної підготовки чи перепідготовки вчителя, а забезпечення умов його особистісного морального становлення через перетворення власного внутрішнього світу. По-друге, накреслено завдання визначення фундацій та горизонту шкільної етичної освіти як системи координат, в якій відбуватиметься поетапне етичне зростання особистості у процесі спільної діяльності вчителя та учня. По-третє, окреслена проблематика змісту етичної освіти, який має, як віддзеркалювати базові національні цінності, так і забезпечувати отримання досвіду визначення і реалізації ціннісно-етичних пріоритетів в творчій та духовно-практичній діяльності. По-четверте, актуалізовано увагу до сучасних принципів та підходів у сфері етичної освіти, що мають створити те емоційно-інтелектуальне поле напруги, в якому відбуватиметься усвідомлення буття, суті етичної культури, отримання моральних сенсів і цінностей зростаючою особистістю.

Рефлексія над визначеною проблематикою здатна забезпечити ефективне введення дитини до ціннісно-етичного простору засобами освіти у співпраці та взаємодії з нею в творчому освоєнні знань і досвіду попередніх поколінь.

Ключові слова: етика, курси морального спрямування, освіта, школа, особистість.

Summary

Rohova O. H., Reznikov S. I. Problems of resumption of ethical education to the New Ukrainian school. – Article.

This article covers a number of topical issues of returning to the basic school of value-based ethical education, that should take place in a new 2022–2023 school year in terms of reforming education according to the concept of a New Ukrainian School. The research is carried out in the context of the needs of modern Ukrainian spiritual, ethical, philosophical and educational thought. This is not the first attempt to introduce ethics education in Ukrainian school. That's why the aim of this article is the resumption of ethics education in the Ukrainian school. It's the description of the current challenges for effective implementation of the moral courses in the system of National school education, taking into account existing experience and current trends. The methodological basis of the study is a combination of systematic, historical, socio-cultural knowledge and comparative analysis.

Among the most important tasks of ethical education there is, at first, the problem of teacher training, which should be a mentor of the individual on the path to ethical growth, which requires not only training or retraining of teachers, but to ensure the conditions of their personal moral development through the transformation of their inner world. Secondly, the task of defining the foundations and the horizon of school ethical

education as a coordinate system, in which there will be a gradual ethical growth of the personality in the process of pupil-teacher activities. Third, the issue of the content of ethical education is outlined, which should reflect both the basic national values and provide the experience in identifying and implementing the value-based ethical priorities in the creative and spiritual-practical activities. The fourth, attention is drawn to the modern principles and approaches in the field of ethics education, which should create an emotional and intellectual field

of tension, in which there will be the awareness of life, the essence of ethical culture, morality and values of a growing personality.

Reflection on certain issues can ensure the effective introduction of the child to the value-based ethical space by means of education in cooperation and interaction with him in the creative acquirement of knowledge and experience of previous generations.

Key words: ethics, moral orientation courses, education, school, personality.

УДК 179.8:316.613.43

DOI <https://doi.org/10.32837/apfs.v0i34.1071>*М. В. Сінельнікова*ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6085-6087>*кандидат філософських наук, доцент,**доцент кафедри філософії**Національного університету «Львівська політехніка»*

ПРОЯВИ РЕСЕНТИМЕНТУ В МЕРЕЖЕВОМУ ПРОСТОРІ

Вся жорстокість походить від слабкості.

Сенека

Минуло доволі багато часу з того моменту, коли Ф. Ніцше використав поняття «ресентимент», яке ніби витало «в повітрі» в сучасну для нього епоху [8, с. 182]. Сьогодні застосування даного терміну значно розширилося, оскільки сучасне суспільство ресентимент просто захлиснув. Особливо очевидним постає його вплив у мережевому просторі, в якому він стає тим незмінним тлом, на якому успішно процвітає жорстокість, ненависть та агресивність інтернет-користувачів. Через це проблема ресентименту потребує сьогодні більш ретельної смислової інтерпретації та концептуалізації.

Підтвердженням цього стають численні дослідження, присвячені темі ресентименту, зокрема Шаапа, Мертона, Шелера, Лютого, Бітнера, Дельоза та ін., які переконливо доводять, що даний феномен давно вже вийшов далеко за межі якоїсь конкретної сфери застосування. Тому на сучасному етапі його все частіше починають використовувати на міждисциплінарному рівні, як «універсальний, пояснювальний і викривальний принцип, застосований до всіх сфер життя» [17, с. 217]. Це засвідчує актуальність обраної теми дослідження, яка зумовлена необхідністю виявлення не лише соціальних, антропологічних чи інших аспектів ресентименту, але передусім його психологічних та індивідуальних практик в мережевому просторі, де спостерігається високий рівень ресентиментної напруги, не послабивши яку, неможливо домогтися поліпшення людських взаємин і позитивної моральної інтерсуб'єктивності. Тому **метою даної статті** є дослідження функціонування ресентименту на теренах інтернет простору, виявлення його проявів в мережевих комунікаціях, які стають сьогодні ключовими факторами формування людської особистості через порівняння та співставлення себе з іншими користувачами інтернет-мереж.

Виклад основного матеріалу. Термін «ресентимент» французького походження, який не має рівноцінного аналога в інших мовах. Українською

його умовно можна перекласти як повторне переживання певної емоції, як «після-відчуження» або «знову-переживання». В якості специфічного феномену ресентимент можна визначити як складну, внутрішньо суперечливу, чуттєву модальність, що являє собою межовий стан між образою, зазрістю та мстивістю. До цього переліку можна додати обурення, злопам'ятність, озлоблення, відчуття ворожості та ненависті до того, що суб'єкт вважає причиною власних невдач. Безсилу лють, яка викликана важким усвідомленням марності спроб підвищити свій життєвий чи соціальний статус, почуття слабкості та неповноцінності, згубну секрецію занадто тривалого безсилля, що провокує виблиски безпричинної агресивності в мережі.

Щоб краще зрозуміти психологічні підвалини формування почуття ресентименту, варто звернутися до досліджень Р. Мертона, який виділяє в ньому три ключові «інгредієнти»: по-перше, невизначене почуття ненависті, заздрості та ворожості; по-друге, відчуття власного безсилля активно виразити ці почуття проти індивіда або соціального прошарку, які їх збуджують; по-третє, постійно повторюване переживання цієї безпорадної ворожості [12, с. 276]. Але головним серед цієї «пекельної» суміші постає усвідомлення людиною власного безсилля, коли «сила афектів поєднується із нездатністю перетворити їх на вчинки» [15, с. 211]. Тому можна стверджувати, що ненависть, агресивність, заздрість, як і ресентимент загалом, є результатом безпорадності та слабкості людини, розчинення чуттєвого життя в неспроможності [1, с. 130]. Тобто ресентимент це завжди відтворення і переживання конкретної реакції, а не діяльне її подолання.

Сьогодні соціальна активність індивідів здебільшого проходить в мережевому просторі, де вони висловлюють увесь спектр своїх емоцій, частіше за все негативних. Так невдоволення власним життям, неможливість розстановки правильних життєвих пріоритетів, нездатність віднайти сенс власного існування та діяльності, створюють сприятливий ґрунт для актуалізації ресентименту в інтернет-мережах, які забезпечують його

процвітання анонімністю, відсутністю контролю і покарання. До цього додається послаблення психологічних бар'єрів, які обмежують вихід прихованих почуттів і бажань, що змушує людей поводитися в інтернеті так, як вони зазвичай не поводитися в реальному житті [16, с. 321].

В мережі ресентимент перетворюється з індивідуального на загально-людський феномен, оскільки в умовах нової інтернет «нормальності» людська ідентичність почуває себе більш комфортно лише у натовпі, де вона може самоутвердитися, шукаючи зовнішніх орієнтирів за відсутності внутрішніх. Особистість «розчиняється» в юрбі мережевого простору і радіє із цього, бо набагато простіше бути «як усі», ніж бути собою. Не дивно, що Т. Лютий корелює ресентимент з поняттям *стадо* [11, с. 893], адже в інтернет просторі людина, прагнучи позбутися власної «невдалої» суб'єктності, намагається стати кимось іншим, кимось кращим, ніж вона є насправді. Тому сам образ «маси» з її конформізмом, ідеєю рівності і прагненням стандартизації можна вважати відображенням та виявленням почуття ресентименту.

В цьому моменті мережевий ресентимент набуває свого соціального «забарвлення», виступаючи складним комплексом соціальних почуттів, викликаних станом сучасного суспільства, орієнтованого на масове виробництво і споживання матеріальних благ. Це підштовхує індивіда до регресивного пристосування та безупинного споживання, актуалізуючи тим самим перефразований декартівський вислів: «споживаєш, отже існуєш». Більше того, сама людина перетворюється на простий об'єкт споживання, успіх якого «на ринку» інтернет-мереж визначається суто зовнішніми атрибутами: кількістю підписників, переглядів, лайків-дизлайків, коментарів. Що в свою чергу провокує жорстку конкуренцію за онлайн-територію, яка призводить до утвердження в людських взаєминах гоббсівського принципу «людина людині вовк». Внаслідок цього в мережі починає утверджуватися нова форма спілкування – гнівна та агресивна риторика, позбавлена будь якої логіки, змісту та аргументації. Адже тепер головне привернути якомога більше уваги, залучити до «дискусії» якнайбільше інтернет-користувачів, а цього неможливо досягнути за допомогою мирної конвергенції.

Тому сьогодні інтернет мережі активно пропагують зл�акісну агресивність, як один з найбільш продуктивних способів «виживання» [10, с. 10] і швидкого досягнення успіху. Через що руйнується основа людської взаємодії – прив'язаність, завданням якої якраз і постає протистояння агресії [7, с. 89]. Крім цього з мережі зникають такі поняття як «пошана», «авторитет» та «співпраця», які виступають блокаторами для пере-

несення власних невдач на образ зовнішнього ворога» [9, с. 124]. Подібне домінування ворожості та агресивності у структурі людської особистості призводить до деградації, звужуючи її зміст до тотальної неприязні до Іншого. Останній починає розглядатися не як опонент чи конкурент, а саме як *ворог*, що «вороже відрізняється від нас» [6, с. 162]. Це спонукає ресентиментну людину зневажати його та звинувачувати, бо частіше за все ми найбільше «недолюблюємо» тих, хто змушує нас відчувати власну неповноцінність.

Все це дає «право» ресентиментній людині без докорів сумління спрямовувати на «ворога» усі свої образи та комплекси, перекладаючи на нього весь «тягар» відповідальності за власні невдачі та особисту неспроможність. В цьому випадку ресентимент постає як одна з форм самоутвердження людини, покращення її самопочуття та підвищення самооцінки, що розкриває екзистенційну сутність даного феномену. Людина, невмозмі перевершити Іншого (бо завжди знайдеться хтось розумніший, успішніший, щасливіший і т.д.), піддається ресентименту, знаходячи вирішення проблеми у створенні власної зручної філософії: якщо применшити гідність та заслуги «ворога», то в результаті отримаєш вищу оцінку самого себе. Саме так ресентиментна особистість намагається самоутвердитися за рахунок Інших, нівелюючи та применшуючи їх досягнення, оскільки не може похизуватися власними.

Здійснюючи це, ресентиментна людина відчуває легкість, цілісність та завершеність, прилив сил, «дихання» життя та свободи. Хоча насправді ні про яку свободу не йдеться, радше навпаки, в ресентименті відбувається її відкидання і протидія, що акумулює «останні» механізми виживання – екстремальну конвульсію волі: ненависть [3, с. 112]. Остання своєю чергою проявляє себе у вигляді волі до влади в її декадентській версії, як певний сурогат сили, що повсюдно присутній в інтернет-просторі. Зокрема, в прагненні привернути до себе увагу, нав'язливому пропагуванні власних принципів та ідеалів, завзятості та демонстративності в судженнях тощо. Однак ресентиментну наполегливість від істинної волі відрізняє її негативізм, екзистенційна пасивність і консерватизм.

В цьому моменті ресентимент проявляє свій руйнівний характер, адже він прагне придушити і обмежити, ухиляючись від дії, тим самим дозволяючи реактивним силам в людині переважити активні [5, с. 111]. Тоді як справжня воля шукає діяльності та розвитку, прагне перетворювати, змінювати та творити. Підтвердженням реактивного характеру даного феномену може бути визначення, яке дає нам Оксфордський довідник: ресентимент – це мстивий, дріб'язковий стан буття, в якому людина не стільки хоче того, що є у інших

(хоча це частково і так), скільки того, щоб інші не мали того, що вони мають [14]. Тому основне прагнення ресентиментної особистості не здобути щось самій, а забрати чи хоча би сплюндрувати те, чим володіють інші. Доля таких людини – не жити, а виживати, не грати, а відіграватися, не творити, а коментувати.

Ресентимент строкатий та різноманітний в своїх проявах, що фокусуються в єдиному модусі, який утворює ядро сучасної мережевої культури. Наслідком функціонування якої стає формування в теперішньої людини ситуативного, «клікового» мислення, яке лише сприяє «розквіту» ресентименту в мережі. Колись ще Шелер виділив ресентиментні типи особистостей, які не залежать ні від індивідуальних характеристик, ні від особистісних переживань, оскільки всі вони ґрунтуються на відомих, типово повторюваних людських «ситуаціях» [15, с. 52]. Це не означає, що будь яка особистість, яка потрапляє в таку «ситуацію», обов'язково повинна «заразитися» ресентиментом, а радше те, що ці «ситуації» за рахунок свого формуючого характеру, ніби заряджені деякою дозою «небезпеки впасти в ресентимент» [15, с. 52]. Цю шелерівську думку можна доповнити тим, що деколи люди, які вже знаходяться під впливом ресентименту, самі шукають або створюють такі ситуації, в яких вони можуть проявити власні ресентиментні нахили.

Намагаючись приховати свої істинні мотиви, ресентиментна людина нерідко виступає під «гаслами» справедливості та егалітаризму. Подібна апеляція до права та моралі робить людське ставлення до ситуації, яка стосується її власних інтересів, відстороненою та «безособовою». На поверхні ресентимент пропагує підкреслено позитивні ідеї всезагальної справедливості та розумної побудови світу, але в глибинній основі цього ідеологічного конструювання лежить радикальне неприйняття реальності як такої та її підміна віртуальністю. Довготривале перебування в мережевому (віртуальному) просторі відриває ресентиментну людину від дійсності, ускладнює процес її адекватного сприйняття та реагування на реальні життєві ситуації, в які вона потрапляє. Це в свою чергу призводить до соціальної ізоляції, розгубленості, відстороненості та відчуження. В даному аспекті ресентиментна ідеологія по своїй суті виступає одним із проявів нігілізму.

Нездатність сприймати реальність з часом переростає у небажання бачити факти, що актуалізує творчий потенціал ресентименту, надихаючи особистість створювати та поширювати неправдоподібну брехню в мережевому просторі. Людина по суті стирає межу між вигадкою і правдою, провокуючи появу таких понять як «постістина» та «постправда». Відтепер важливими є не факти, а їх трактування: те, що людина для

себе з них виділяє і те, яке значення вона в них вкладає. Подібна метаморфоза, яка відбувається в людській свідомості або «дефактуалізація», приводить до зниження людської активності, до наростання інертності та байдужості, яку ми спостерігаємо в мережевому просторі. Така особистість вже не здатна чинити опір ресентименту і вдається до самообману, а омана стосовно себе «допомагає розвинути брехливість відносно інших» [17, с. 134].

Це з найбільшою очевидністю спостерігається при створенні людиною своєї сторінки в інтернет-мережі, яка сьогодні виступає одним із найпопулярніших способів самопрезентації, самооб'єктивації та самоідентифікації. «Людина прагне трансцендувати себе у віртуальній вічності не для існування після смерті, а для збереження в складних інформаційних мережах, в штучній пам'яті. Домагання потенційного існування, бажання бути презентованим на екранах і в програмах – ця пристрасть є магічною» [2, с. 40]. Таке на перший погляд зовнішнє явище як інтернет-сторінка, при найближчому розгляді виявляється внутрішнім, оскільки пов'язується з оцінкою людини власної сутності. Тут ми зіштовхуємося з найбільшою проблемою мережевого простору – невідповідність створеного віртуального образу реально існуючій особі. Оскільки в процес його творення нерідко залучаються використання фільтрів чи фотошопу (при редагуванні особистих фото), постулювання «запозичених» думок та фраз, тиражування та пропаганда моральних оцінок і суджень, які людині насправді не властиві.

Так, прагнучи відповідати зовнішнім мережевим стандартам, особистість перестає бути ідентичною самій собі, втрачаючи при цьому свою унікальну індивідуальність, перетворюючись на розтиражований мережевий типаж. Тому не дивно, що створений інтернет-образ з часом стає відстороненим і ніби чужим по відношенню до реально існуючої особи. Більше того, він починає манити та спокушати, виступаючи своєрідною приманкою [4, с. 131] та засідкою, в яку людина, уражена ресентиментом, зрештою попадає. Відтепер особистість більше не може конкурувати не те що з іншими, а навіть з самою собою, точніше, з своєю «покращеною» мережевою версією. Це провокує появу *саморесентименту*, який проявляється в тому, що увесь свій ресентиментний «потенціал» людини спрямовує не на інших, а на саму себе. Точніше на ту віртуальну, «досконалу» особистість, якою б вона могла стати в реальності, але так і не стала. Ця форма ресентименту стає сьогодні найбільш поширеною і практично непереборною в інтернет-мережі.

Таким чином сучасний мережевий простір перетворюється на театр масок та ярмарок марнославства, основне завдання яких полягає

у приховуванні істинної сутності людини, навіть від неї самої. Демонстративно привабливий «зовнішній» образ, підкріплений ресентиментом, не тільки маскує все низьке, «надто людське» в людині, але й знецінює в ній усе цінне та унікальне. Ця дуалістична природа особистості (мережево-публічне та внутрішнє «Я») стає однією з найбільш драматичних моментів розгортання ресентименту, який робить людину «пошматованою й розкиданою, неначе на бойовищі» [13, с. 117]. Це розкриває і «двуликість» самого феномену ресентименту, який з одного боку відображає «темну» сторону людської особистості, яку вона прагне приховати від іншим і від себе, а з іншого – безперечно володіє публічним обличчям, він хоче про себе заявити, хоче бути почутим в мережевому просторі.

Висновки. Багаторівневий характер і дихотомічна природа поняття ресентименту виводить його дослідження далеко за межі якоїсь однієї конкретної дисципліни, дозволяючи розглядати його як базовий термін в новітніх соціально-антропологічних розвідках. Сучасне функціонування ресентименту передусім пов'язане з визначенням параметрів його взаємодії з мережевим простором, в якому повсякчас помітні його численні прояви: агресивність, гнів, ворожнеча, образи, заздрість, мстивість, озлобленість, прагнення принизити інших, які розцінюються як «особисті вороги», що перешкоджають людині досягнути вершин власної самореалізації.

Перспективи подальших пошуків. Подальші дослідження дозволять ввести тему ресентименту в нове поле філософської рефлексії, осмислити її можливості і перспективи, особливо для аналізу природи мережевого простору та сучасних інтернет комунікацій.

Література

1. Bittner R. Ressentiment. *Nietzsche, Genealogy, Morality. Essays on Nietzsche's On the «Genealogy of Morals»*. Schacht R. (Ed). Philosophical traditions, 5. Berkeley, Calif. : University of California Press, 1994. Pp. 127–138.
2. Бодрийяр Ж. Америка. СПб. : Владимир Даль, 2000. 204 с.
3. Бодрийяр Ж. Город и ненависть. *Логос*. 1997. № 9. С. 107–116.
4. Бодрийяр Ж. Соблазн. М. : Ad Marginem, 2000. 319 с.
5. Deleuze Gilles. Nietzsche and Philosophy / Trans. Hugh Tomlinson. New York : Columbia University Press, 2006. 256 p.
6. Донскіс Л. Збентежена ідентичність і сучасний світ / пер. з англ. О. Буценка. К. : Факт, 2010. 312 с.
7. Eible-Eibesfeldt I. Human ethology. New York : Aldine de Gruyter, 1989. 370 p.
8. Jameson F. The Political Unconscious. London : Methuen & Co. Ltd, 1981. 312 p.
9. Lasch C. The Revolt of the Elites and the Betrayal of Democracy. New York : W. W. Norton & Company, 1996. 276 p.
10. Lorenz K. On Aggression / Trans. by Marjorie Kerr Wilson. London, New York : Routledge, 2002. 320 p.
11. Лютий Т. Ніцше. Самоперевернення. К. : Темпора, 2017. 978 с.
12. Merton K. Robert. Social Theory and Social Structure (Heritage of Sociology Series). New York : The Free Press, 1968. 698 p.
13. Ніцше Ф. Так казав Заратустра. Жадання влади / пер. з нім. А. Онишка, П. Таращука. Київ : Основи, Дніпро, 1993. 415 с.
14. OxfordReference. URL: <https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/oi/authority.20110803100416129> (дата звернення: 2022).
15. Scheler M. Ressentiment. Das Ressentiment im Aufbau der Moralen / Trans. by Louis A. Coser. URL: <https://hscif.org/wp-content/uploads/2018/04/Max-Scheler-Ressentiment.pdf> (дата звернення квітень 2018).
16. Suler J. R. The online disinhibition effect. *CyberPsychology & Behavior*. 2004. Vol. 7. Number 3. Pp. 321–326.
17. Шаап С. Мстива отрута: Ріст невдоволення / пер. з нід. С. Святенко. К. : Вид-во Жупанського, 2015. 224 с.

Анотація

Сінельнікова М. В. Прояви ресентименту в мережевому просторі. – Стаття.

В статті розглядається феномен ресентименту, який колись використав Ніцше для викриття потенційно руйнівних (саморуйнівних) сил всередині людини та культури. Закцентовано, що сьогодні даний феномен перетворився на незмінне тло мережевого простору, яке виявляє глибинні основи людської природи, на ґрунті яких вона вибудовує свої взаємини з іншими користувачами інтернет мереж. Тут характер ресентиментного спротиву не набуває форм взаєморозуміння і не забезпечує людської самореалізації, оскільки ніwelює будь які цінності і приводить до утвердження монументальних стандартів мережевої поведінки. Внаслідок чого «темна» (ресентиментна) природа особистості проявляє себе через жорстокість, ненависть, заздрість та агресивність інтернет-користувачів. З огляду на це, можна констатувати, що ресентимент не обмежується виключно особистісною сферою, оскільки дуже швидко базовані на ресентиментові оцінки починають розділятися більшістю відвідувачів інтернет мереж, через що він набуває рис масової (колективної) свідомості.

З'ясовано, що мережевий простір сьогодні виступає головним чинником людської самоідентифікації та саопрезентації, першочерговим завданням яких виступає досягнення успіху за будь яку ціну. Все це має згубні наслідки для особистості, яка потрапляючи під вплив ресентименту, починає переживати глибоку духовну та екзистенційну кризу, психологічний надлам, внаслідок чого втрачає здатність позитивно діяти в межах власної життєвої системи координат. Це призводить до формування образу «ворога», який створюється для того, щоб позбутися відчуття провини за власну

поведінку та неспроможність щось змінити на краще в реальному житті.

В цьому плані ресентимент може бути потрактований як одна з форм самообману, що підриває внутрішню цілісність людської особистості та підмінює реальне життя віртуальним. Так в мережевому просторі створюється ситуація певного блефування: демонструючи в будь який спосіб власну силу, могутність та перевагу над «ворогом» (іншим), людина насправді опиняється в ситуації саморуйнування, яке набуває форми *само-ресентименту* – спрямування ресентиментних поривів на презентований нею мережевий (віртуальний) образ, якому особистість вже не може відповідати в реальному житті.

Таким чином ресентимент народжується внаслідок неспівпадіння між внутрішніми претензіями людини та її реальним становищем в житті, розбіжності між завищеною самооцінкою і низькою оцінкою з боку інших, асиметрією між зовнішнім та внутрішнім. Цей ресентиментний дисонанс можна згладити двома способами: змінити своє світобачення (через вдосконалення власних здібностей та реалізацію творчих можливостей) або змінити думки інших про себе (створивши у віртуальному просторі власний, більш «досконалий» образ, тим самим вводячи в оману інших і себе).

Ключові слова: ресентимент, Ф. Ніцше, мережевий простір, агресія, ненависть.

Summary

Sinelnikova M. V. Manifestations of resentment in the network space. – Article.

The article examines the phenomenon of resentment, which Nietzsche once used to expose potentially destructive (self-destructive) forces within man and culture. It is emphasized that today this phenomenon has become a constant background of the network space, which reveals the deep foundations of human nature, on the basis of which it builds its relationships with other users of Internet networks. Here, the nature of resentment resistance does not take the form of mutual understanding and does not ensure human self-realization, as it undermines any values and leads to

the establishment of monumental standards of network behavior. As a result, the «dark» (ressentiment) nature of the individual manifests itself through cruelty, hatred, envy and aggression of Internet users. In view of this, it can be stated that resentment is not limited to the personal sphere, because very quickly based on resentment estimates begin to be shared by most Internet visitors, so it acquires the features of mass (collective) consciousness.

It was found that the network space today is the main factor of human self-identification and self-presentation, the primary task of which is to achieve success at any cost. All this has detrimental consequences for a person who, under the influence of resentment, begins to experience a deep spiritual and existential crisis, psychological breakdown, as a result of which he loses the ability to act positively within his own coordinate life system. This leads to the formation of the image of the «enemy», which is created in order to get rid of guilt for their own behavior and inability to change something for the better in real life.

In this regard, resentment can be interpreted as a form of self-deception that undermines the inner integrity of the human person and replaces the real life with the virtual. Thus, a situation of bluffing is created in the network space: demonstrating in any way one's own strength, power and superiority over the «enemy» (another), a person actually finds himself in a situation of self-destruction, which takes the form of *self-resentiment* – directing resentment impulses to the network (virtual) image presented by her, to which the individual can no longer correspond in real life.

Thus resentment is born due to the mismatch between a person's inner claims and his real situation in life, the discrepancy between inflated self-esteem and low self-esteem on the part of others, the asymmetry between external and internal. This resentment dissonance can be alleviated in two ways: to change one's worldview (by improving one's abilities and realizing one's creative potential) or to change one's thoughts about oneself (creating one's own, more «perfect» image in cyberspace, thus misleading others and oneself).

Key words: resentment, F. Nietzsche, network space, aggression, hatred.

УДК 130.2

DOI <https://doi.org/10.32837/apfs.v0i34.1073>

І. М. Ясна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2023-9732>

аспірант

Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України

ОПОЗИЦІЯ «ЛЕГКІСТЬ-ТЯЖКІСТЬ» ЯК МЕТАФОРА ІСТОРИЧНИХ ТИПІВ СУСПІЛЬСТВ

Постановка проблеми. У другій половині ХХ ст. на хвилі повороту до проблематики повсякденності об'єктом зацікавлень філософів, лінгвістів та представників інших гуманітарних і соціальних наук стає метафора, яку доти пов'язували виключно зі структурами повсякденної мови. Метафору починають розглядати як один зі значущих інструментів концептуалізації, структурування й пояснення світу людиною. За Е. Ласан, метафори необхідні для сприйняття «абстрактних категорій, які, щоби набуті плоті, мають бути перекладені мовою більш доступних і відомих понять» [11, с. 75]. Звернення до концептуальних метафор активізується за часів суспільних змін, історичних подій, переламних періодів, коли відбувається інтенсивний пошук нових ідей та засобів їхньої концептуалізації. Наочний приклад – активний пошук метафор для осмислення трансформацій сучасного суспільства за умов стрімкого розвитку нових засобів комунікації, що помічаємо в працях філософів, соціологів, економістів від кінця ХХ століття. Сучасність постає як гумова (Е. Гелнер), плинна (З. Бауман), вилизаюча (Е. Гіденс), пласка (Т. Фридмен) тощо. За допомогою цих метафор автори намагаються схопити те, що відрізняє сучасне (постмодерне, інформаційне, посттрадиційне, постіндустріальне тощо) суспільство від попередніх етапів розвитку західної цивілізації. Оскільки йдеться про порівняння сучасного суспільства з іншими, «не сучасними» укладами суспільного життя, доречне застосування не окремих метафор, а понятійних опозицій, як-от жорсткий-м'який, швидкий-повільний тощо.

У цій статті виокремлено два історичних типи суспільств: традиційні (аграрні, доіндустріальні) та сучасні (індустріальні та постіндустріальні, від пізнього модерну та постмодерну й донині). Для їхньої метафоричної характеристики застосовано опозицію «легкість-важкість/тяжкість» (два суміжних поняття «важкість» і «тяжкість» у межах цього дослідження вживано як синоніми). Виокремлення лише двох типів суспільств, традиційного й сучасного, замість розподілу на традиційне (аграрне), модерне (індустріальне) та постмодерне (постіндустріальне) виправдане метою статті: схоплення специфіки історичних типів суспільств саме через бінарну метафоричну опози-

цію (легкість-важкість). Зрозуміло, що йдеться не про жорстку межу між «традиційним» (важким) та «сучасним» (легким) типами суспільств, а радше про континуум станів, де традиційне аграрне суспільство опиняється на полюсі «важкості», сучасне постмодерне, постінформаційне суспільство на протилежному полюсі «легкості», а модерне, індустріальне – між ними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Опозицію «легкість-важкість» в тих чи тих контекстах знаходимо у філософських, літературних, релігійних текстах, а також у побутовій фразеології. Різні автори у різні часи застосовують її для характеристики індивідуального самовідчуття людини та її стосунків із суспільством у зв'язку із суміжними опозиціями («пустий-повний», «верхній-нижній» (горішній-долішній), «твердість-м'якість», «жорсткість-плинність/текучість», «легкість-складність», «довговічність-скороминущість», «стабільність-мобільність/спонтанність») та окремими поняттями («порожнеча», «земля» («ґрунт»), «укоріненість» тощо) і, нарешті, такими фундаментальними характеристиками місця людини в суспільстві і світі як «свобода-несвобода» та «індивідуальне-колективне-надіндивідуальне».

Наприклад, «дух тяжкості», що змушує людину нести «тяжкі» цінності, яскраво вимальовує Ф. Ніцше. Метафорику легкості-важкості у зв'язку із категорією свободи використовують представники екзистенціалізму (Е. Фром, Ж.-П. Сартр), а також представники руської релігійної філософії (зокрема, Н. Бердяєв, Ф. Достоевський). З. Бауман вживає цю опозицію для маркування двох етапів доби модерну – раннього («важкої сучасності») та пізнього («легкої сучасності») – пов'язуючи її з типами державного контролю та регулювання, а через це також із питаннями свободи. Дослідники суспільства ХХІ століття застосовують метафору «легкості» для характеристики мережевого суспільства через притаманну йому мінливість та нестабільність соціальних відносин і, знову-таки, надзвичайну свободу індивідуального вибору [9] та доби постмодерну з притаманній їй деонтологізацією буття. Нарешті, ця опозиція активно вживана у повсякденній фразеології, чому присвячено низку етнолінгвістичних, літературознавчих, лексикографічних та лінгвокультурологічних розвідок [12; 17; 18; 20] та інших.

Ця опозиція набуває популярності завдяки блискучому використанню М. Кундерою у романі «Нестерпна легкість буття» (1982). Після виходу роману ця словосполучка закріплюється як сталий вираз, що застосовується, зокрема, для маркування сучасного світу, та предмет інтересу літературознавців [8; 14; 15; 19] та інших.

Утім, автори здебільшого вживають метафору легкості-важкості як допоміжну, здебільшого для опису самовідчуття людини. Знаходимо лише поодинокі приклади використання її як системної характеристики типів суспільних укладів, як-от у працях З. Баумана (періоди раннього та пізнього модерну). Тому уявляється **актуальним** системне дослідження інтерпретацій опозиції «легкість-важкість» у різних мовах та інтелектуальних і культурних традиціях, що додасть до інструментарію сучасної гуманітаристики ще одну продуктивну метафору для осмислення традиційних і сучасних суспільств.

Отже, **об'єктом** дослідження є опозиція «легкість-важкість» у різних інтелектуальних традиціях та повсякденній фразеології, **предметом** – опозиція «легкість-важкість» як метафора історичних типів суспільств. **Мета** дослідження – обґрунтувати доцільність використання цієї опозиції як метафори традиційного та сучасного суспільств як «суспільства легкості» та «суспільства важкості». Для цього у статті проаналізовано змістовне наповнення опозиції «легкість-тяжкість» у різних філософських концепціях та виявлено зразки її вжитку для характеристики типів суспільств. Також здійснено компаративний концептологічний аналіз пари легкість-тяжкість на матеріалі сучасної фразеології в межах різних дискурсів: релігійного, дискурсу масової культури та популярної літератури, а також «народного», «побутового» (прислів'я, ідіоми), що дало змогу дослідити відмінності ціннісного забарвлення цих понять у розглянутих типах дискурсу.

Дослідження реалізовано із поєднанням методів контент-аналізу, лінгвоконцептології й теорії концептуальної метафори з компаративним аналізом літературних і філософських текстів (англійська, французька, чеська, німецька, українська та російська мови), а також повсякденної фразеології (слов'янські мови). Емпірична база контент-аналізу вміщує матеріали мас-медіа, блогів, рекламних оголошень, масив фразеологічних висловів слов'янських мов, а також орієнтованих на масового читача релігійних текстів різних конфесій.

Результати дослідження

Фрідріх Ніцше: тяжкість як тягар метанаративів та цінностей. Першим системно використовує опозицію легкості-тяжкості

Фрідріх Ніцше. Він багаторазово вживає цю опозицію у трактаті «Так говорив Заратустра» (1883–91), прямо кажучи, що саме створює цю тяжкість: «Ген туди, де я знову знайшов свого давнього демона й залятого ворога – *духа тяжкості* (der Geist der Schwere)¹ й усе, що він створив: примус, принцип, необхідність, наслідок, мету, жадання, добро і зло». ... «Майже з коліски нас обдаровують *важкими* словами і цінностями» [13, с. 169], – пояснює він та закликає: «Вставаймо, нумо вбивати дух тяжкості!», адже «хто коли-небудь навчить людей літати, той зрушить з місць усі межові камені ... і землю він назве новим словом – *легка*» (die Leichte) [13, с. 31].

Мілан Кундера у романі «Нестерпна легкість буття» (1982) акцентує увагу на іншому Ніцшевому концепті – ідеї довічного повернення, у світлі якої «на кожному вчинку лежить неблаганний *тягар* відповідальності, а ... якщо вічне повернення – *важка гиря* (je nejtěžším břemenem) тоді наше життя постає перед нами в усій своїй чарівній *легкості* (nádherné lehkosti)» [10, с. 3]. Утім, чим є цей тягар довічного повернення в умовах реального життя, де воно в буквальному сенсі неможливе, як не зв'язком із довічними цінностями, існування яких пов'язує одиничне людське життя із ґрунтом минулих поколінь?

Тяжкість постає в обох авторів як метафора тягаря метанаративів та цінностей, покликання до визволення від яких згодом стає інтелектуальним трендом західної думки.

Екзистенціалізм: легкість як метафора свободи. У міркуваннях Кундери про легкість і тяжкість наочно простежуються також мотиви екзистенціалізму, де легкість стає метафорою свободи. «Життя для мене стало дуже *важким*, а для тебе воно таке *легке*», – пише героїня роману. – «Я не можу виносити цієї *свободи*, мені бракує сили»².

Можна навести чимало прикладів схожої інверсії, коли свободу інтерпретують як найбільшу важкість, а легкість пов'язують із несвободою та відсутністю вибору – від концепцій релігійного екзистенціалізму до атеїстичного, від секулярної європейської філософії до руської релігійної. Від Ериха Фромма з його «Втечею від свободи» (1941) та Жана-Поля Сартра із тезою про те, що «людина, яка засуджена бути вільною, несе всю *тяжкість* світу на своїх плечах; вона відповідальна за світ та саму себе як за визначений спосіб буття» (1943) [16] до Ніколая Бердяєва з його розумінням свободи «не як легкості, а як труднощів», «обов'язку, тягаря, як джерела трагізму». «Саме зречення від свободи

¹ Див. Nietzsche F. W. Also sprach Zarathustra? Ein Buch für Alle und Keinen. Electronic edition: Proekt Gutenberg {Nietzsche #4673}.

² Сам Кундера не наводить у книзі текст цього листа, обмежившись лише викладенням його змісту від третьої особи, але це робить Ф. Кауфман, що 1988 року режисював екранізацію роману Kaufman, 1988, 1:44.

створює легкість і може дати щастя слухняних немовлят», – пише він у «Самопізнанні» (1949)³.

Зигмунт Бауман: легкість-важкість як метафора форм соціального регулювання. Зигмунт Бауман у книзі «Плинна сучасність» (2006) використовує опозицію легкості-важкості для означення двох етапів розвитку модерного суспільства: раннього модерну як «важкої сучасності» та пізнього модерну як «легкої сучасності», а також стадій «важкого» й «легкого» капіталізму, тобто вживає цю опозицію як метафору форм соціального контролю і регулювання та говорить про позбавлення тяжкості як тягарю соціальних регулятивів. Аналізуючи, як змінюється західне суспільство, переходячи від «важкої» до «легкої» сучасності (heavy and light modernity)⁴, Бауман зіставляє опозиції «важкості-легкості», «твердості-м'якості» та «жорсткості-плинності/текучості», останню з яких бере за основу своєї концепції сучасного суспільства як «головну метафору для нинішньої стадії сучасної епохи» [5, с. 2].

Для Баумана перехід від важкості до легкості означає перехід до «все більш і більш мобільної, нестабільної, мінливої, невловимої і скороминущої влади» [5, с. 21] та символізує зміну інструментів соціального регулювання – від жорсткої регламентації дій, примусу, заборон, контролю та покарання, жорсткого обмеження кола припустимих моделей життя, притаманних періоду раннього модерну, до спокушання, заманювання, переконання, характерних для періоду пізнього модерну, коли традиційні інститути контролю (сім'я, школа, церква, держава тощо) трансформуються в бік емансипації особистості та визнання її права на індивідуальний вибір.

Понад те, легкість стає наративом, від якого нема куди втекти, адже, як пише Бауман, у «легкому» суспільстві «індивідуалізація – це доля, а не предмет вибору. У царстві індивідуальної свободи вибору можливість уникнути індивідуалізації і відмовитися від участі в індивідуалізації не передбачена» [5, с. 41]. «Згідно з усіма базовими концепціями і визначеннями», – аналізує його висновки Є. Кармазіна, – «це і є свобода», хоча ... в цей момент метафори починають «перевертатися», набуваючи протилежного змісту», отримання свободи означає не *полегшення*, а *обтяження* життя», а «тяготи сьогодення «легкої» сучасності – це переважно тяготи індивідуальної свободи» [9].

Мережеве суспільство: легкість віртуальної реальності. Згодом «легкість» постає також як ме-

тафора мережевого, віртуалізованого суспільства. Є. Кармазіна використовує її для маркування мінливості, багатофункціональності та принципової неієрархічності соціальних відносин у віртуальному просторі, їхнього горизонтального характеру. «*Легкість*» мережі – в її спонтанності, нестабільності та непередбачуваності, у відсутності характерного для традиційних інституціональних інстанцій ціннісного сенсу й регулятивного призначення, компонентів повинності й «сакральності», іманентних імперативів «вірності», «відданості» і *стійкої* ідентифікації з боку індивіда. У цьому сенсі мережева участь *полегшує* життя, оскільки ні до чого не зобов'язує» [9].

Постмодернізм: легкість як метафора порожнечі та неукоріненості. Ще одного виміру опозиція легкість-важкість набуває як метафора порожнечі, осмислення якої є характерним для постмодерністської філософії та літератури. «*Вага* нас чавить, ми згинаємося під нею, вона *притискає* нас до *землі*. ... Але *найважче* є водночас образом найінтенсивнішого *наповнення* життя. Що *важчий* *тягар*, то ближче наше життя до *землі*, *реальніше* й *правдивіше*. І навпаки, абсолютна відсутність *тягара* спричинює те, що людина стає *легшою* за повітря, *злітає вгору*, віддаляється від *землі*, від земного буття, стає напівреальною, а її рухи – і *вільними*, і безглуздими водночас»⁵, – пише Мілан Кундера [10].

«Показово, що бінарна опозиція «легкість-тяжкість» взаємодіє в цьому уривку з опозицією «*порожній-повний*». Причому легкість співвідноситься з порожнечою ... тяжкість – із *наповненістю, повнотою життя* – як через загальну сему «наявність» (ваги або речовини), так і через позитивну ціннісну характеристику в цьому контексті», – зазначає, аналізуючи роман, Є. Стефанський. «Важливе й те, що в контексті фігурує концепт *земля*. Саме на основі культу *землі* спочатку, *мабуть*, і складається в мові бінарна опозиція легкість-тяжкість», – додає він [18].

У постмодерністській філософії «легкість» постає також як метафора неукоріненості у просторі. Повернемося до Баумана, який пише: «тепер бути меншим, більш легким, більш рухливим – це ознака досконалості і «прогресу» [5, с. 20]. Він вважає таку легкість привілеєм сучасних можновладців, адже «у своїй «важкій» стадії капітал був тією ж мірою прив'язаний до землі, що й робочі, яких він займав. Тепер капітал подорожує без нічого – з багажем, що складається лише з портфеля, мобільного телефону і портативного комп'ютера» [5, с. 66]. «Високопоставлені й могутні люди наших днів уникають довговічності і плачуть

³ В руському оригіналі: «...свободу эту я переживал не как *легкость*, а как *трудность*. В этом понимании свободы, как долга, *бремени*, как источника трагизма жизни мне особенно близок Достоевский. Именно отречение от свободы создает *легкость* и может дать счастье послушных младенцев» {Бердяев 2008 #1316}.

⁴ Книгу «Плинні часи» («Liquid Modernity») З. Бауман пише англійською мовою Bauman, 2006.

⁵ Nejtěžší břemeno nás drtí, klesáme pod nim, tiskne nás k zemi. ... Naproti tomu absolutní nepřítomnost břemene způsobuje, že se člověk stává *lehčí* než vzduch, vzlétá do výše, vzdaluje se *zemí*, pozemskému bytí, stává se jen napůl skutečný a jeho pohyby jsou stejně *svobodné* jako bezvýznamné Kundera, 1985.

скороминушість, тоді як ті, хто знаходиться біля основи соціальної піраміди, незважаючи ні на що, з усіх сил відчайдушно намагаються продовжити існування свого нікчемного і недовговічного майна і довше користуватися ним» [5, с. 22].

Отже, легкість постає як метафора *онтологічної* неповноти, неукоріненості, відриву від історії, традиції, колективного, замість яких індивід сучасного європейського суспільства здобуває «нестерпну легкість» свободи, яка у парадоксальний спосіб обтяжує його. Поза залежністю від ціннісного забарвлення, «легкість» пронизує усі шари та сфери сучасного буття, а «дух легкості» стає справжнім *Zeitgeist*, духом часу.

Узагальнено кажучи, «легкість» у різних текстах постає як метафора тотальної свободи, індивідуалізації, порожнечі, неукоріненості в часі, просторі, Історії та бутті, втрати онтологічного стрижню, зв'язку з родом, суспільством, трансцендентним. Тому метафора легкості органічно продовжує наявні характеристики сучасної західної цивілізації, між яких грайливість, спонтанність, поверхневність, ризомність, мінливість, несерйозність, аісторичність, іронічність та самоіронічність, карнавалізація, пародія, фрагментарність, цитатність, кліповість тощо – ба більше, як родове поняття, *вміщує, об'єднує* їх.

Метафора легкості-важкості у повсякденній фразеології. Адекватність метафори *легкості* сучасному світові підтверджує її активний вжиток у буденній мові, хоча тут вона набуває іншого ціннісного забарвлення. Поняття, що виражають легкість, увійшли до всіх шарів повсякденної культури. Легке читиво протиставляють серйозній літературі, легке кіно – «авторському», легку попмузику – класичній, навіть виробники напоїв пропонують низькокалорійну легку кока-колу та легкий майонез чи масло. Численні центри психологічного консультування активно підхоплюють влучну метафору Кундери, та їхні рекламні оголошення вже без жодної метафорики пропонують інструкції та тренінги для досягнення чи повернення «простоти й легкості буття», а повсюдна реклама обіцяє поділитися легким способом кинути палити чи вживати алкоголь. Якщо провести уявну паралель, хіба могли б за доби середньовіччя лунати пропозиції «легкого» досягнення спасіння? Показово, що на буденному рівні така легкість не усвідомлюється як проблема чи ознака кризи особистості, як це відбувається у філософських концепціях цього ж часу. Жодної *порожнечі* чи *нудьги*: легкість тут – те, чого з очевидністю варто прагнути, майже синонім «щастя».

Метафора *важкості*, що теж поширена у повсякденній фразеології, сягає корінням традиційної, домодерної культури. Показово, що, наприклад, у слов'янській фразеології атрибут «легкий» набуває переважно позитивних конота-

цій у характеристиках емоційної сфери, натомість негативні емоції маркуються як вага, тягар, гніт: легко/важко на душі, з легким/важким серцем, тягар ліг (упав) на серце (на груди), гнітити серце (душу), давити каменем на серце/груди, висіти як камінь на шії тощо.

Позитивного забарвлення набуває легкість і в характеристиках людини: бути легким/тяжким на підйом (легкорухим/важкорухим) тощо, а також у фразеологізмах, що стосуються так званої фортунальної сфери: переживати легку/важку годину, бути легким на руку / мати легку руку (тобто бути удачливим чи приносити вдачу) тощо [12; 18].

Натомість негативних конотацій, як зазначає М. Якубович, вербалізації, пов'язані з метафорою легкості, набувають у фразеології, пов'язаній зі сферою соціального [2, с. 177]. Саме до вад людського характеру зазвичай відносять легковажність (укр.) чи легкомыслие (рос.), а легковагі (рос. легковесные) доводи – сумнівні й непереконливі. Жінка легких звичаїв – повія; легкі гроші – гроші, здобуті нечесним або у негідний спосіб; робота, зроблена на скорую чи легкую руку (укр. на швидко руку) – робота, зроблена абияк. В. Даль роз'яснює вислів «Этот человек легок» – «этот человек ветрен, опрометчив» [7]. Руські паремії порхатъ, витать в облаках, що маркують легкість, також мають негативну оціночність [18] на відміну від закликів «спуститися на землю», пов'язаного з концептом тяжкості. Отже, легке життя тут однозначно тяжіє до полюсу зла, того, що зазнає догани.

Ще більш виразних оцінних характеристик набуває опозиція легкість-тяжкість у релігійній метафоріці, яка ніби нагадує: земне життя не має бути легким, адже легкість завжди пов'язана з божественним. «Тяжёл крест, да надо несть», – проголошує руське прислів'я, відсилаючи до євангельської легенди про Ісуса Христа, що власноруч ніс хрест, на якому його мали розпнути (Іоанн, 19, 17). «Обираючи *полегшення* життя, людство йде не шляхом подолання труднощів, а шляхом їх уникнення, – пише сучасний російський православний журнал для молоді. – Якщо ми шукаємо сенсу, має відбутися переоцінка цінностей: щоби припинилася гонитва за *легкістю буття*. ... Адже ми створені Богом для жертвовності, і жертвовність не вписується в «*легкість буття*»⁶.

І геть протилежне застосування метафори: «як часто людина звалоє на себе *тягар*, який вона могла б не нести. ... Створюється враження, що для людини так само нестерпна й *легкість*, яку дарував Аллах, як і *важкий обов'язок*, який лежить на ній, – читаємо на порталі «Іслам сьогодні. – Вірянин *обтяжує* себе тривогами й думками про мирський добробут тоді як

⁶ Див. Лори, Х. (2011). Тоска по смыслу. В: *Отрок: православный журнал для молодёи*. 6. 48. http://otrok-ua.ru/sections/art/show/khju_lori.html

його єдиною турботою має бути обов'язок перед Всевишнім, вірність Творцеві. ... Сподівання на Нього – це і є та *легкість буття*, яка для нас часом так *нестерпна*»⁷.

Отже, *легкість*, що постає як очевидне благо у фразеології сучасної світської культури, у релігійній фразеології набуває негативних конотацій у тому, що стосується соціального, надіндивідуального (праця, обов'язок, цінності, стосунки з божественним тощо), або навпаки пов'язується із легкістю буття людини, що доручає себе волі божій.

Неоконсерватизм: назад до тяжкості. Увагу на полюс «тяжкості» в цій опозиції звертають увагу сучасні представники радикального консерватизму, які інтерпретують тяжкість в онтологічному ключі, через поняття ґрунту, укоріненості, наповненості, що втрачені індивідом сучасного європейського суспільства та мають бути поновлені. Наприклад: «парадигму *легкості* ми знаходимо в системі світобачення сучасної Європи з її лібералізмом, індивідуалізмом, релятивізмом, секуляризацією, толерантністю, свободою вибору, – пише один із російських журналів. – Тут усе *летючість* одна, відрив від життя і ґрунту, *легкість в умах* надзвичайна. ... Водночас «консерватизм – це ґрунт, традиція, щось міцне і тверде, життя – одним словом. «Назад до речей! До *тяжкості*! До *ґрунту*! До *онтології*! До суті справи!» – Ось ядро консервативної ідеології». ... Романтика роботи й рутини, єдиного колективного творіння – ось що слід протиставити романтичному індивідуалістичному *відльоту* від *ґрунту* і справи»⁸. «Має існувати те, що дорожче за життя людини», – пише представник уже українського консерватизму. – На задній план відсувається низка речей – безпека власного життя, комфорт, матеріальні цінності, культ толерантності. Із болота хибного світогляду повстають справжні цінності – любов, честь, вірність, культ обов'язку»⁹, по суті, перераховуючи всі «тяжкі цінності» з цитованої на початку статті тези Ніцше.

Цікаво, що Ніколай Бердяєв, висловлюючи у 1917–1918 роках майже ці ж самі думки, доходив протилежних висновків: не Європа втратила заповітну тяжкість, а Росія: «руські пишались тією *легкістю*, з якою вони здійснюють революційний розрив із минулим. ... Для руської людини не є складним радикально порвати з батьківщиною, з церквою, з державою, з сім'єю, з мораллю, з наукою і мистецтвом. Їй властива *легкість* подо-

лання всього того, що так *важко* подолати західноєвропейській людині. ... Західноєвропейська людина відчуває *важкість* історії. Вона багато зробила у своїй великій історії, і їй *нелегко* відмовитися від створених нею цінностей [6].

Так чи так, йдеться про протиставлення легкості й важкості як способів самопозиціонування людини щодо тих чи інших надіндивідуальних субстанцій та цінностей. Тяжкість, як метафора онтологічної повноти, глибини, укоріненості, постає гарантом людської суб'єктивності, втрачаючи який, людина перестає бути суб'єктом – у традиційному розумінні, як частка соборного, колективного, надіндивідуального – та стає індивідом. Якщо перефразувати визначення Н. Бердяєва, що він дає «суспільству номіналістичного індивідуалізму», легкість – метафора «крайнього номіналізму, який заперечує реальність загального, реальність нації, реальність держави, реальність Правди і реальність Бога» [6, с. 288–289]. Відповідно, тяжкість – метафора крайнього реалізму. Важким (в позитивному сенсі) тут є все те, що виходить за межі індивіда. Саме надіндивідуальне, нетварне, надлюдське, колективне вважається найціннішим, тоді як легкість означає втрату цієї укоріненості в надлюдському, колективному.

Висновки. Резюмуючи, зазначимо, що опозиція «легкість-важкість/тяжкість» є продуктивною метафоричною опозицією, що дає змогу схопити сутність та відмінності сучасного і традиційного типів суспільств, ба більше, типові світосприйняття, характеризуючи спосіб співвідношення особистості і світу, ступінь онтологічної вкоріненості/невкоріненості, «вписаності» людини в соціальну реальність, межі індивідуальної свободи.

У цій парі *метафору* «*тяжкості*» можна співвіднести з традиційними суспільствами, яким притаманні цінності колективізму й соборності, вкоріненість у традиції, де позалюдське завжди є вагомим за людське, а колективне – більш вагомим, ніж індивідуальне. До культур чи суспільств тяжкості можна віднести архаїчні та домодерні суспільства, деякі релігійні традиції, тоталітарні режими. *Метафора* «*легкості*» – ознака суспільств, де онтологічний центр, центр ваги переміщується всередину індивіда, що вивільнений, відірваний від ґрунту – усього, що заземлює, вкорінює, тобто надає індивідуальному існуванню онтологічної ваги через «вбудовування» його в контекст надіндивідуального, соборного, колективного. Ця метафора може бути застосована для означення сучасних західних суспільств, зокрема тих, що перейняли європейський тип світобачення.

Виокремлення лише двох типів суспільств, традиційного і сучасного, замість розподілу на традиційне (аграрне), модерне (індустріальне) та постмодерне (постіндустріальне) є певною редукцією, але вона виправдана метою статті: схоплення специфіки історичних типів суспільств

⁷ Див. Гагієва, А. (2013). Невыносимая легкость бытия. В : *Islam Today*. 2013-10-17. http://islam-today.ru/blog/asya_gagieva/nevynosimaya_legkost_bytiya

⁸ Морозов, С. (2014-11-20). Консерватизм как тяжесть бытия. *Завтра.ru*, 11/20/2014. Available online at <http://zavtra.ru/content/view/konservatizm-kak-tyazhest-byitiya>

⁹ Загребельний, І. (2015-02-08). Війна: горизонт цінностей. *Бандерівець*. 2/8/2015. Available online at <http://banderivets.org.ua/vijna-goryzonty-tsinnostej.html>

саме через бінарну метафоричну опозицію (легкість-важкість). Зрозуміло, що йдеться не про жорстку межу між «традиційним» (важким) та «сучасним» (легким) типами суспільств, а радше про континуум станів від важкості до легкості, де традиційне аграрне суспільство опиняється на полюсі важкості як гранично важке; сучасне постмодерне постінформаційне суспільство на протилежному полюсі легкості та навіть надлегкості; а модерне індустріальне – між ними як легке, але багато в чому ще досить важке. Тобто матимемо не дві а щонайменше три конфігурації суспільств, які, однак, вписуються в той самий континуум від важкості до легкості та навіть надлегкості.

Література

1. Bauman Z. Liquid Modernity. Cambridge: Polity Press, 2006.
2. Jakubowicz M. Motywacja semantyczna wybranych nazw wartości poszukiwania etymologiczne. 2003. С. 171–185.
3. Kaufman P., 1988. The Unbearable Lightness of Being. USA, 02:52.
4. Kundera M. Nesnesitelná lehkost bytí. Toronto : Sixty-Eight Publishers, 1985.
5. Бауман З. Плинні часи. Життя в добу непевності. With assistance of Антон Марчинський. Київ : Критика, 2013.
6. Бердяев Н. Духовные основы русской революции. СПб. : РХГИ, 1998.
7. Даль В., 1989–1991. Словарь живого великорусского языка. В 4 т. Москва : Русский язык.
8. Ємчук Т. Постмодерністська модель тоталітарного хронотопу у романі Мілана Кундери «Нестерпна легкість буття». *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. 2014. С. 396–402.
9. Кармазина Е. «Невыносимая легкость» современности. *Идеи и идеалы*. 2013. Т. 2. № 4. С. 118–125.
10. Кундера М. Нестерпна легкість буття. *Всесвіт*. 1994. № 8–9.
11. Лассан Э. Дискурс власти и инакомыслия в СССР: когнитивно-риторический анализ. Вильнюс : Издательство Вильнюсского университета, 1995.
12. Левченко О. Опозиція легкий – важкий у фразеологічних системах. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского*. 2005. 18(57). № 2. С. 70–74.
13. Ніцше Ф. Так казав Заратустра / Ф. Ніцше. *Так казав Заратустра. Жадання влади*. Київ : Основи, 1993. С. 1–203.
14. Палій О. Поетика кічу в романі Мілана Кундери «Нестерпна легкість буття». *Літературознавчі студії*, 2004. С. 319–323.
15. Палій О. Романи Мілана Кундери: проблематика, поетика, нарративні стратегії : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.03 – Література слов'янських народів / Київський національний університет ім. Т. Г. Шевченка, 2005.
16. Сартр Ж.-П. Буття і Ніщо. Київ : Основи, 2001.
17. Старцева Н. Способы деконструкции бинарных оппозиций в постмодернистском романе («Невыно-

симая легкость бытия» М. Кундери и «Искренне ваш Шурик» Л. Улицкой). *Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук*. 2010. № 12.

18. Стефанский Е. Бинарные оппозиции (легкость – тяжесть, сила – слабость, пустой – полный) в славянских языках. *Вестник Самарской гуманитарной академии*. 2014. № 2(16). С. 134–143.

19. Шевчук Л. Мистецтво і сьогодення: вирішення проблеми в романі М. Кундери «Невимова легкість буття». *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. 2012. № 5. С. 216–222.

20. Ширшикова Е. Категоризация признаков «тяжёлый» / «лёгкий» в английском языке : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 – германские языки / Воронежский государственный университет. Воронеж, 2013.

Анотація

Ясна І. М. Опозиція «легкість-тяжкість» як метафора історичних типів суспільств. – Стаття.

У статті запропоновано застосувати метафоричну опозицію «легкість-важкість» для характеристики історичних типів суспільств: від традиційних (аграрних та доіндустріальних) до сучасних (індустріальних та постіндустріальних). Здійснено концептологічний аналіз пари «легкість-тяжкість» на матеріалі філософських і літературних творів XIX–XXI століть (англійська, французька, чеська, німецька, українська та російська мови), а також сучасної фразеології в межах різних дискурсів: філософського, релігійного, дискурсу масової культури та популярної літератури, а також повсякденної фразеології (слов'янські мови). Здійснено компаративний концептологічний аналіз пари легкість-тяжкість на матеріалі сучасної фразеології в межах різних дискурсів: релігійного, дискурсу масової культури та популярної літератури, а також «народного», «побутового» (прислів'я, ідіоми), що дозволило дослідити відмінності ціннісного забарвлення цих понять в розглянутих типах дискурсу, а також виявлено літературні і фразеологічні приклади їх вжитку для характеристики традиційного і сучасного суспільств. За результатами дослідження показано адекватність застосування опозиції «легкість-тяжкість» як метафори традиційного та сучасного способів світосприйняття, а також метафори традиційного та сучасного суспільств, які можна позначити як «суспільства легкості» та «суспільства важкості» або «легкі» і «важкі» суспільства. Обґрунтовано продуктивність застосування цієї опозиції для осмислення культурних відмінностей традиційних аграрних, індустріальних та сучасних постіндустріальних суспільств. При цьому метафоричну опозицію «легкість-важкість» запропоновано розуміти як континуум станів від важкості до легкості, де традиційне аграрне суспільство опиняється на полюсі важкості як гранично «важке»; сучасне постмодерне, постінформаційне суспільство – на протилежному полюсі легкості та навіть надлегкості; а модерне індустріальне – між ними як «легке», але багато в чому ще досить «важке».

Ключові слова: традиційне та сучасне суспільство, посттрадиційне суспільство, аграрне суспільство, індустріальне суспільство, постіндустріальне суспільство, модерн, сучасність, постмодерн, легкість-тяжкість, легкість-важкість, концепт-аналіз, концептуальна метафора, метафоричні опозиції.

Summary

Yasna I. M. The binary opposition "light-heavy" as a metaphor for historical types of societies. – Article.

The article deals with metaphorical opposition "light-heavy" which the author proposes to use to characterize historical types of societies: from traditional (agrarian and pre-industrial) to modern (industrial and post-industrial). The author realizes the conceptual analysis of the "light-heavy" opposition on the basis of philosophical and literary works of the XIX–XXI centuries (in English, French, Czech, German, Ukrainian and Russian), as well as modern phraseology within different discourses: philosophic, literary, religious, mass culture and popular discourse, literature, as well as everyday phraseology (Slavic languages). The author performs a comparative conceptual analysis of the "light-heavy" opposition on the basis of modern phraseology within different discourses: religious, discourse of mass culture and popular literature, as well as "folk", "household" (proverbs, idioms), which allowed to explore differences in value. these concepts in the considered types of discourse, as well as identified literary and phraseological examples of their use to

characterize traditional and modern societies. The study shows the adequacy of the opposition "light-heavy" as a metaphor for traditional and modern ways of perceiving the world, as well as metaphors of traditional and modern societies, which can be described as "light" and "heavy" societies. The conclusions substantiate the effectiveness of using this "light-heavy" opposition to understand the cultural differences of traditional (agrarian and pre-industrial) and modern (industrial and post-industrial) societies. In this case, the metaphorical opposition "light-heavy" is proposed to be understood as a continuum of states from "light" to "heavy", where the traditional agrarian society is on the pole of "heaviness" as extremely "heavy"; postmodern, post-information society on the opposite pole of "lightness" and even "superlightness"; and the modern industrial society is between them as "light", but in many respects still quite "heavy".

Key words: traditional and modern societies, post-traditional society, agrarian society, industrial society, post-industrial society, modern, modernity, postmodernism, lightness-heaviness, light-heavy, conceptual analysis, conceptual metaphor, metaphorical opposition.

СОЦІОЛОГІЯ

UDC 316.35:628.1(477)

DOI <https://doi.org/10.32837/apfs.v0i34.1074>**I. O. Kudinov**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7785-1637>*PhD, Associate Professor, Associate Professor of Sociology department
Zaporizhzhia National University***K. M. Serheieva**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4242-8676>*PhD-student of Sociology department
Zaporizhzhia National University***A. O. Klymenko**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6983-7544>*bachelor student of Sociology department
Zaporizhzhia National University***READINESS OF APARTMENT BUILDING RESIDENTS
FOR HOT WATER SUPPLY MODERNIZATION IN UKRAINE**

Introduction. The urgency of the study is due to the general state of communal infrastructure of Ukraine, which at the level of district heating companies and old buildings is worn out by more than 60% [1]. Equipment with this level of wear has long been inefficient in terms of basic functions and costs and requires replacement with modern ones. The only solution in this situation is the active implementation of energy saving measures that need to be done at all stages of the hot water supply chain (from hot water source to distribution points, including transport network) or the alternative hot water sources development, that assume complete abandonment of centralized hot water supply systems in favor of individual solutions (boilers, individual heat point, etc.).

In any case, the choice of a modernization strategy should consider the level of people's readiness for certain options for change. All this determines the relevance of scientific and expert assessment of the social and institutional readiness of Ukrainians – residents of apartment buildings to modernize hot water supply. For this purpose, a sociological study was conducted in Zaporizhzhia in the period from November 2020 to January 2021, the results of which are presented in this article.

The choice of the study site was not accidental. Zaporizhzhia is a city in Ukraine, the administrative center of the Zaporizhzhia region. Located on the Dnieper River, at its intersection by transport and communication corridors connecting the south of the country with the capital of Ukraine, western and central regions, Donbass with Kryvyi Rih. It is

one of the largest administrative, industrial, and cultural centers of southern Ukraine with advanced engineering, ferrous and nonferrous metallurgy, chemical and construction industries, a river port, and an important transit railway junction.

The city of Zaporizhzhia is an example of the classic Soviet building of mass housing, which was actively carried out until the end of the 1980s. It concentrates about 65% of the productive capacity of the region and 43% of the population of the Zaporizhzhia region. However, the last thirty years, the construction of new housing with a corresponding upgrade of infrastructure has been extremely limited [2]. To this day, key elements of the Soviet utility model remain, including centralized hot water supply. Therefore, the study of the residents of Zaporizhzhia apartment buildings makes it possible to identify typical problematic aspects of centralized hot water supply modernization in Ukraine.

The purpose of the article is to determine the features of social and institutional readiness of apartment building residents for centralized hot water supply modernization in Ukraine.

Methodology. The methodological basis of the research is a set of generally scientific and special sociological methods, which are used to achieve the research goal. Theoretical grounds were formed by three streams of studies on:

1. General issues of society modernization, analysis of the current state of development of Ukraine, ways to modernize Ukrainian economy in terms of European integration and global threats, etc. [3; 4; 6; 15].

2. Processes of modernization at the regional and local levels, including research in the fields of urban sociology and sociology of economics, as well as research in the field of social interaction [6; 9].

3. Theoretical and sociological works in the field of housing and communal services [2; 13].

Data collection for the study was realized in CAPI, CAWI formats. The period of information collection is December 2020.

Population And Sample. According to the State Statistics Service of Ukraine, the current population of Zaporizhzhia in 2020 amounted to 731,922 people [16]. The average size of households in Zaporizhzhia in 2019 was 2.45 people. The number of households in Zaporizhzhia region is dominated by households with two (38.8%) and three (26.3%) persons [14].

The general population consists of residents of 2,426 apartment buildings. According to estimates and taking into account the average size of an apartment building (floors – 6.8, blocks – 4.8, apartments on the floor – 3.7), the number of apartments (households) in Zaporizhzhia is approximately 305,371 units.

The sample population size was 437 respondents, which provides a 95% confidence probability (“accuracy”) and a 5% confidence interval (“error”).

For the construction of the sample, quotas on age, sex, income level of respondents were excluded. The selection criteria were the area of residence (city district), informant’s accommodation address

(name of the street), the nature of the use of hot water supply services.

Results and discussion.

Socio-demographic portrait of respondents.

The study involved a survey among apartment building residents in Zaporizhzhia, who are consumers of centralized hot water supply service. The conditions for the survey participation were, firstly, the district in which the respondent lives (actual address of residence), and secondly, their participation in the payment of utility bills and communication with utility providers. Thus, the respondents in the survey were persons who simultaneously meet these two conditions (these conditions were met by all interviewers during the survey).

The study recorded data on gender, age, level of education and financial status of respondents. The survey was mainly attended by women over 60 years of age. The general profile of respondents is presented using a two-dimensional distribution of the sample – depending on gender and age (see Fig. 1).

The distribution of the sample shows (see Fig. 2) that 70% of respondents are direct users of the hot water supply service. 27% of respondents have the possibility to use the service of hot water in their house, but mostly use individual means of hot water supply (electric water heaters or, as one respondent said, a gas boiler).

In terms of the form of management of apartment buildings, almost equally represented are

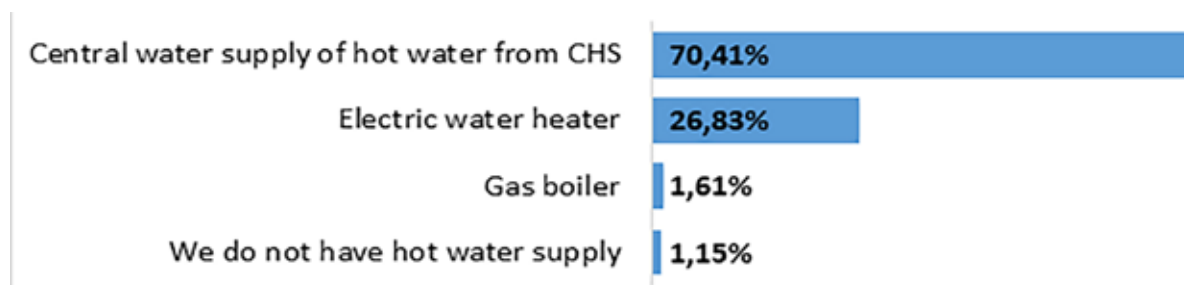

Figure 1. Distribution of respondents by gender and age quotas in % of the total, n = 437 (compiled by the authors)

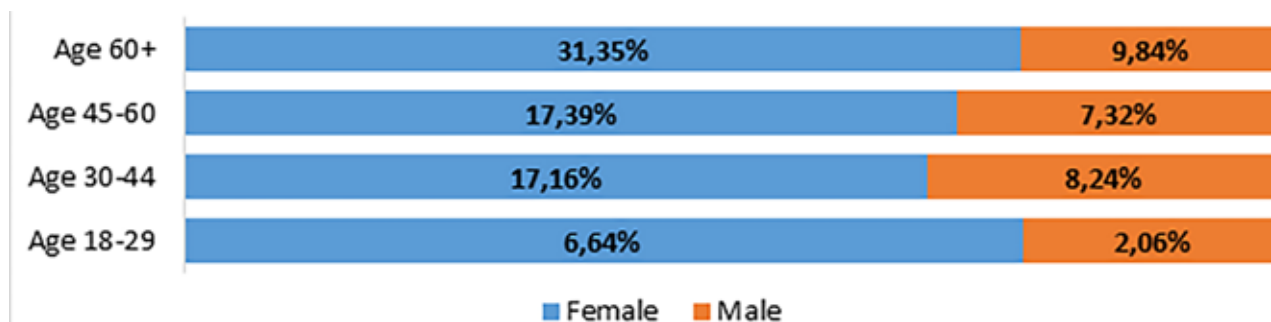

Figure 2. Distribution of answers to the question “What type of hot water supply do you use most often?”, n = 437

Figure 3. Distribution of respondents who participated in the survey, depending on the form of management of their residential building, in%, n = 437

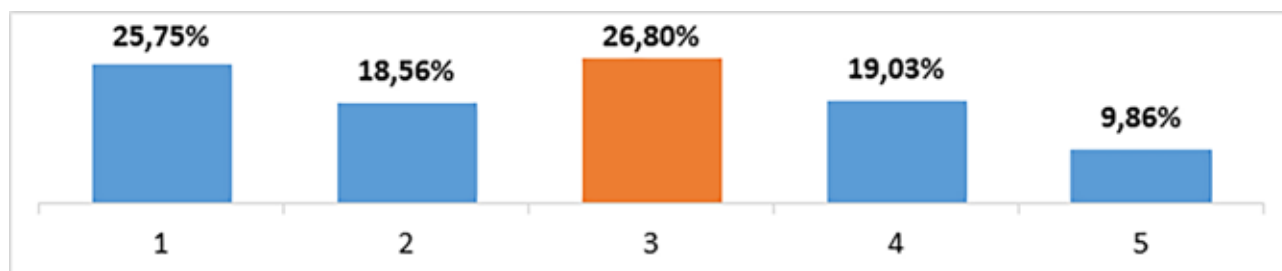

Figure 4. Quality assessment of hot water supply services, n = 437

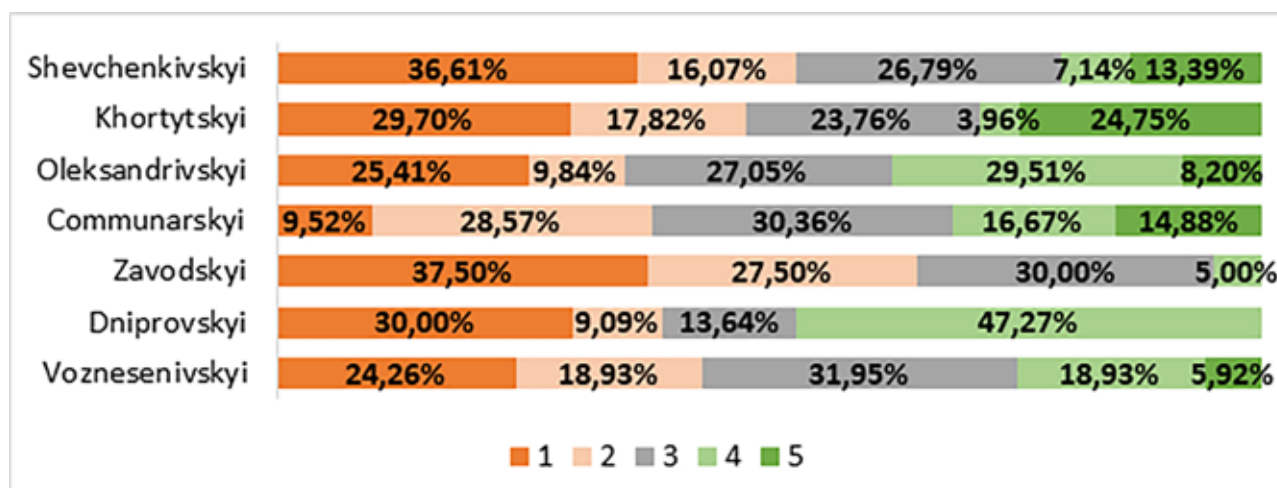

Figure 5. Quality assessment of hot water supply services by city districts, n = 437

residential buildings lead by housing cooperatives or condominiums (OSBB) and management companies (45% and 46% respectively). Only 9% of the presented residential buildings are self-managed (see Fig. 3).

The average number of floors of apartment buildings was 7 floors. More than half of the houses are nine-storey (51%). In second place – five-storey buildings (26%). Finally, it turned out that most respondents live on 4/5 (30%) or 2/3 (28%) floors.

Consumer satisfaction with hot water supply service. The survey aimed to determine the level of consumer interest in maintaining and modernizing the centralized hot water supply system. Respondents were asked to express their assessments of the quality of services they receive and satisfaction with the service provider.

To assess the quality of hot water supply services, respondents were offered a five-point rating scale, where 1 is unsatisfactory and 5 is excellent.

Most consumers rate the quality of services as a whole at an acceptable level: 26.80% – satisfactory, 19.03% – good, 9.86 – excellent. Along with this, negative ratings (1 and 2) were given by the critical mass of consumers – more than 44% (see Fig. 4).

The district analysis (see Fig. 5) of the level of satisfaction with the quality of hot water supply services identified the most dissatisfied areas in the city, namely Zavodskiy district, where the overall negative assessment is 65%, among which almost 38% of respondents gave the unsatisfactory assessment. Respondents from Dniprovskiy (47% – “good”) and Oleksandrivskiy (30% – “good” and 8% – “excellent”) have the highest level of satisfaction. This distribution generally corresponds to the years of construction of Zaporizhzhia: for example, in the Zavodskiy district there is the most worn-out housing stock and the corresponding infrastructure.

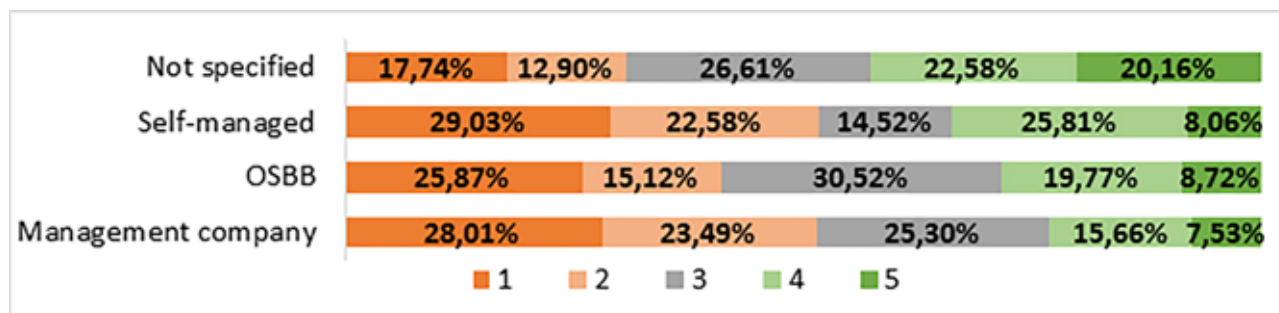

Figure 6. Quality assessment of hot water supply services by building type, n = 437

According to Fig. 6 it can be seen that the quality of hot water supply services is rated higher in OSBB (the overall negative rating does not exceed 41%, while in houses that are self-managed or serviced by the management company the level of dissatisfaction with the service reaches 52%.

The relationship between suppliers and consumers has a powerful impact on the overall level of satisfaction of the latter. Respondents who have a centralized hot water service were asked if they were satisfied with the hot water supplier. They could choose scores from 1 (very dissatisfied) to 10 (very satisfied). The results of the survey are shown in Fig. 7.

If we summarize the resulting picture, then:

- the highest scores are 8, 9, 10, – which show the greatest satisfaction with the hot water service provider, were provided by respondents from Khortytskyi (27%) and Dniprovskyi (31%) districts (residential neighborhoods and related infrastructure were built in the 1970s and 1980s at the latest);
- the middle segment of points – 5 and 6 – was indicated by 41% of respondents from Shevchenkovskyi district and 42% of Zavodskyi district;
- the lowest scores – from 1 to 3 – were noted by respondents from Zavodskyi (40%) and Voznesenivskyi districts (37%).

14% of respondents were very dissatisfied.

Overall, negative assessments of the hot water suppliers prevail positive ones – 28% vs 20%.

Collective responsibility and use of hot water meters. One of the questions of the study was to determine the number of houses in which a hot water meter is installed. Its presence is an important prerequisite for the institutional consolidation of the collective responsibility of the house residents for the rational use of water and reducing the cost of utilities.

During the survey it was found that house meters are available in 28% of respondents. Almost the same percentage of respondents stated that the common house meter is absent (26%). However, most respondents are not aware of this issue at all (45%) (see Fig. 8).

Analysis of the answers in terms of the district criteria found that most uninformed respondents live in Zavodskyi (60%) and Shevchenkovskyi (54%) districts. The Dniprovskyi district was the most modernized in this respect – it has the largest number of buildings with hot water meters (46%), the least modernized – Zavodskyi (8%) (see Fig. 9).

If we look at the presence / absence of a hot water meter in the context of the form of house management (see Fig. 10), it was determined that the factor of successful modernization is the transition of the apartment building to OSBB status – this category has the highest level of awareness on collective responsibility (44% answered “I don’t know”) and the highest level of availability of a hot water meter (36%).

The worst option for modernization is a building serviced by a management company. In such apartments, the level of uncertainty of residents reaches 58%, and the percentage of apartment buildings with hot water meters reaches 24%.

The second question regarding meters was to record the fact of the presence / absence of apartment meters in the respondents’ apartments. The number of respondents with meters was 89%. Only 11% of respondents stated that there were no hot water meters in their apartments.

Fig. 11 shows that the majority of respondents without a meter are recorded in self-management houses (15%), and the smallest number is in OSBB (11%).

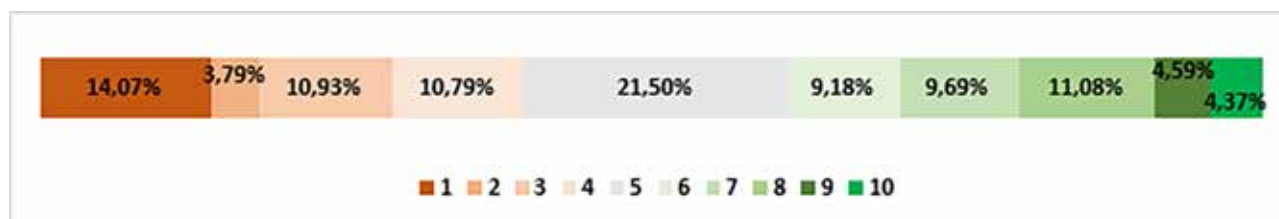

Figure 7. Evaluation of satisfaction with the hot water supplier, n = 43

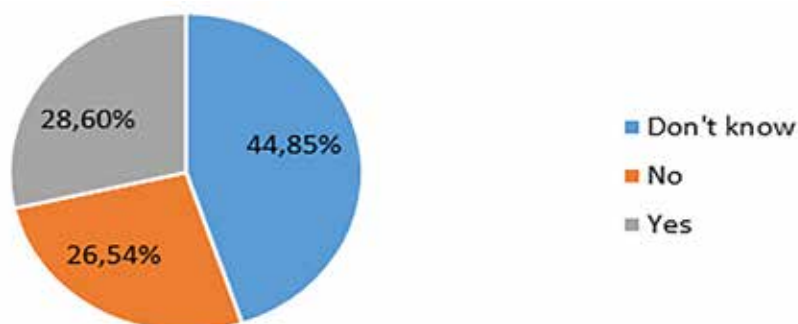

Figure 8. Distribution of answers to the question "Does your house have a hot water meter?", n = 437

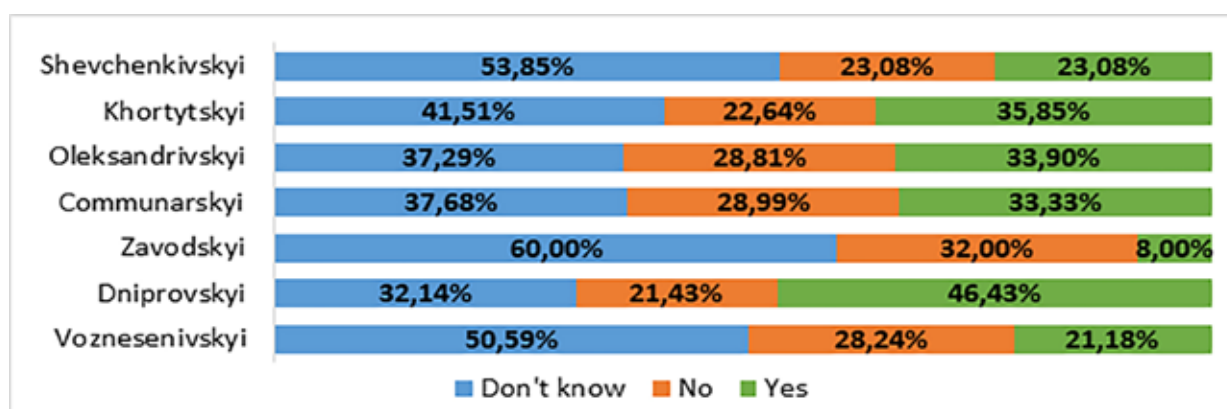

Figure 9. Distribution of answers to the question "Does your house have a hot water meter?" in terms of the district of residence of the respondents, n = 437

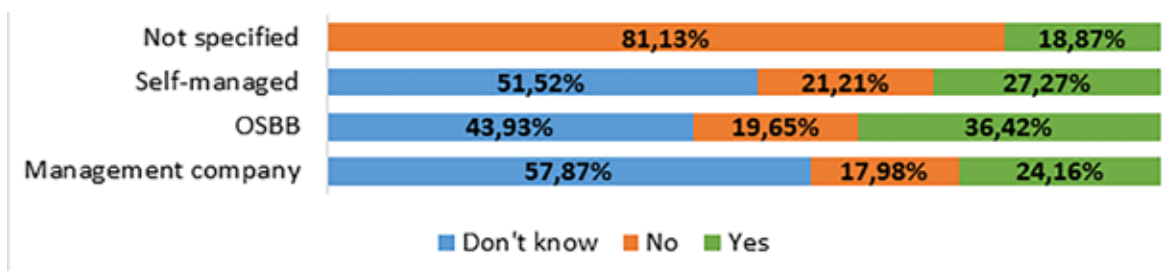

Figure 10. Distribution of answers to the question "Does your house have a hot water meter?" in terms of the form of house management, n = 437

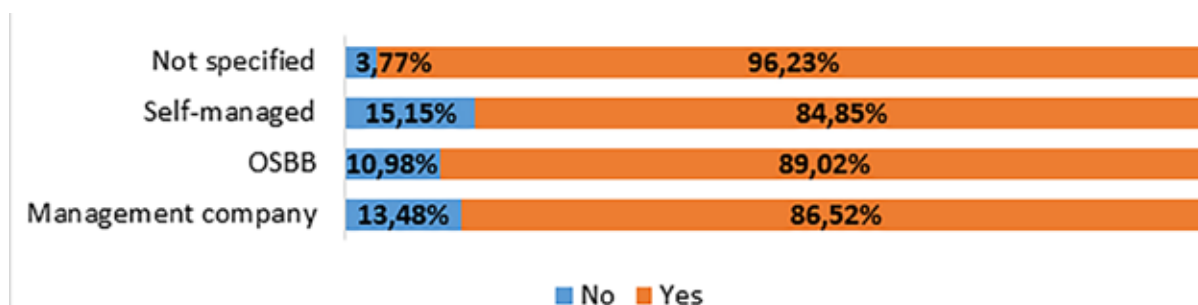

Figure 11. Distribution of answers to the question "Do you have a hot water meter in the apartment?" in terms of the management form of the house, n = 437

Visualization of this issue in the context of city districts determined that the smallest number of apartments without meters was in Khortytskyi (0%) and Zavodskyi (4%) districts (see Fig. 12). The largest in Voznesenivskyi (19%), Shevchenkovskyi (17%) and Dniprovskyi (15%) districts.

Modernization of the centralized hot water supply system. Modernization of hot water supply systems involves two directions: 1) improvement of technical equipment for centralized water supply and 2) deployment of alternative options of hot water supply [1]. The result of modernization in any direction is that the consumer has reliable and accurate information about the amount of hot water used, the ability to adjust consumption and use resources economically and reduce the cost of services.

Respondents were asked a direct question about the need to modernize the centralized hot water supply system. As can be seen from Fig. 13, 92% of respondents understand that the system of centralized hot water supply in the city needs modernization.

The second question in this block concerned the desired direction of modernization of the centralized

hot water supply system. Thus, 68% of respondents consider it appropriate to overhaul the existing hot water supply system. 27% of respondents are focused on moving to alternative modernization options (see Fig. 14).

During the research, the respondents were asked to determine the purpose for which the modernization of the hot water supply system in the city should be carried out. They had the opportunity to choose up to three answers.

The obtained results (see Fig. 15) show that the modernization of hot water supply systems in Zaporizhzhia should take place to:

- 1) ensuring sufficient water temperature (24%);
- 2) savings (16%);
- 3) transparency of charges (14%).

Respondents provided answers about possible barriers that may arise in the process of modernizing the hot water supply system. According to the terms of the survey, they could choose up to three types of obstacles.

As shown in Fig. 16, according to the respondents, two obstacles are in the lead. Firstly, the need to attract large funds for modernization, as indicated

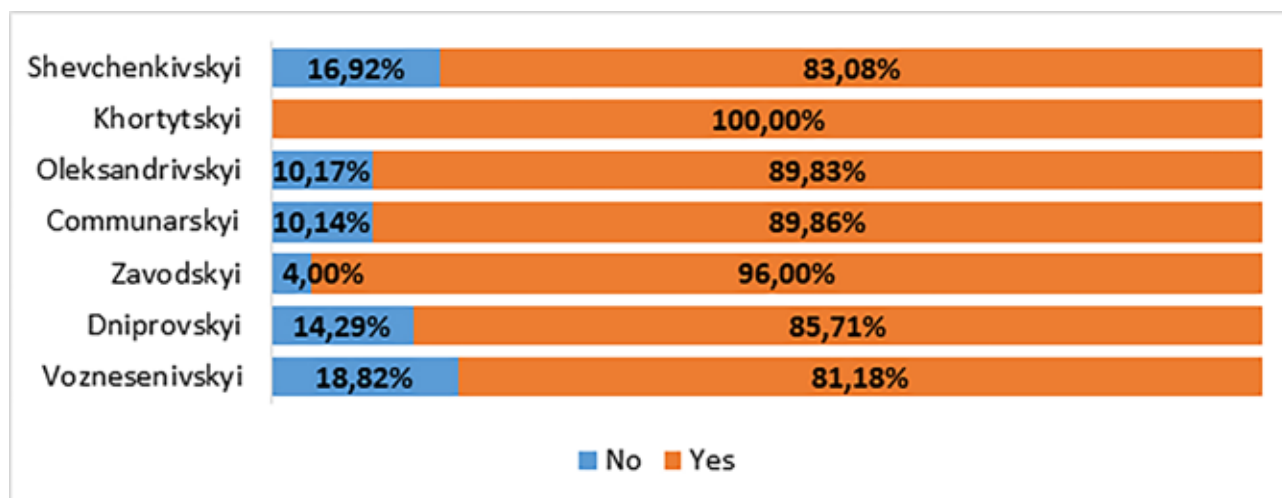

Figure 12. Distribution of answers to the question "Do you have a hot water meter in the apartment?" in terms of the district, n = 437

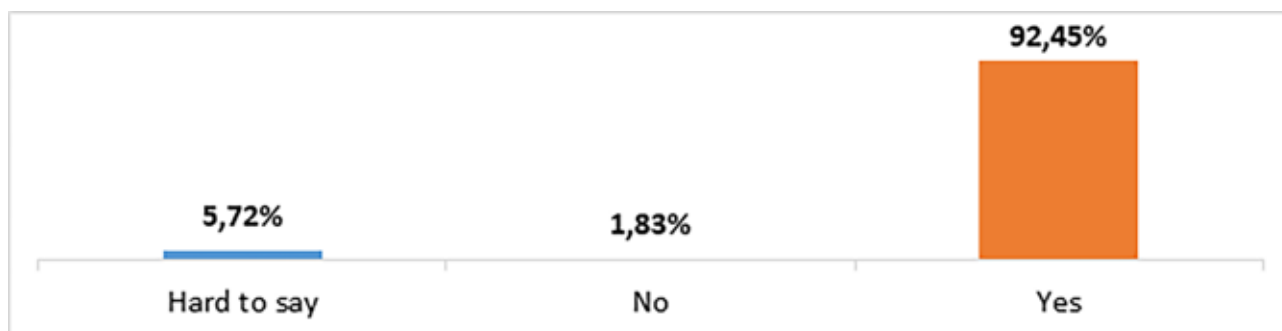

Figure 13. Distribution of answers to the question "Does our city need to modernize the hot water supply system?", n = 437

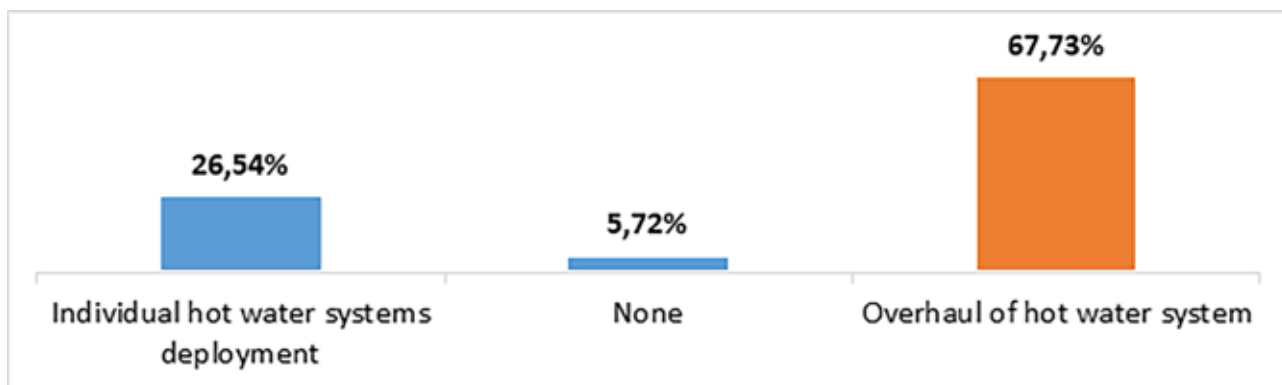

Figure 14. Distribution of answers to the question “What form of modernization of hot water supply systems should be provided by local authorities in modern conditions?”, n = 437

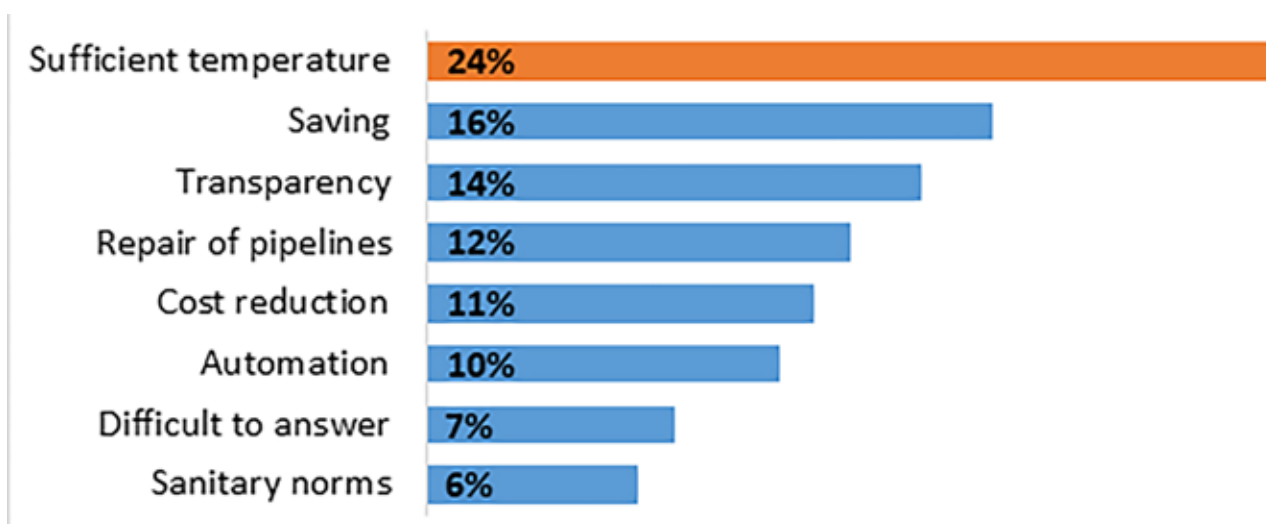

Figure 15. Distribution of answers to the question “For what purpose should the modernization of the hot water supply system be carried out in our city?”, n = 437

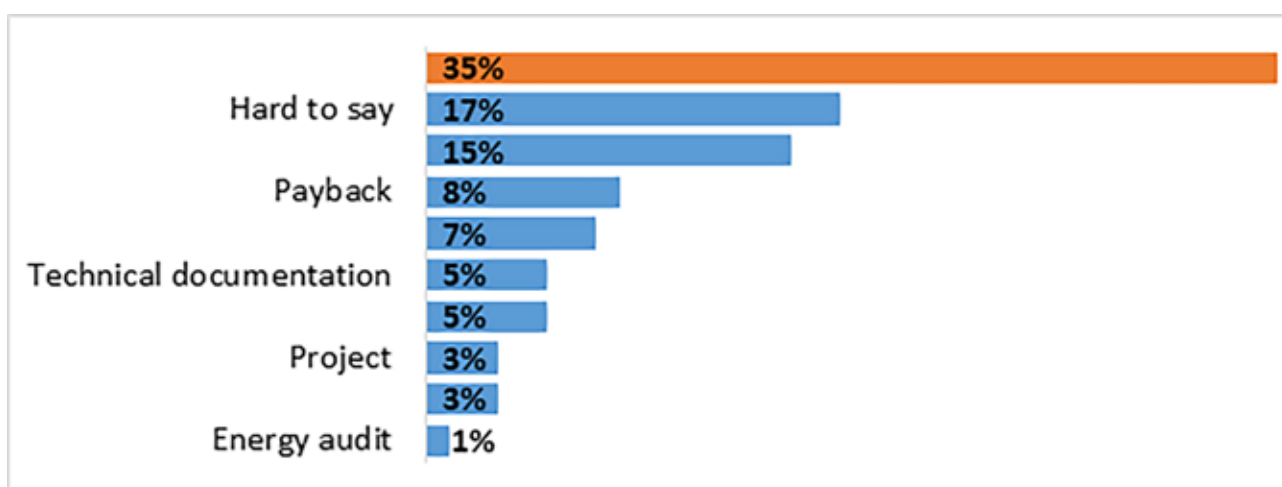

Figure 16. The main barriers in the process of modernization of the hot water supply system, n = 437

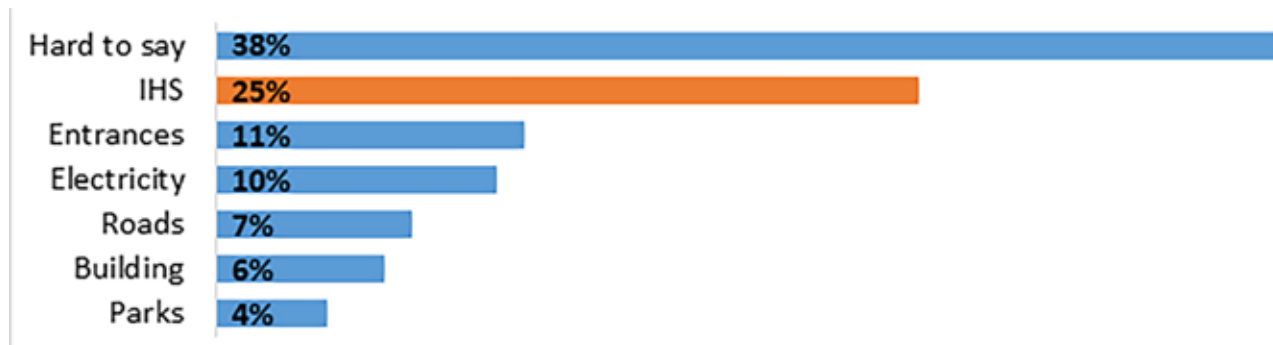

Figure 17. "If the centralized hot water supply is terminated, for what needs should the local authority direct funds in the first place?", n = 437

by 35% of respondents. Secondly, if we do not consider 17% of respondents who did not decide on the answer, 15% of respondents said that the obstacle is "the unwillingness of other residents of the house to cooperate."

Along with questions about modernization, respondents from apartment buildings without meters had to answer questions about installing a common house meter. Almost half of the respondents do not support the installation of common house meters (51%). Only 34% of respondents support this form of modernization.

Analysis of responses by district shows that the maximum level of resistance to the installation of common house meters is most likely among residents of Shevchenkivskiy district (73%). The maximum support for this measure is observed among respondents from Oleksandrivskiy district (40%).

Also, the respondents were asked about the level of awareness about the legal norm on the installation of house meters. To the question "Did you know that in case of non-installation of a common house meter, according to the law, the provision of hot water supply service to your building will be terminated?" 98% of respondents answered "I don't know".

Analyzing the answers of the respondents to the question "If the centralized hot water supply is terminated, for what needs should the local authority direct funds in the first place?" (Fig. 17), it was determined that the most appropriate is to direct the released funds to alternative options for hot water supply – 25% (IHS – individual heating system). It should be noted that almost a third of respondents could not decide on their direction of funds (38%), which indicates a lack of awareness of respondents about the financing of the centralized hot water supply system.

Conclusions. Based on the results of an empirical study of Zaporizhzhia apartment building residents' readiness for centralized hot water supply modernization, we can proceed to identify possible ways to increase its level.

1. The first and most important direction of efforts should be the development of the subjectivity of the

apartment building residents, because it is impossible to solve common problems of such buildings in case of unity absence of their inhabitants. The development of the subjectivity of the apartment building residents at this stage of Ukraine's development is an effective tool to compensate the loss by the Ukrainian state of its paternalistic functions, including social security [10, pp. 331–332]. Formally, the residents of such buildings must strive for obtaining an official legal status as OSBB (union of apartment building residents).

It should be noted that an adequate legal framework, qualified civil servants or financial resources are not enough to create the relevant associations. First of all, in order to acquire legal status of OSBB, residents must develop their "citizen-citizen" activity skills or turn to life actor [6 7].

2. The second direction of efforts concerns local authority. According to V. Pilipenko and Y. Privalov, there are three strategies of local government in this context. First, the government must shape public opinion, manage it in accordance with the goals and objectives of the state. Second, the government must ensure the selection and placement of personnel in accordance with the paradigm of modernization. Third, the government should organize events, not just move downstream [8, p. 179].

In the process of increasing the level of social interaction between the community and local authorities, an important role should be played not only by analyzing citizens' practices aimed at influencing government decision-making, but also by analyzing government practices "towards public initiatives". It is this "other side" that forms the institutional conditions for the successful development of active citizenship practices that find a response at the local government level [5, p. 55].

There is a significant amount of work in this direction, but all of them relate to issues such as accountability and transparency of government, corruption, seizure of power, seizure of business, etc., which is the subject of other studies.

3. Finally, the third direction concerns the fact that local authorities should understand

that the interaction of community and local government is impossible without the participation of intermediaries, social organizers, which in the European scientific tradition are called social technicians [13, p. 61].

Despite the fact that in Ukraine there is still no social organizer as a profession and type of activity, the functions and relevant competencies of these specialists, in one form or another, are formed by specialists in the social and humanities studies – lawyers, sociologists, managers, social workers and political scientists. All of them have a sufficient level of knowledge on the initiation, coordination and implementation of socially oriented projects with existing theoretical and practical experience in management and social management.

Institutions of higher education, which train relevant specialists, have a great influence in this regard. For example, Zaporizhzhya National University has been training sociology bachelors in mediation and criminology specialty several years in a row. The purpose of the educational program is to train professionals capable of resolving social conflicts and contradictions in the field of social production, preventing crime, destructive social relations in social groups, communities and society as a whole, capable to increase the level of social cohesion and interaction, both at the local, regional and national levels [12].

In general, it makes no sense to repeat that the level of activity of city residents and their self-organization opportunities are the key to effective development of the city. The main obstacle to the modernization of hot water supply systems is the need to attract large financial resources. The second – is the unwillingness of apartment building residents to cooperate. One of the ways to solve the problem is to provide a quality information campaign to raise public awareness of:

- financial capabilities for apartment buildings;
- better practices of project activities of OSBB buildings.

Respondents' answers are dominated by negative assessments of the quality of the hot water supply service, the supplier and the level of information about the services provided by the supplier. Thus, it is necessary to develop a strategy of advertising and information campaign of local government to ensure an effective policy of forming public awareness of the problems of hot water supply in Zaporizhzhia.

The research results suggest that apartment building residents of Zaporizhzhia city show a very low level of awareness of the problem. Despite this, every condominium resident understands the feasibility and need to modernize the existing hot water supply system.

However, modernization of the hot water supply system will be successful if local authorities provide:

- proper informational and explanatory campaigns among the apartment building residents;
- contribute to the further transformation of apartment buildings into its legal form OSBB.

References

1. Аналітичний звіт за результатами опитування установ-споживачів послуг з опалення та гарячого водопостачання. Дніпро : Центр соціальних експертиз, 2018. URL: https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2019/04/UDHEEP_Dnipro_consumers.pdf
2. Беленок О. А., Мацко-Демиденко І. В. Житлова стратифікація населення України та деякі питання соціальної політики держави. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право.* 2019. Вип. 3(43). С. 27–38.
3. Ворона В. Соціологічні нариси політеконома. Київ : Інститут соціології НАН України, 2020. 400 с.
4. Головаха Є. Соціальна адаптація населення України до суспільних змін. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін.* Вип. 4(18). Київ : Інститут соціології НАН України, 2017. С. 49–54.
5. Дейнеко О. О. Локальний громадський активізм як компонент соціальної згуртованості в об'єднаних громадах: особливості, прояви, агенти. *Актуальні проблеми філософії та соціології.* 2020. № 26. С. 51–57. DOI: <https://doi.org/10.32837/apfs.v0i26.905>
6. Злобіна О. Суб'єкти соціальних змін у суспільстві нейстійкої інституційності: теоретичні координати дослідження. *Соціальні виміри суспільства : збірник наукових праць.* Вип. 11(22). Київ : Інститут соціології НАН України, 2019. С. 134–147.
7. Кудінов І. О. Стратегія життя особистості як фактор розвитку суспільства. Запоріжжя : КСК-Альянс, 2015. 180 с.
8. Пилипенко В., Привалов Ю. Модернізаційні процеси у транзитивному суспільстві. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін.* Вип. 6(20). Київ : Інститут соціології НАН України, 2019. С. 174–185.
9. Пилипенко В., Чепурко Г. Соціальний діалог у контексті модернізаційних процесів. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін.* Вип. 6(20). Київ : Інститут соціології НАН України, 2019. С. 204–211.
10. Резнік О. Динаміка патерналістських настанов в Україні: від ціннісного підґрунтя до раціоналізації соціоекономічного статусу. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін.* Вип. 3(17). Київ : Інститут соціології НАН України, 2016. С. 331–339.
11. Сохранится ли в Украине центральное теплоснабжение. URL: <https://thermomodernisation.org/sohranitsya-li-v-ukraine-tsentralnoe-teplosnabzhenie>
12. Соціологія медіації і кримінології. Освітньо-професійна програма. URL: https://www.znu.edu.ua/opp2020/bak/fsu/op_bakalavr_sots_olog_ya_med_ats_yi_krim_nolog_yi.pdf
13. Сталий розвиток суспільства: Запорізький регіональний досвід : монографія / укладачі : Лепський М. А., Дударева І. В. ; за заг. ред. М. А. Лепського. Запоріжжя : КСК-Альянс, 2015. 196 с.
14. Характеристика домогосподарств (1999–2009, 2010–2019). *Статистична інформація Головного управління статистики у Запорізькій*

обласні. Електронний ресурс. Режим доступу: http://www.zp.ukrstat.gov.ua/images/stories/arhiv/1.5/1.5.1_2010-2019_06072020.doc.zip

15. Чепурко Г. Стан, проблеми та перспективи модернізації українського суспільства: експертні оцінки. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. № 1. 2020. С. 41–65. DOI: 10.15407/sociology2020.01.041

16. Чисельність наявного населення України на 1 січня 2020 року : статистичний збірник. Київ : Державна служба статистики України, 2020. 82 с. Електронний ресурс. Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/05/zb_chuselnist%202019.pdf

Summary

Kudinov I. O., Serheieva K. M., Klymenko A. O. Readiness of apartment building residents for hot water supply modernization in Ukraine. – Article.

Features of social and institutional readiness of residents of apartment buildings (condominiums) for reforms of centralized hot water supply in Ukraine are analyzed. The paper represents results of social survey research of residents of apartment buildings in Zaporizhzhia (Ukraine). The methodological basis of the research is generally scientific and special sociological methods of scientific cognition. The research determines socio-demographic and institutional characteristics of centralized hot water supply services consumers in Zaporizhzhia, the level of interest in the preservation and modernization of centralized hot water supply system in the city, the level of readiness of apartment building residents for collective responsibility for the consumption of hot water supply services and strategies for modernization of the centralized hot water supply system. Research results identified possible ways to increase apartment building residents' readiness for modernization: 1) development of the subjectivity of the apartment building residents, because it is impossible to solve common problems of such buildings in case of unity absence of their inhabitants; 2) increasing the level of social interaction between the community and local authorities; 3) develop institute of social organizers (social technicians). Research results suggest that condominium residents of Zaporizhzhia show a very low level of awareness in the field of housing legislation and the condition of their own buildings and the fact that every such resident understands the feasibility and need to modernize the existing hot water supply system. The main obstacle to the modernization of hot water supply systems is the need to attract large financial resources. The second – is the unwillingness of apartment building residents to cooperate. One of the ways to solve the problem is to provide a quality information campaign to raise public awareness of: financial capabilities for apartment buildings; better practices of project activities of OSBB buildings.

Key words: centralized hot water supply, modernization, apartment building, social planning, actor, social organizer.

Анотація

Кудінов І. О., Сергєєва К. М., Клименко А. О. Готовність мешканців багатоквартирних будинків до модернізації гарячого водопостачання в Україні. – Стаття.

Проаналізовано особливості соціальної та інституційної готовності мешканців багатоквартирних будинків до реформ централізованого гарячого водопостачання в Україні. У статті представлені результати соціального опитування мешканців багатоквартирних будинків м. Запоріжжя (Україна). Методологічну основу дослідження складають загалом наукові та спеціально-соціологічні методи наукового пізнання. Дослідженням визначено соціально-демографічні та інституційні характеристики споживачів послуги централізованого гарячого водопостачання міста Запоріжжя, рівень зацікавленості у збереженні та модернізації системи централізованого гарячого водопостачання міста, рівень готовності мешканців багатоквартирного будинку до колективної відповідальності, на споживання послуг гарячого водопостачання та стратегії модернізації системи централізованого гарячого водопостачання. Результати дослідження визначили можливі шляхи підвищення готовності мешканців багатоквартирних будинків до модернізації: 1) розвиток суб'єктності багатоквартирних будинків, оскільки неможливо вирішити загальні проблеми таких будинків у разі відсутності єдності їх мешканців; 2) підвищення рівня соціальної взаємодії громади та місцевої влади; 3) розвивати інститут соціальних організаторів (соціальних технологів). Результати досліджень свідчать про те, що мешканці багатоквартирних будинків міста Запоріжжя демонструють дуже низький рівень обізнаності у сфері житлового законодавства та стану власної забудови та той факт, що кожен такий мешканець розуміє доцільність та необхідність модернізації існуючої системи гарячого водопостачання. Основною перешкодою на шляху модернізації систем гарячого водопостачання є необхідність залучення великих фінансових ресурсів. Друга перешкода – небажання мешканців багатоквартирних будинків співпрацювати. Одним із шляхів вирішення проблеми є проведення якісної інформаційної кампанії для підвищення обізнаності населення щодо фінансових можливостей багатоквартирних будинків та кращих практик проектної діяльності на рівні багатоквартирних будинків.

Ключові слова: централізоване гаряче водопостачання, модернізація, багатоквартирний будинок, соціальне планування, суб'єкт, соціальний технолог.

ПОЛІТОЛОГІЯ

УДК 316.64:321.74]:316.46.058.4

DOI <https://doi.org/10.32837/apfs.v0i34.1075>

С. С. Бульбенюк

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9760-7850>

кандидат політичних наук, доцент,

доцент кафедри політології

Київського університету імені Бориса Грінченка

ПОЛІФОНІЯ ДОСЛІДНИЦЬКИХ ПОЗИЦІЙ
ЩОДО ВИСВІТЛЕННЯ ФЕНОМЕНУ НОВІТНІХ АВТОКРАТІЙ

Постановка проблеми. «Демократія зазнала ще більше невдач у 2021 році: відсоток людей, які живуть за демократії, впав нижче 50%, а авторитарні режими набирають силу», – так починається звіт Economist Intelligence. Далі аналітики відзначають, що світовий індекс демократії впав найнижче, починаючи з 2010 р. [1]. Чому так сталося? Якими є причини відродження авторитарних режимів і життєздатності автократій нині? Чи є такі причини схожими для більшості новітніх автократій? Це далеко не повний перелік питань, що постають на початку 2022 р. як перед академічними дослідниками, так і перед громадськими і державними діячами, політиками, публіцистами, громадянами. Безперечно, відповіді можуть різнитися у залежності від того, якою є методологія досліджень, основні аналітичні підходи й інструменти вимірювання індексів демократії/автократії. Однак є певні спільні методологічні позиції, одна з базових – акцентування уваги на гнучкості авторитарних режимів, на високому рівні їх адаптивності, що має наслідком розмаїття модифікацій автократій у сучасному світі.

Тому метою представленої розвідки є висвітлення дослідницьких підходів до розуміння природи новітніх автократій крізь призму розгляду таких політологічних концептів як: «Електоральна демократія vs електоральна автократія»; «Модернізація vs демодернізація», «Модерн vs (нео) патримоніалізм (неофеодалізм)», «Глобалізація vs периферійний розвиток».

Аналіз останніх досліджень і публікацій із теми. Розмаїття методологічних підходів й академічних поглядів на феномен сучасних (новітніх) автократій, а також актуальність вивчення окресленої проблематики зумовлюють особливу увагу вчених до аналізу авторитарних режимів, їх основних рис і ознак, векторів модифікації та моделей функціонування. Серед сучасних авторитетних дослідників новітніх автократій світового рівня варто назвати зокрема І. Крас-

тева та С. Холмса, С. Гурієва та М. Накі, Х. Лінца, Д. Трейсмана, А. Ескриба-Фолша, Дж. Райта, О. Еткінда. Серед авторів, чиї роботи були використані при підготовці статті: авторитетний російський політолог Г. Голосов та російський науковець й опозиційний політик Г. Явлинський, знані українські дослідники сучасних авторитарних режимів країн Сходу Т. Ляшенко, М. Мінаков, Р. Запорожченко, В. Попазогло. Слушно відзначити, що окремі номери останніх років вітчизняного журналу «Ідеологія та політика» були присвячені системному аналізу новітніх автократій. Зважаючи на фокус дослідницької уваги пропонованої розвідки, автори звернулись до праць вітчизняних науковців П. Кутуєва, О. Фісуна, С. Шуляка, в яких висвітлюється тематика патримоніалізму та модерну.

Виклад основного матеріалу. Академічний дискурс щодо визначення сутності й особливостей новітніх автократій відрізняється поліфонією дослідницьких позицій і методологічних підходів, що можна пояснити зокрема поліваріантністю різних модифікацій самих авторитарних режимів сучасності. Одним з центральних підходів до висвітлення новітніх автократій є напрям, основою розгляду якого є аналіз автократичних форм правління й авторитарних та гібридних режимів крізь призму концептів модернізації та демократичного транзиту. Означений підхід має як прихильників, так і опонентів, оскільки концепти модернізації та демократичного транзиту, незважаючи на їх активну розробку і застосування в останні кілька десятиліть, містять дискусійні питання та дослідницькі лакуни. Так, П. Кутуєв зауважував ще у 2010 р. про те, що «дражливими питаннями» дискурсу про політичну модернізацію є: «співвідношення модернізації і демодернізації, демократії та авторитаризму, інфраструктурної та деспотичної влади, легально-раціонального та патримоніального (патримоніального – авт.) панування, громадянського і негромадянського суспільства (civil vs uncivil

society)» [2, с. 259]. Отже, розглянемо деякі аспекти поліфонії дослідницьких позицій розгляду новітніх автократій, спираючись на запропоновані П. Кутуєвим «дражливі питання політичної модернізації».

Сучасні авторитарні режими є варіативними й адаптивними, внаслідок чого утворюються найнеочікуваніші моделі автократичного правління. Професор Г. Голосов, аналізуючи генезу російського авторитаризму, відзначає, що він пройшов еволюцію від дефективної (після президентських виборів 1996 р.) до електоральної автократії (з 2004 р.). Російський науковець характеризує електоральний авторитаризм як політичний режим особистої влади, яка імітує демократію та властиві для неї інституціональні форми [3]. За своєю природою, як зауважує Г. Голосов, електоральні авторитарні режими є особистими диктатурами. Їх специфічна риса полягає тому, що автократи отримують владу не внаслідок військового перевороту, за правом наслідування або завдяки партійній гегемонії. Такі автократи виграють вибори. У частині країн спостерігався феномен, коли до влади приходив автократ, завдячуючи перемозі на цілком вільних демократичних виборах. Однак потім відбувається (і доволі швидко – авт.) переродження режиму, коли виборчий процес перетворюється у фікцію, а автократ не має жодних інституціональних стимулів, аби передати владу комусь іншому [3].

Можна стверджувати, що однією з базових особливостей електоральної автократії є еволюція виборів як політичного інституту та політичного процесу, результатом якої стає втрата чи не найбільш показової характеристики виборів – змагальності. Тому вибори перетворюються в імітаційний інститут та ритуальний процес. Суспільство і громадяни приймають такі правила гри та залучаються до відповідних практик. Незважаючи на заздалегідь відомий результат подібних виборів за умов електоральної автократії, авторитарний лідер прагне легітимізації режиму особистої диктатури, породжуючи популістські хвилі у політиці.

Політолог А. Шедлер ще у 2006 р. обґрунтував дослідницьку позицію, відповідно до якої електоральний авторитаризм може розглядатися не лише як гібрид демократії й автократії, але в якості самостійного типу режиму з власними механізмами легітимації та функціонування [4]. Важко не погодитись з науковцем, тому що в останнє десятиліття спостерігається оформлення електоральних автократій як самостійного різновиду авторитарних форм правління та моделі політичного режиму.

Окрему увагу, на нашу думку, варто зосередити на феномені гібридних режимів й електоральних демократій на арабському Сході. Торік, у 2021 р., виповнилося 10 років від початку «Арабської весни» – соціального, політичного, куль-

турного феномену, який ще буде досліджуватися й усвідомлюватися по-новому та який, безперечно, став одним з каталізаторів суперечливих і часто непрогнозованих до кінця процесів, що розгортаються у світі та в окремих його регіонах впродовж останнього десятиліття.

Вітчизняний політолог Р. Запорожченко пропонує розглядати феномен «Арабської весни», спираючись, зокрема, на такі позиції. По-перше, хвиля «Арабської весни» позначилася на зміні політичних режимів, де харизматичні лідери втратили свою харизму. По-друге, величезний вплив на означені процеси мали і мають нині поширені міцні/усталені (strong) неформальні практики та кланові чи плеємні структурування політичної влади. По-третє, елітарний антагонізм щодо ідеологічного змісту («наповнення») режиму став однією з ключових причин соціальних протестів і політичних трансформацій у низці арабських країн. Усе це підтверджує, що означені країни як держави з гібридним постколоніальним політичним режимом не мали стійкості та консенсусу еліт у формулюванні консолідованої відповіді на запити суспільства, що і стало поживним підґрунтям для зростання протестних настроїв [5, р. 11–12].

Частина дослідників розглядає сучасні авторитарні режими загалом та електоральні автократії зокрема як прояв процесів демодернізації. Так, М. Мінаков у праці «Розвиток та дистопія» запропонував історичний екскурс в історію розвитку поняття «демодернізація» [6]. Науковець розглядає пострадянські держави та їх спроби модернізації політичної (демократизації – авт.) та економічної (відновлення механізмів ринкової економіки – авт.) та ті виклики, які постали на цьому шляху. Власне, однією з відповідей на пошуки оптимального вирішення дилеми «свобода vs відповідальність» для частини пострадянських націй стала демодернізація [6].

У статті 2018 р. М. Мінаков та О. Еткінд прикладом пострадянської демодернізації називають зміцнення влади В. Путіна у Росії [7, с. 5]. Опозиційний російський політик, засновник партії «Яблуко» Г. Явлинський, провівши аналогії з поняттям периферійного капіталізму, яке характеризує розвиток економічних систем країн з наздоганяючим типом модернізації, дає оцінку політичній системі Росії та її режимові як «периферійному авторитаризму» [8]. Автор аргументовано доводить, що у РФ відбулася політична демодернізація, наслідком якої стала ліквідація будь-яких механізмів взаємних стримувань всередині політичної системи, а також механізмів, які забезпечували б легальну конкурентну боротьбу між різними політичними групами та їх змагальність [8, с. 13]. «Периферійність» як ознака сучасного російського авторитаризму, таким чином, полягає у тому, що ліквідовані навіть найпрості-

ші механізми і канали змагальності, внаслідок чого автократична влада спирається на імітаційні електоральні практики і процедури. Іншими словами, відбулася примітивізація політичного поля держави, його демодернізація у порівнянні з 1990-ми роками.

Ще більш явні ознаки «периферійності» новітніх автократій ми можемо спостерігати на прикладі аналізу режимів у пострадянських країнах Центральної Азії. У цих країнах демодернізація має форму неофеодалізму та неопатримоніалізму. Непотизм, клановість, патрон-клієнтальні відносини на всіх рівнях державно-управлінської вертикалі є базовими ознаками цих автократій. Як зазначає В. Попазогло, скажімо, в Узбекистані та у Туркменістані відбулося своєрідне «захоплення держави», коли царина неформальної політики поглинула сферу політики формальної, а межі між публічною і приватною сферами влади фактично розмиті [9, с. 46]. Науковець характеризує названі риси демодернізації політичної системи названих країн як деструктивні. Причини появи і зміцнення деструктивних неформальних інститутів у центральноазійських автократіях, на його думку, такі:

- переплетення патріархально-родових відносин із модернізмом, потребою реагувати на виклики глобалізації;
- клановість політики, яка посилюється встановлення суперпрезидентських республік;
- сакралізація державних лідерів і встановлення режиму їх практично необмеженої влади;
- культивування патерналістського типу політичної свідомості громадян;
- зрощення влади та фінансово-промислового капіталу;
- скерування значною мірою взаємодії між політичними акторами неформальними нормами;
- політичний фаворитизм і корумпованість керівної еліти [9, с. 43–44].

На підтвердження слушності типологізації автократій Центральної Азії як «периферійного авторитаризму» наведемо слова Т. Ляшенко – однієї з авторитетних вітчизняних фахівчинь з дослідження трансформаційних процесів у ЦАР (Центрально-азійському регіоні), яка пропонує розглядати модернізаційні перетворення у країнах цього регіону у контексті висвітлення трьох процесів – традиціоналізації, периферизації та глобалізації [10, с. 159].

«Периферійний авторитаризм» як одна з центральних моделей новітніх автократій демодернізаційного типу, як акцентувалося вище, мова йдеться передусім про демодернізацію політичну. Однак часто (як то у країнах ЦАР) це є і демодернізація економічна та/або соціальна, що означає повернення держави і суспільства до культурних патернів доіндустріальної епохи, тобто до феодалізму або неофео-

далізму (патримоніалізму). За визначенням знаного вітчизняного науковця О. Фісуна, патримоніалізм – це «апропріація (привласнення) сфери управління офіційними носіями політичної та державної влади, а також невикресленість публічно-політичної та приватної сфер суспільного життя, заснованої на домінуванні колективістського типу масової суспільної свідомості» [11, с. 154]. Тож неофеодалізація (патримоніалізація) «периферійних автократій» сучасності означає заміщення public policy спрощеним дискурсом policy, що є додатковим свідченням посилення демодернізаційних процесів як системного явища.

Важливо, що новітні патримоніальні автократії є режимами персональної влади з гегемонією патронажно-клієнтальних відносин. Показово, що подібні автократії спираються насамперед саме на патронажно-клієнтальні відносини, а не на офіційні інституції, які зовні мають цілком сучасний вигляд. Риси неофеодалізму у такій автократії виявляються у тому, що глава держави посідає усі ключові посади в державно-політичній ієрархії та користується майже необмеженими повноваженнями, які закріплюються юридично [12, с. 7, 10]. Власне тому патримоніальні автократії сучасності належать за формою правління до суперпрезидентських республік, в яких президент, що формально обирається громадянами, часто має повноваження подібні до повноважень глави держави у абсолютистській монархії.

Варто зауважити, що розгляд сучасних автократій крізь призму дискурсу демодернізації не має одностайної підтримки в академічному середовищі політологів, соціологів, філософів. Так, згадуваний на початку нашої розвідки вітчизняний дослідник П. Кутуєв обґрунтовує необхідність відходу від європоцентричної моделі Модерну, акцентуючи на висвітленні феноменів авторитарного ренесансу країн Сходу, передусім Південно-Східної Азії, де спостерігаються в економічній царині протилежні демодернізаційні процеси. Тож світ слушно аналізувати, спираючись на китаєцентричну парадигму, переконаний П. Кутуєв [13]. На думку авторів, при розгляді різних дослідницьких позицій щодо з'ясування особливостей новітніх автократій необхідно враховувати, що авторитарні режими ХХІ ст. не є гомогенними, навіть коли ми ведемо мову про автократії одного регіону.

Прикладом, сутнісною характеристикою авторитарної моделі модернізації, за словами О. Новикової, є обов'язкова консолідація суспільства навколо єдиної модернізаторської ідеології, вилучення альтернативних позицій і думок, що спирається на діяльність партії-гегемона та декількох політичних партій, які підтримують основну ідеологічну лінію. Наслідками функціонування такої моделі є надвисокий ступінь централізації управління, підсилення бюрократизації суспільства,

а громадянське суспільство у такій моделі правління якщо й існує, то розвивається виключно під егідою державних діячів та в руслі провідного ідеологічного напрямку [14, с. 128–129]. Безперечно, взірцево подібно модель реалізована у КНР, свідченням чого і стали економічне піднесення Піднебесної впродовж кількох останніх десятиліть та статус другої світової економіки нині.

Російський дослідник О. Виноградов окреслює форму правління сучасного Китаю як авторитарну колегіальну систему, що виросла з патріархального суспільства. Науковець називає наявність партії авангардного типу, яка має монополію на владу і легітимність котрої ґрунтується на феномені ідеологічної канонізації вищого керівництва як базовий елемент цієї авторитарної політичної системи [15, с. 94].

Західні дослідники характеризують політичний режим Піднебесної нині як перехідний від посттоталітарного до авторитарного, засадничими елементами якого є: патерналізм; однопартійність; соціальний та економічний плюралізм; слабкий (зародковий) політичний плюралізм; гібридна ідеологія [16; 17]. Ідеологізованість китайської автократії не варто корелювати буквально з ідеологізованістю СРСР з провідною роллю КПРС у політичній системі. Роль КПК, безумовно, є важливою, однак у КНР наявний обмежений політичний плюралізм, розвивається обмежена багатопартійність, останніми роками проводяться експерименти з проведенням квазі-демократичних виборів на місцевому рівні, започатковується внутрішньопартійна демократія у КПК [18, с. 82]. Політичний режим КНР не є застиглим, він трансформується, зважаючи на внутрішні і зовнішні виклики часу. Завданням № 1 поточного десятиліття для Китаю є остаточне закріплення статусу наддержави на геополітичній арені та вихід на позиції першої економіки світу. Показово, що провідним інструментом Піднебесної у реалізації власної геополітичної і гео економічної стратегії стає «м'яка сила», на яку традиційно спираються демократичні держави при просуванні власних інтересів назовні.

Тож, на нашу думку, слушно звернути увагу на гнучкий характер політичного режиму КНР та високий рівень його адаптивності до умов, що змінюються, з одного боку; і потужний потенціал розвитку суб'єктності Пекіна як центру світових політичних, економічних і можливо соціокультурних впливів.

Висновки. Як бачимо, сучасний авторитаризм неоднорідний, різноспрямований (модернізаційний vs деградаційно-демодемінізаційний; авторитарний vs відкритий до змін; електоральний vs султаністського типу etc) та поліваріантний. Автократії ХХІ століття виявилися більш адаптивними до викликів сучасності; більш гнучкими у сво-

їй економічній, соціальній і культурній політиці; значна частина автократій прагнуть мімікувати під демократичні системи. Водночас воєнне вторгнення найбільшої автократії сучасності (за розмірами території) в Україну 24 лютого 2022 р., на переконання авторів, відкрило «скриню Пандори» для багатьох авторитарних режимів, особливо для тих, в яких генеруються реваншистські та/або мілітаристські настрої. Перспективними і надзвичайно актуальними, зважаючи на це, уявляються дослідження трансформації автократії за умов розгортання великих воєнних протистоянь та можливе оформлення у найближчому майбутньому нової осі глобального протистояння між демократіями й автократіями.

Література

1. Democracy Index 2021: The China Challenge. *Economist Intelligence*. URL: https://www.eiu.com/n/campaigns/democracy-index-2021/?fbclid=IwAR2Q6SdRR5WzbwHrUtpHVFA3wFDwRsgxDircKi6Qtd_ECy6N0JjiwgSSv-Q (дата звернення: 11.02.2022).
2. Кутуєв П. Ігри з модернізацією: хитрість розуму у дії? *Україна Модерна*. 2010. № 6(17). С. 249–260.
3. Голосов Г. Закат електорального авторитаризма. Как Путин превратился из гаранта режима в его главную угрозу. *The Insider. Расследования, репортажи, аналитика*. 17 февраля 2021 г. URL: <https://theins.ru/opinions/grigorii-golosov/239433> (дата звернення: 15.02.2022).
4. Electoral Authoritarianism: The Dynamics of Unfree Competition. Andreas Schedler (ред.), Boulder, CO, and London, UK : Lynne Rienner Publishers, 2006.
5. Zaporozhchenko R. Rethinking the Arab Spring in the Context of Geohistorical Transformations. *Ideology and Politics Journal*. 2021. Issue 3(19). P. 10–33. URL: <https://www.ideopol.org/wp-content/uploads/2021/11/2.-Zaporozhchenko-final.pdf> (дата звернення: 16.02.2022).
6. Minakov M. Development and Dystopia. *Studies in Post-Soviet Ukraine and Eastern Europe* / Ed. By A. Umland. May 2018. Vol. 179. Stuttgart: ibidem Press. 280 p.
7. Мінаков М., Еткінд О. Пострадянський транзит і демодернізація. *Ідеологія і політика*. 2018. № 1(9). С. 4–13. URL: <https://www.ideopol.org/wp-content/uploads/2018/11/2018%201.%202.%20UKR.%20Introduction%20Etkind%20Minakov%20Final.pdf> (дата звернення: 20.02.2022).
8. Явлинский Г. А. Периферийный авторитаризм: Как и куда пришла Россия. М. : «Медиум», 2015. 91 с.
9. Попазогло В. С. Деструктивні неформальні інститути політики держав Центральної Азії: приклад Узбекистану та Туркменістану. *Політичне життя*. 2017. № 4. С. 43–47.
10. Ляшенко Т. М. Стан теоретико-методологічних розробок проблеми політичних систем перехідних суспільств (на прикладі країн Центральної Азії). *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2001. Вип. № 1(51), січень-лютий, С. 152–166.

11. Фисун А. А. Демократия, неопатримониализм и глобальные трансформации : монография. Харьков : Константа, 2006. 352 с.
12. Шуляк С. В. Неопатримониальні диктатури в арабському світі: аналіз баасистської моделі : автореф. дис. ... канд. політ. наук. : 23.00.02. Дніпропетровськ : Дніпропетровський національний університет, 2004. 18 с.
13. Кутуєв П. В. Трансформації модерну: інституції, ідеї, ідеології : монографія. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2016. 516 с.
14. Новакова О. В. Політичний процес: сутність, зміст та сучасні тенденції розвитку : навчальний посібник. Луганськ : «Елтон-2», 2010. 244 с.
15. Политическая модернизация Китая [семинар]. Ч. I. / подг. Г. Иршин. МЭиМО. 2011. № 6. С. 88–98.
16. Thompson M. R. Totalitarian and Post-Totalitarian Regimes in Transition and Non-Transitions from Communism. Totalitarian Movements and Political Religions. 2002. No. 1. Pp. 79–106.
17. Linz J., Stepan A. Problems of Democratic Transition and Consolidation. Baltimore and London : Johns Hopkins University Press, 1996. 504 p.
18. Бореєв А. П. Сравнительный анализ политических режимов КНР и Китайской Республике на острове Тайвань. Сравнительная политика и геополитика. 2019. Vol. 10. № 4. С. 77–96.

Анотація

Булбенюк С. С. Поліфонія дослідницьких позицій щодо висвітлення феномену новітніх автократій. – Стаття.

У статті представлений авторський погляд на розуміння природи новітніх автократій крізь призму аналізу низки ключових політологічних концептів: «Електоральна демократія vs електоральна автократія»; «Модернізація vs демодернізація», «Модерн vs (нео)патримоніалізм (неофеодалізм)», «Глобалізація vs периферійний розвиток». Окрема увага звернена на причини популярності новітніх автократій, аналіз ознак адаптивності різних модифікацій авторитарних режимів сучасності. Так, гібридні й електоральні автократії у пострадянських країнах та на арабському Сході мають, з одного боку, характеристики дефективного авторитарного режиму (термін Г. Голосова), а, з іншого боку, можуть зберігати значний електоральний потенціал підтримки, наприклад, за рахунок популярності харизматичного лідера. Водночас життєздатність електоральних автократій та їх різні моделі часто є проявом домінування системних процесів демодернізації у національних політичних системах. Причинами зростання демодернізаційного потенціалу новітніх автократій є домінування патронажно-клієнтальних відносин, усталені патримоніальні і неопатримоніальні практики соціального і політичного життя. Авторитарна демодернізація постала як відповідь традиційних та посткомуністичних суспільств з залишками феодальних та неофеодальних соціальних моделей взаємодії і політичних відносин на виклики свободи і відповідальності, обумовлені складністю процесів політичної і економічної модернізації. Наслідком названих процесів стає перетворення авторитарних режимів, особливо у частині країн Сходу та посткомуністичних держав, на

периферійні автократії. Суперпрезидентіалізм як форма правління є показовим прикладом вектору розвитку периферійних автократій нині. Окремо варто розглянути авторитарний режим у Китаї, який вирізняється гнучкістю та високим рівнем його адаптивності до умов, що змінюються, що стало однією з причин формування потужного потенціалу розвитку суб'єктності Пекіна на світовій політичній, економічній і соціокультурній арені. Відкрита воєнна агресія РФ проти України, на думку авторів, найвірогідніше призведе до оформлення нової осі глобального протистояння демократій і автократій у найближчій перспективі.

Ключові слова: автократія, авторитаризм, (нео)патримоніалізм, модерн, демодернізація, периферія.

Summary

Bulbeniuk S. S. Polyphony of research positions on the phenomenon of modern autocracies. – Article.

The article presents the author's view on understanding the nature of modern autocracies through the prism of the analysis of a number of key political science concepts: «electoral democracy vs electoral autocracy»; «Modernization vs demodernization», «Modern vs (neo)patrimonialism (neo-feudalism)», «globalization vs peripheral development». Particular attention is paid to the reasons for the popularity of the newest autocracies, the analysis of signs of adaptability of various modifications of authoritarian regimes of today. Thus, hybrid and electoral autocracies in the post-Soviet countries and the Arab East have, on the one hand, the characteristics of a defective authoritarian regime (G. Golosov's term), and, on the other hand, may retain significant electoral support potential, for example due to the popularity of a charismatic leader. At the same time, the viability of electoral autocracies and their various models is often a manifestation of the dominance of systemic processes of demodernization in national political systems. The reasons for the growth of the demodernization potential of the new autocracies are the dominance of patronage-client relations, established patrimonial and neo-patrimonial practices of social and political life. Autocratic demodernization emerged as a response of traditional and post-communist societies with remnants of feudal and neo-feudal social models of interaction and political relations to the challenges of freedom and responsibility due to the complexity of political and economic modernization. The consequence of these processes is the transformation of authoritarian regimes, especially in some countries of the East and post-communist states, into peripheral autocracies. Super-presidentialism as a form of government is a prime example of the vector of development of peripheral autocracies today. The authoritarian regime in China, which is flexible and highly adaptable to changing conditions, is one of the reasons for the strong development potential of Beijing's subjectivity in the global political, economic and socio-cultural arena. According to the authors, Russia's open military aggression against Ukraine will most likely lead to the formation of a new axis of global confrontation between democracies and autocracies in the near future.

Key words: autocracy, authoritarianism, (neo)patrimonialism, modernism, demodernization, periphery.

УДК 321.01:161.201.3:316.422

DOI <https://doi.org/10.32837/apfs.v0i34.1076>**В. В. Дмитрієв**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8817-2832>

аспірант кафедри політичних теорій

Національного університету «Одеська юридична академія»

ПОЛІТИЧНА ІДЕНТИЧНІСТЬ В УМОВАХ СУСПІЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Істотні соціально-політичні та економічні трансформації, які відбуваються в Україні протягом усіх років після розпаду СРСР, обумовлюють підвищену дослідницьку увагу до проблеми формування політичної ідентичності. Дослідження проблеми політичної ідентичності характеризуються міждисциплінарністю, власні ґрунтовні візії пропонують представники різних наукових просторів: філософи (Є. Бистрицький, Р. Еспозіто, Ю. Габермас, О. Гьоффе, С. Пролев, Р. Кобець, ін.) та економісти (Дж. Акерлоф, Ф. Бродель, Р. Крентон, М. Олсон, А. Сен, ін.), історики (Р. Козеллек, В. Розу, З. Когут, Я. Грицак, П. Магочій, Н. Яковенко, ін.) та психологи (З. Фройд, Е. Еріксон, А. Голднер, Г. Лебон, І. Кон, ін.), представники соціологічної (М. Кастельс, П. Бергер, Т. Лукман, А. Турен, Н. Луман, Н. Черниш, Г. Коржов, С. Шостак, ін.) та політичної наук (Ф. Фукуяма, С. Гантингтон, М. Гібернау, С. Веселовський, В. Землюк, М. Кармазіна, Н. Пашина, Л. Нагорна, О. Стегній, С. Ростецька, ін.), фахівці з науки державного управління (В. Малінін, В. Цветков, Ю. Чередник, О. Фурсін, Л. Яковлева, ін.) тощо. Навіть з цього, далеко не повного переліку авторів та напрямків досліджень ідентичності, стає очевидним зв'язок проблеми кризи політичної ідентичності із важливими науковими та практичними завданнями щодо пошуку її оптимальної моделі. Варто погодитись із Н. Пашиною у тому, що політична ідентичність є найважливішим ресурсом суспільного розвитку, каталізатором суспільних змін, а «...процес політичної ідентифікації відіграє основну роль в об'єднанні зусиль людей для вирішення суспільно значущих завдань, у забезпеченні життєдіяльності політичних інститутів» [9].

Процеси становлення національної свідомості, розвитку політичного (партійного, ідеологічного) плюралізму та свободи слова у масмедіа, започатковані ще наприкінці 80-х років ХХ століття під час «перебудови» радянського тоталітарного режиму спричинили активізацію пошуку відповідей на питання щодо індивідуальної та групової ідентичності в Україні. Розпад СРСР призвів до утворення в 1991 році незалежної держави, яка мала вирішувати проблему формування політичної ідентичності.

У процесі формування політичної ідентичності в Україні важливу роль відігравали економічні та соціально-політичні процеси на пострадянському просторі, дезінтеграція з країнами колишнього СРСР, демократизація політичних інститутів, становлення громадянського суспільства та боротьба за вільні вибори. Політична ідентичність напряду впливає на партійну політику, ідеологічний простір, демократизацію тощо. Від політичної ідентичності українських громадян повною мірою залежить зовнішньополітичний вибір української держави, а також здатність вирішувати складні питання соціального розвитку та економічного зростання.

Події 2004 року та 2013–2014 років і подальша політична історія країни переконливо свідчать про теоретичну та практичну значимість дослідження політичної ідентичності, потребу визначення її ролі у демократизації українського суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Дослідження політичної ідентичності в умовах суспільних трансформацій зосереджуються на різних аспектах формування новітнього простору ідентичностей в Україні, виокремленні внутрішньополітичних та зовнішньополітичних чинників становлення політичної ідентичності. Відзначається, що у процесі суспільних трансформацій українського суспільства здійснено перехід від «радянської ідентичності» (ідентичності «радянської людини») до пострадянської ідентичності (ідентичності у пострадянських країнах). Особливості конструювання радянської ідентичності в Україні висвітлено у дослідженнях Ю. Каганова [6]. Він виокремлює три блока факторів, які визначали процес конструювання радянської ідентичності: освіта, засоби масової інформації, соціокультурні аспекти. До останніх автор відносить мовні практики, політичні анекдоти, кіно, музику, свята і обряди. Ю. Каганов зазначає: «Виховання «радянської людини», а у контексті цього – формування «нової історичної спільності людей – радянського народу» вважалося в СРСР одним з найважливіших чинників перетворення суспільства при переході від капіталізму до соціалізму, а потім його подальшого розвитку від

соціалізму до комунізму... До прямих наслідків творення «радянської людини» варто віднести живучість комуністичного міфу... Це відбивається в їхніх політичних симпатіях і культурних практиках, сповільнює процеси формування української політичної нації та консервує колоніальний синдром. Дослідження показують поступове згасання ностальгії за «комунізмом», що пов'язане зі зміною поколінь та поширенням демократичних цінностей» [6].

Водночас, радянська ідентичність розуміється як складний та неоднозначний феномен. Ю. Каганов відзначає: «Намагання радянської влади перетворити населення на уніфіковану та ідеологічно вмотивовану масу не досягли успіху. Більшість громадян республіки використовували модель поведінки подвійної лояльності та подвійної ідентичності. У публічній сфері вони виконували роль «радянської людини», яка відкидає буржуазний світогляд та підтримує владні ініціативи. Проте у повсякденному житті, у власному приватному просторі основна маса жителів УРСР жила власними інтересами, сприймаючи «будівництво комунізму» як обов'язковий ритуал. Найбільшого прогресу режимові вдалося досягти в ерозії національної та релігійної ідентичностей, руйнуванні цінностей самовираження й індивідуалізму. Однак створений вакуум заповнювався, перш за все, не комуністичними цінностями, як розраховували конструктори «homo sovieticus», а амбівалентною сумішшю патерналізму та споживацьких настроїв» [9].

Слід наголосити, що тут не йдеться виключно про національну ідентичність, адже носіями радянської ідентичності були представники усіх націй, які входили до СРСР. Амбівалентність реальної радянської ідентичності (яка містила публічну підтримку комуністичної ідеології та її «кухонну» критику, а також прагматичне використання тих незначних можливостей, які надавав радянський проект) повною мірою проявилась у пострадянській ідентичності. Після розпаду СРСР українське суспільство зіткнулось із кризою політичної ідентичності.

При цьому, варто погодитись із думкою Н. Беліцер: «суто українська “криза ідентичності” збіглася в часі зі значно масштабнішою кризою, спричиненою викликами процесів глобалізації та відповідним на них реагуванням, зокрема, утвердженням і відродженням старих етнокультурних цінностей та ідентичностей, а також пошуками й конструюванням нових ідентичностей – культурних, етнічних, ідеологічних, соціальних та регіональних» [1].

Про вплив соціокультурних факторів на кризу пострадянської політичної ідентичності та появу нових ліній розколу українського суспільства пише Л. Панасюк [8], який наводить декілька цитат з цього приводу.

По-перше, «Досліджуючи культурну ідентичність в Україні, В. Хмелько [12, с. 42] виділяє представників україномовної української культури, російськомовної російської та близько третини населення – носії специфічного результату інтерференції двох культур – російськомовні українці. Відрізняються вони не тільки мовою, а знаходяться якраз посередині між російськомовними росіянами та україномовними українцями. На думку дослідника, за політичними і патріотичними орієнтаціями російськомовні українці разом з українцями, а за культурними – мова, навчання дітей і таке інше – ближче до росіян» [8].

По-друге, Л. Панасюк згадує етнокультурну модель «мовних спільнот» Е. Вілсона: «...науковець визначає українську, російську та «іншу» Україну з акцентом на подвійній ідентичності та єдиному російсько-українському культурному просторі [2, с. 351].

По-третє, Л. Нагона виділяє п'ять дискурсів пострадянської ідентичності в Україні: «Беручи до уваги мовно-культурну, національну та регіонально-територіальну ідентичності, в Україні змагаються меншою мірою п'ять дискурсів: 1) традиційний (діаспорно-львівський) український; 2) традиційний (інтелігентський) російський; 3) реліктово-радянський російськомовний; 4) реліктово-радянський (неонародницький) україномовний; 5) багатомовний дискурс глобалістичного культурного субстрату [7, с. 215].

По-четверте, наводиться думка М. Стріхи [11], який «...пропонує поняття «європейської ідентичності» та застерігає: якщо сьогодні пострадянська ідентичність творить державу, то наше майбутнє лежить в євразійському просторі. Тобто ми ніколи не проб'ємося до цивілізаційного «ядра» провідних держав Заходу, до якого дуже важко потрапити. Натомість ми назавжди залишимося «на маргінесі», в найкращому випадку – в «захисній смузі» цього «ядра», де наша місія полягатиме у захисті благополучної Європи від небажаних транзитних потоків емігрантів, зброї і наркотиків» [8].

Саме враховуючи нові виклики, які постають у процесі суспільних трансформацій українського суспільства, не можна вважати завершеним формування політичної ідентичності. Скоріше, йдеться про перехід від пострадянської ідентичності до «європейської» ідентичності, яка формується під впливом внутрішньополітичних та зовнішньополітичних викликів, глобалізації, медіатизації та інших чинників.

Формулювання мети статті. Метою статті є визначення політичної ідентичності в умовах суспільних трансформацій в Україні. Поставлена мета обумовила наступні завдання дослідження:

– визначити політичну ідентичність та обґрунтувати сутність процесу конструювання політичної ідентичності;

– проаналізувати суспільні трансформації в Україні. Відзначити вплив процесів демократизації, глобалізації, медіатизації на суспільні трансформації;

– визначити чинники формування політичної ідентичності в умовах суспільних трансформацій в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. В основі процесу формування політичної ідентичності знаходиться індивідуальний та колективний вибір громадян. Як зазначає Н. Пашина: «Одним із найважливіших соціальних механізмів демократичної трансформації суспільства є процес політичного вибору особистості. Ключовим моментом цього вибору виступає політичне самовизначення (самоідентифікація), яке дає можливість суб'єктивно «вбудовувати» себе в політичну систему, усвідомлювати свої координати в ній, визначати свої інтереси і ставлення до інших політичних об'єктів і суб'єктів» [9].

У процесі формування політичної ідентичності першорядними стають політичні інститути та політичні комунікації. Водночас не можна недооцінювати вагу політичних цінностей, культури та ідеології. Наведемо визначення політичної ідентичності. Як вважає Н. Пашина: «Політична ідентичність – це політико-ціннісне самовизначення суб'єкта через ототожнення з певною політичною спільнотою, що виявляється в формуванні та відтворенні усталених політичних практик» [10].

Відзначимо: «Політична ідентичність маніфестує себе як асоціювання індивіда із певною соціальною групою. На одному із етапів політичного розвитку це була партійна ідентичність, на іншому – національна або ідеологічна ідентичності» [3].

У сучасному світі одним із найважливіших процесів, який визначає формування політичної ідентичності, стає медіатизація політики. Поступово політична діяльність в усіх її аспектах підпорядковується критеріям рейтингу та формату медіа. Можна стверджувати, що політична ідентичність також підпадає під цей вплив, з'являються феномени «медіатизованих електоральних кампаній» та «медіатизованої ідентичності».

На думку Д. Яковлева, «Розвиток інформаційної сфери призводить до медіатизації політичної взаємодії... Сучасні інформаційні технології позитивно впливають на розвиток і зміцнення демократії. Зокрема, вони: – створюють нові форми комунікації у сфері публічної влади; – послаблюють інформаційну залежність суспільства від традиційних медіа (які редагують на інформацію відповідно до своєї мети), а отже, ведуть до розширення діапазону доступних для громадян думок; – приводять до зростання транспарент-

ності політичних інститутів і політики в цілому; – створюють нові механізми політичної мобілізації мас, що сприяє організації і координації дій політичних однодумців, підвищує шанси невеликих партій і представників політичних меншин, які отримують можливість звернення до широких масових аудиторій; – надають широким верствам населення технологічну можливість брати участь в обговоренні суспільно-політичних проблем; – інформаційні технології розширюють можливості взаємодії громадян і урядових органів, що сприяє демократизації політичного процесу» [13].

Один із трендів, про який пише автор у наведеної вище цитаті, а саме – зменшення інформаційної залежності суспільства від традиційних медіа, до яких відносяться телебачення, радіо та преса, прямо впливає на формування політичної ідентичності. Традиційні медіа дійсно поступаються у даному процесі інтернет-комунікаціям. На авансцену формування політичної ідентичності впевнено виходять соціальні мережі та месенджери.

Цей «зсув» у бік інтернет-комунікацій має як позитивні наслідки, так і несе нові загрози. Передусім, йдеться про «...зміну системи представництва громадянських інтересів відповідно до медійного формату; – перетворення політики у медіа-процес; – віртуалізацію політичного простору та створення «реальної віртуальності»; – створення політичної та медійної «гіперреальності» [13].

Конфлікти, які неминуче виникають під час формування політичної ідентичності у процесі суспільних трансформацій, відбуваються у віртуальному просторі мережі інтернет, але не стають від того менш реальними. Вони мають вплив на політичну ідентичність і цей вплив зростає. Публічна політика щодо формування політичної ідентичності має враховувати медіатизацію та «віртуалізацію» й активно використовувати соціальні мережі та месенджери.

Варто відзначити думку Н. Пашиної: «Криза політичної ідентичності в Україні супроводжується посиленням боротьби і конфліктністю ідентичностей, обумовлених об'єктивними і суб'єктивними факторами. Тому українська держава повинна цілеспрямовано формувати спільну ідентифікацію громадян шляхом заходів внутрішньої та зовнішньої політики. Проблеми формування загальних орієнтирів розвитку країни, їх актуалізація та агрегація в межах політичного курсу сьогодні повинні стати провідним завданням публічної політики» [10].

Одним із маркерів політичної ідентичності громадян є їх електоральний вибір. За даними соціологічних досліджень Центру Разумкова, які були опубліковані у листопаді 2012 року (дослідження проведене 11–17 листопада 2021 р. Метод: інтерв'ю «обличчям до обличчя» за місцем

проживання респондентів. Опитано 2018 респондентів віком від 18 років у всіх регіонах України, за винятком Криму та окупованих територій Донецької та Луганської областей. Теоретична похибка вибірки 2,3%) [4], рівень недовіри до українського політикуму перевищував рівень довіри. Зокрема, Д. Разумкову довіряють 35% опитаних, а не довіряють 51%, для інших політиків ці показники наступні: В. Зеленський (28% проти 66%), І. Смешко (27% проти 51,5%), В. Кличко (26% проти 66%), П. Порошенко (19% проти 76%), Ю. Тимошенко (17% проти 77%), Ю. Бойко (19% та 72,5%) відповідно. Таке співвідношення «довіри» та «недовіри» свідчить про наступне. По-перше, у процесі формування політичної ідентичності виникають конкуруючі, а часто – полярні ідентичності, представники кожної з яких не можуть забезпечити підтримку більшості громадян у міжвиборчий період. По-друге, за допомогою медіатизації політики та медіатизованих електоральних кампаній кандидати створюють короткотермінові «електоральні ідентичності» та забезпечують мобілізацію власного електорату. Після виборів рівень підтримки обраних кандидатів значно знижується. По-третє, політичні ідентичності в умовах суспільних змін формуються навколо окремих лідерів та їх сконструйованих у масмедіа іміджів. Ідеологічна складова, яка здатна забезпечити електоральну тяглість та наступність політичних ідентичностей, фактично відсутня. Як свідчать результати іншого опитування [5] більше 60 відсотків громадян не підтримують ідею висування В. Зеленського на другий термін, а позитивно ставляться до цього лише 18,6%.

Таким чином, вітчизняні суспільні трансформації мають значний вплив на формування політичної ідентичності в Україні: від реальної радянської ідентичності до пострадянського режиму, від державних та олігархічних медіа до мережі інтернет.

Висновки. Політичну ідентичність в умовах суспільних трансформацій визначено як досить мінливий феномен, який конструюється індивідами у процесі політичних інтеракцій. Відзначено, що конструювання політичної ідентичності відбувається під впливом двох груп факторів. По-перше, перехід від радянської до пострадянської політичної ідентичності. Ці ідентичності мають спільну рису – амбівалентність. По-друге, рух від панування державних та олігархічних масмедіа (телебачення, радіомовлення та преси) до соціальних мереж та месенджерів, які базуються на використанні мережі інтернет. Перехід від радянської до пострадянської ідентичності та посилення впливу мережі інтернет обумовлює темп реформ та успішність демократизації в Україні.

Література

1. Беліцер Н. Українська, російська і «радянська» ідентичності в сучасній Україні. *Україна – проблема ідентичності: людина, економіка, суспільство* : конференція українських випускників програм наукового стажування у США м. Львів, 18–21 верес. 2003 р. Київ, 2003. С. 124–133.
2. Вілсон Е. Українці: несподівана нація / пер. з англійської. К. : «К.І.С.», 2004. 552 с.
3. Дмитрієв В. В. Вплив мас-медіа на політичну ідентичність. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України)* : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. м. Одеса, 21 трав., 2021 р. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т. 1. С. 195–197
4. Довіра до політиків та електоральні орієнтації громадян України (листопад 2021 р.). Веб-сайт Центру Розумкова. 24 листопада 2021 р. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/dovira-do-politykiv-ta-elektoralni-oriientatsii-gromadian-ukrainy-lystopad-2021r>
5. Електоральні орієнтації громадян України (січень 2022 р.) Веб-сайт Центру Розумкова. 1 лютого 2022 року. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/elektoralni-oriientatsii-gromadian-ukrainy-sichen-2022r>
6. Каганов Ю. О. Конструювання «радянської людини» (1953–1991): українська версія. Запоріжжя : Інтер-М, 2019. 432 с.
7. Нагорна Л. Національна ідентичність в Україні. К. : ІПІЕНД, 2002. 272 с.
8. Панасюк Л. В. Багатоманітність ідентичностей: вибір України. *Гілея : науковий вісник*. 2011. С. 448–472.
9. Пашина Н. Концепт політичної ідентичності в українській політичній науці. 2012. С. 180–190.
10. Пашина Н. П. Формування політичної ідентичності в умовах демократичної трансформації українського суспільства. Луганськ : Вид-во «Ноулідж», 2013. 416 с.
11. Стріха М. Перспектива української ідентичності в сучасному світі. *Україна шукає свою ідентичність* : збірник статей. К. : ВБФ «Поступ», 2004. С. 46–51.
12. Хмелько В. Суспільство міксантів. *Україна шукає свою ідентичність* : збірник наукових статей. К. : ВБФ «Поступ», 2004. С. 42–45.
13. Яковлев Д. В. Політична інтеракція у сучасній Україні: особливості та складові : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 23.00.02. Одеса, 2009. 30 с.

Анотація

Дмитрієв В. В. Політична ідентичність в умовах суспільних трансформацій. – Стаття.

Статтю присвячено визначенню сутності процесу формування політичної ідентичності в умовах суспільних трансформацій в Україні. Відзначено, що дослідження політичної ідентичності характеризується міждисциплінарністю. Відзначено вплив медіатизації політики на процес формування

ідентичності. Суспільні трансформації в Україні характеризуються розширенням простору політичної свободи та плюралізму. Починаючи із 1991 року політична ідентичність формувалась у процесі переходу від радянської ідентичності до пострадянської. Вона характеризується амбівалентністю. Відзначено роль економічних проблем, соціальних трансформацій та політичних реформ на пострадянському просторі у формуванні політичної ідентичності. Наголос зроблено на дезінтеграції з країнами колишнього СРСР, демократизації політичних інститутів, становленні громадянського суспільства та вільних виборах. Політична ідентичність пов'язується із партійною політикою, ідеологічним простором, боротьбою за свободу слова у масмедіа. Від політичної ідентичності, яка формується у процесі суспільних трансформацій, залежить зовнішньополітичний вибір держави, а також здатність вирішувати складні питання соціального розвитку та економічного зростання.

Особлива роль щодо політичної ідентичності у процесі суспільних трансформацій належить комунікативному простору. Тут суспільні трансформації обумовили рух від традиційних масмедіа, які переважно належали державі або олігархічному капіталу до соціальних мереж та месенджерів, які поширюються через інтернет-комунікації.

Досліджуючи співвідношення між політичною та етнонаціональною ідентичностями, визначено політичну ідентичність як феномен, який конструється під впливом соціокультурних факторів, а також внутрішньополітичних (перехід українського суспільства від «радянської» до пострадянської ідентичності, від тоталітаризму до демократії, становлення інститутів публічної влади та громадянського суспільства та, водночас, олігархізація політичного та економічного простору) та зовнішніх чинників (глобалізація, медіатизація політики, «гібридна війна» та збройна агресія).

Ключові слова: ідентичність, політична ідентичність, суспільні трансформації, демократизація, глобалізація, медіатизація, електоральний процес, криза ідентичності.

Summary

Dmytriiev V. V. Political identity in the conditions of social transformations. – Article.

The article is devoted to defining the essence of the process of formation of political identity in the conditions of social transformations in Ukraine. It is noted that the study of political identity is characterized by interdisciplinarity. The influence of mediatization of politics on the process of identity formation is noted. Social transformations in Ukraine are characterized by the expansion of the space of political freedom and pluralism. Since 1991, political identity has been formed in the process of transition from Soviet to post-Soviet identity. It is characterized by ambivalence. The role of economic problems, social transformations and political reforms in the post-Soviet space in the formation of political identity is noted. Emphasis was placed on disintegration with the countries of the former USSR, democratization of political institutions, formation of civil society and free elections. Political identity is associated with party politics, ideological space, the struggle for freedom of speech in the media. The foreign policy choices of the state, as well as the ability to address complex issues of social development and economic growth, depend on the political identity that is formed in the process of social transformation. A special role in terms of political identity in the process of social transformation belongs to the communicative space. Here, social transformations have led to a shift from traditional mass media, which mostly belonged to the state or oligarchic capital, to social networks and messengers that spread through Internet communications. Examining the relationship between political and ethno-national identities, political identity is defined as a phenomenon constructed under the influence of socio-cultural factors, as well as domestic political (transition of Ukrainian society from "Soviet" to post-Soviet identity, from totalitarianism to democracy, at the same time, oligarchization of political and economic space) and external factors (globalization, mediatization of politics, "hybrid war" and armed aggression).

Key words: identity, political identity, social transformations, democratization, globalization, mediatization, electoral process, identity crisis.

UDC 159.923.2:32.019.52

DOI <https://doi.org/10.32837/apfs.v0i34.1077>**Ya. M. Popovych**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7509-0459>*Candidate of Philosophy, Associate Professor,
Associate Professor of the General Legal
and Political Sciences Department
Zaporizhzhia Polytechnic National University***L. Yu. Smolyakova**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5883-9579>*Postgraduate Student of the General Legal
and Political Sciences Department
Zaporizhzhia Polytechnic National University*

REGIONAL SPECIFICITY OF IDENTITY ORIENTATIONS IN THE SOCIO-POLITICAL DIMENSION OF SOCIETY

Statement of the problem in general. The modern socio-political space in Ukrainian society is conditioned by the influence of both global and local factors, which contributes to the intensification of changes in identity orientations in the public consciousness. This is especially true for the formation and representation of political and civic orientations of identity, which act as important components of a more general category – social identity. Therefore, the problem of studying the orientations and identification strategies of the population of Ukraine is actualized in order to predict the further development of the socio-political sphere, and the strengthening of the factor of regionalism in the reproduction of socio-political practices contributes to the need to study the regional specificity of orientation strategies for the formation of identity, represented in the public consciousness as a discourse of internal socio-political communication in Ukrainian society

Analysis of recent research and publications.

Foreign works (B. Wilkenfeld, J. Habermas, D. Dakitt, B. Durie, M. Lenzi, K. Richardson, D. Garth, J. Younis, H. Tejjel, J. Turner) devoted their works to the study of personality identity, and domestic (I. Vasyutinsky, A. Golodenko, I. Zhadan, N. Ivanova, S. Poznyak, O. Sknar, L. Snigur, N. Khazratova) scientists.

The modern methodological foundations of the scientific analysis of the political orientations of identity are laid down in the works of G. Almond and S. Verba, a significant contribution was made by A. Vatoropin, I. Vorobyeva, D. Gavra, G. Diligensky, E. Golovakha, V. Matusovich, G. Pirog, O. Reznik, V. Ruzhentseva and others. Both foreign (Yu. Gabermas, J. Yunis, N. Bezgina, T. Vodolazhskaya, N. Galaktionova,) and domestic (D. Arabadzhiev, P. Gornostai, A. Karas, A. A. Kolodiy, I. Petrovskaya, N. Savelyuk, M. Slyusarevsky) scientists. However, despite a fairly

wide range of studies of identity orientations, today it is extremely necessary to constantly monitor changes in identity orientations in the socio-political dimension due to their regional specifics.

Formulation of the objectives of the article.

The purpose of the study is to empirically explore the regional specifics of identity orientation in the socio-political dimension in Ukrainian society.

Presentation of the main material of the study.

The concept that defines the subject of this study is the concept of «identity», the definition of which, in combination with the accompanying terms, will make it possible to give a vector for the study of identity orientations in the public mind, taking into account their regional specifics.

Identity acts in the form of a kind of self-presentation, in which one person or a community of people evaluate their position in the context of the outside world. As A. Neumann notes, «identity is not a given, but a constantly formed and reformed attitude within a certain discourse» [11, p. 249]. In general, most definitions of the concept of «identity» indicate that it is mostly understood as the result of the process of identification and self-identification, which contributes to the formation of the social self as a subject of social interaction. That is why we can talk about the social aspect of identity – social identity.

Social identity is the result of the process of social identification, which is understood as the process of defining oneself through membership in a social group. It performs important functions both at the group and personal levels: it is thanks to this process that society gets the opportunity to include individuals in the system of social ties and relationships, and the individual realizes the basic need for group membership, provides protection, opportunities for self-realization, evaluation by others and impact on the group.

H. Teijfel and J. Turner defined social identity as aspects of a person's «I-image» that arise from the social categories to which he feels he belongs [7]. The theory of social identity is based on the following general provisions: 1) people strive to maintain or increase their self-esteem, that is, they strive for a positive self-concept; 2) social groups or categories and membership in them are associated with a positive or negative value meaning, therefore, social identity can be positive or negative based on the assessments of those groups that participate in the creation of a person's social identity; 3) the assessment of one's own group is determined in relation to other specific groups by the method of social comparison of important parameters and features.

In the theory of social identity, H. Teijfel and J. Turner introduce three basic concepts: social categorization, social comparison, social identity. Social categorization is seen as the classification of the social environment in terms of members of certain groups in such a way that is meaningful to the individual and acts as a cognitive process «in which the systematic transfer of classification to measurable stimuli leads to a perceptual emphasis on intra-class similarities and inter-class differences along this dimension» [12, p. 13]. The process that transforms perceptual and cognitive features in action is social comparison. It provides intergroup differentiation based on the advantage of the ingroup (the group in which the individual is included) over the outgroups (groups that do not matter to the individual; with which he does not coordinate his actions). Through comparison, the social identity of a person is achieved, according to the authors, this is «individual knowledge that a person belongs to a certain social group, along with some emotional and value personal meaning of group membership» [12, p. 14].

So, the concept of social identity interprets the processes of its formation based on the basic needs for social belonging to communities and social groups that encourage individuals to social categorization, and at the level of social abstraction in the process of categorization, personal and social components of identity are part of one whole. Identity can be represented as a construct, described through such categories as individual identity (as a cognitive, emotional-evaluative and behavioral system of the I about myself representations), social identity (as belonging to a group, community, class, etc.), societal identity (as a self-attitude based on constantly changing psychosocial factors). Moreover, social identity covers various spheres of an individual's existence in society, including in the socio-political dimension through the formation of political and civic orientations of identity.

In the context of this study, of particular importance is the regional specificity of the identity orientations of individuals and social groups living

in a certain social space and the characteristics of the socio-political life of the region.

In domestic scientific opinion, the regional specificity of identity orientations is determined through the understanding of the region as a social space in a certain territory. For example, I. Kononov notes: «Region is the main subnational territorial unit of industrial and information societies, associated with the existence of special territorial communities that are formed with the localization of a cluster of practices during the development of specific geoterritories» [3, p. 54]. I. Sidor, in his own conceptual approach, defines the social space of the region through two main groups of conditions that determine the social interaction characteristics of the community of people living on its territory: first, natural, climatic and economic conditions; secondly, the specificity of sociocultural features (features of historical development, features of the social structure of the population, linguistic and confessional features, political guidelines, features of social behavior, etc.) [10, p. 165–166].

Consequently, the region acts as an intersection of different spaces, in particular: territorial, political, social, economic, functional, institutional, environmental and information. Any region has a number of characteristics common to all regions, such as the presence of a territory, a regional community, economic infrastructure and political institutions. Moreover, the formation of a region and a regional community as an integral condition for its existence is impossible without considering regional identity, which includes emotional attachment to a particular region, a sense of closeness and kinship with it. After all, the place (territory) plays an important role in the formation of identity, since this process has internal (goes on in the mind of the individual) and external (manifested in the system of social practices of individuals) dimensions.

In the socio-political dimension, identity orientations have a fairly significant regional specificity, as pointed out by Ukrainian researchers. Thus, M. Kraskovskaya notes that regional fragmentation as a strong influence of regional identities occupies a rather significant place in the public consciousness of Ukrainians, which leads to a multi-vector socio-political orientations [4, pp. 154–160].

Among the features of the identity orientations formation in the socio-political space of society, V. Malinin noted such factors as: a high level of regional identification; the presence of «Soviet identity» and its predominance in certain territories; social and economic motives in the process of self-identification, due to the low level of income among the majority of the population; correlation of national identity (verbal, cultural) with the ethnic composition of a certain area population; ambivalence of identities as a manifestation of «split

consciousness», «double identity»; the specificity of speech, ethnic, confessional orientation has a regional dimension [6, p. 198].

Therefore, we can talk about the importance of an individual's belonging to a certain regional social space in the process of forming and presenting identity orientations in the socio-political dimension.

Structural and content features and regional specifics of the identity orientations of the Ukrainian electorate and their semantic load were revealed through determining the degree of self-identification of the respondents with certain social groups (by socio-demographic, professional,

religious-ethnic, civil and political characteristics) and psychological attitudes using the pilot method. sociological survey among the potential electorate of Ukraine (Zaporizhzhia, Lviv and Kiev regions) (August-September 2021).

The survey involved 500 respondents aged 18 and over from Kyiv, Zaporizhzhia and Lviv regions, representing voters in the North-Central, South-Eastern and Western regions of Ukraine. The sample is quota, randomized, distributed by sex, age, region and place of residence (urban and rural areas). On fig. 1 presents the results for the whole sample.

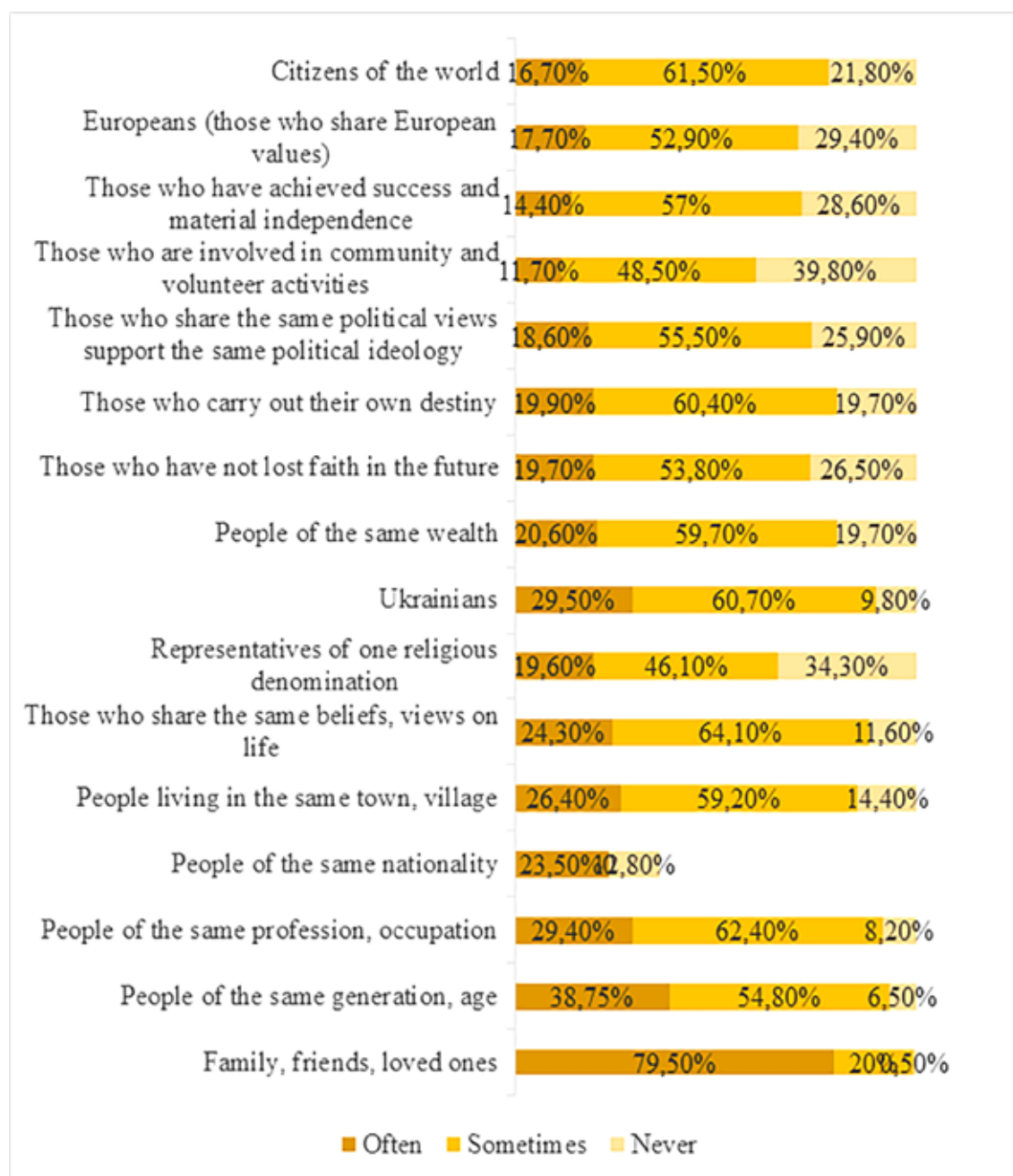

Fig. 1. The structure of self-identifications of the respondents in the sample as a whole

Source: results of the author's research

The results of a sociological survey indicate that most identification strategies have average indicators («sometimes» answers), but it should be noted the advantage of the meaningful features of group identity that characterize modern society – family, age group, profession. Such orientation signs of self-identification are inherent in traditional Ukrainian society.

The second group of identifications represents the societal dimension of identity, which has become relevant in modern sociological and political science and is defined as societal identity. For example, E. Afonin, A. Donchenko, V. Antonenko define societal identity as a «multidimensional psychosocial reality» [1, p. 80], which is not always identical to the surrounding objective social world of a person, and even more so is not identical to the former mode of social identity associated with the mechanism of identifying oneself with external groups and classes, it is influenced by cultural and social differentiation, psychological stereotypes. Among such significant identifications one can single out: unity of views (ideological, religious, political, etc.); some behavioral strategies are those who make their own destiny; those who have not lost faith in the future. In the socio-political dimension, the similarity of political orientations and views is a fairly significant factor in the self-identification of Ukrainians (74% of the respondents answered «often» and «sometimes»), another 60% of the respondents are the factor that determines their identity, determine belonging to those engaged in (or can potentially engage in public and volunteering, which is a sign of the self-organization development of the Ukrainian society, both in increasing the degree of civil society institutionalization, and in striving to implement significant social and political practices.

The third group is represented by such a type of identity as civic identity. Civic identity is represented by such strategies as: self-identification according to national, civilizational, local-territorial features. It is interesting that identification with European values has a rather small indicator – 18% completely identify themselves with Europeans, almost a third (30%) – never at all.

91% of the respondents always or sometimes consider themselves Ukrainians, citizens of Ukraine, which is reflected, first of all, as a civic identity in the state-political context as the basis for the formation and development of civil society. Thus, J. Habermas, in the context of the theory of communicative action, considers civic identity as the basis of civil society, presented as a public space where a politically active public is constituted, which forms public opinion and translates it into the political sphere [2, p. 313]. In this sense, the scientist defines the communicative factor as the main factor in the political sphere, which

is realized in discursive social practices that create conditions for the formation and self-deployment of civil society (the so-called discursive concept of civil society). As A. Mikhailova notes, the content of the concept of «civil identity» in the discursive concept of civil society becomes clearer, given how this concept comprehends two problems: the relationship between civil society and the state, as well as the relationship between civil and political spheres [8, p. 63–64].

In this study, we agree with I. Petrovskaya, who defines the civic identity of a person «as a complex multi-level systemic formation, which is the result of self-categorization, understanding (giving meaning-value) of one's belonging to the community of citizens and the state (as a citizen) and subjective attitude (emotive and conative) person to its membership. Moreover, civic identity is a multi-level personal formation and manifests itself at the institutional («citizen – state»), group («citizen – community of citizens») and individual («I am a citizen») levels» [9, p. 246]. In this sense, civic identity is reflected as a concept of attitude towards the state and the nation at the cognitive and emotional levels.

Therefore, in order to determine the content of civic identity, the respondents were asked to answer an open question: «Most citizens of Ukraine consider themselves...». A total of 463 responses were received. The content analysis of statements made it possible to single out two main groups of categorizations: 1) the national-civil aspect of self-identification; 2) emotional and evaluative aspect of self-identification. The results are presented in fig. 2.

The categorical group «national-civil aspect of self-identification» (51.11% of all statements of respondents) included answers reflecting: firstly, the values of patriotism («patriots», «patriotic citizens»), manifested in such signs as «liberty», «independence», «responsibility for the country», «the ability to change the country»; secondly, belonging to the Ukrainian nation (Ukrainians, Ukrainian people) and orientation towards the European vector of development (Europeans).

The second group of statements (48.89%) is represented by answers that have an emotional and evaluative nature regarding belonging to the citizens of Ukraine, and 26.67% of statements are emotionally negative assessments («insufficiently provided», «offended», «unprotected», «deceived», «abandoned»), and 22.22% – emotionally positive assessments («smart», «enlightened», «strong», «correct», «tolerant», «friendly», «kind»). This group of statements as a whole reflects the socio-economic and socio-psychological aspects of the well-being of society [5].

Significant disagreements were revealed in terms of the content features of civic identity depending on the region (Fig. 3).

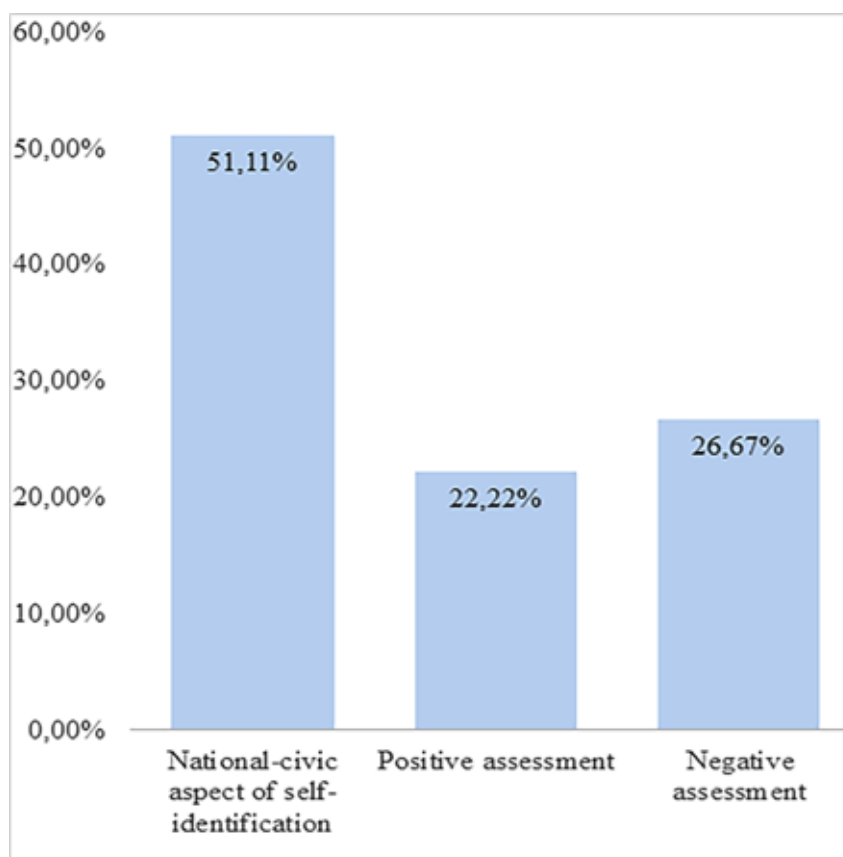

Fig. 2. Structural and content features of identity orientations in the socio-political dimension (according to the results of content analysis)

Source: results of the author's research

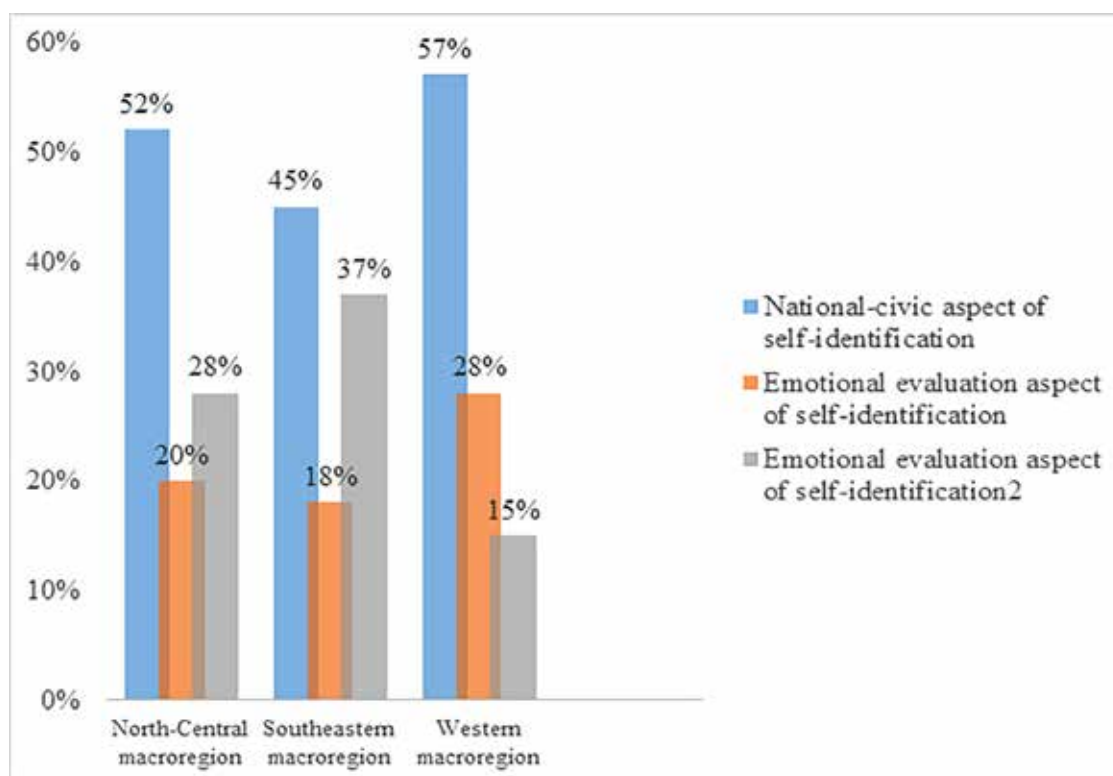

Fig. 3. Structural and content features of identity orientations in the socio-political dimension depending on the region (according to the results of content analysis)

Source: results of the author's research

Among the identified regional features of civil self-identification, the following can be noted: firstly, the national-civil aspect of identity is observed most of all among the population of the Western region, traditionally represented by a high level of national liberation movement and political activity of the population (both in the historical context and in the realities of challenges the present); secondly, a higher rate of civic self-identification at an emotional level was revealed among residents of the South-East region, which reflects the tendency to perceive oneself as a citizen of Ukraine in terms of ensuring protection and security by the state, which indicates the prevalence of the discourse of state paternalism in the public consciousness of Left Bank and Southern Ukraine; thirdly, residents of the South-Eastern and North-Central regions provide a negative emotional assessment of belonging to the citizens of Ukraine, and a positive one – of the Western region, which generally correlates with the above findings.

The structural and content features of identity orientations in the socio-political dimension depending

on the macro-region were studied (based on the results of a sociological survey). The results are presented in Table 1 (indicators for the answer option «often»).

The structure of identity orientations depending on the macro-region is as follows:

– the most significant potential for the population of the North-Central macro-region is possessed by such identification orientations and practices as: territorial affiliation, national, civil and European identities, belonging to social groups according to the criterion of material well-being, orientation towards achievement and success;

– for the population of the South-Eastern macro-region: territorial affiliation, belonging to professional and age groups, which, in our opinion, is associated with the socio-economic conditions of the region, namely, the high development of industry and mining, which formed large social groups in working professions with specific needs, political and ideological preferences;

– for the population of the Western macro-region, the most significant identification

Table 1

**Structural and content features of identity orientations
in the socio-political dimension, depending on the macro-region**

Identification	North-Central macro-region	Southeast macro-region	Western macro-region
Family, friends, loved ones	79%	80%	82%
People of the same generation, age	39%	40%	39%
People of the same profession, occupation	26%	33%	28%
People of the same nationality	24%	22%	27%
People living in the same city, towns	27%	28%	24%
Those who share the same beliefs, outlook on life	24%	23%	25%
Representatives of one religious denomination	20%	17%	24%
Ukrainians (those who share Ukrainian values)	31%	27%	33%
People of the same wealth	23%	19%	20%
Those who have not lost faith in the future	20%	19%	21%
Those who make their own destiny	22%	20%	19%
Those who share the same political views, support the same political ideology	18%	17%	23%
Those involved in social and volunteer activities	13%	9%	15%
Those who have achieved success in material independence	16%	12%	14%
Europeans (those who share European values)	20%	14%	21%
Citizens of the world	18%	17%	16%

(The highest indicator for the group is highlighted in gray)

Source: results of the author's research

strategies were: family and interpersonal ties, nationality, religious and civil self-identification, political orientations, socially oriented activities, recognition of European identity.

Conclusions and prospects for further research.

So, the results of theoretical analysis and empirical research indicate the following: firstly, in the modern socio-political dimension of Ukrainian society, the belonging of an individual to a certain regional social space in the process of formation and representation of identity orientations (mainly in political and civil aspects) is of particular importance; secondly, in the identity structure, such main groups of orientations as social identity (as belonging to a group, community, class, etc.), societal identity (as an individual's self-departure on the basis of psychosocial factors), civic identity (as self-identification on national, civilizational, local-territorial grounds); thirdly, there are significant differences in identity orientations depending on the region: 1) for the North-Central macro-region, significant orientations are territorial belonging, national, civil and European identities, orientation towards achievement and success; 2) for the South-Eastern macro-region – regional affiliation, belonging to professional and age groups, orientation towards state paternalism and a component of public life; 3) for the Western macro-region – the national-civil aspect of identity, family and interpersonal ties.

A promising direction for further research is the identification of mechanisms for the formation of political and civic orientations of identity in the public mind.

References

1. Афонін Е., Донченко О., Антоненко В. Психокультура України: «Помаранчевий перехід». *Соціальна психологія*. 2006. № 4. С. 77–93.
2. Габермас Ю. Філософський дискурс модерну. Київ: Четверта хвиля, 2001. С. 424.
3. Кононов І. Соціологія і проблеми просторової організації суспільства. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2004. № 4. С. 57–78.
4. Красковська М. П. Суспільна свідомість і її вплив на державну і регіональну політику. Регіональна політика: законодавче регулювання та практична реалізація. Київ. 2015. С. 154–160.
5. Креденцер О. В., Лагодзінська В. І., Ковальчук О. С. Теоретичний аналіз поняття «Соціальна напруженість»: міждисциплінарний підхід. *Актуальні проблеми психології*. 2016. Том I: Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія. Вип. 45. С. 48–55.
6. Малінін В. В. Процес формування політичної ідентичності в умовах глобалізації: особливості та складові. *Актуальні проблеми політики*. 2013. Вип. 49. С. 194–199.
7. Микляева А. В., Румянцева П. В. Социальная идентичность личности: содержание, структура, механизмы формирования: монография. СПб., 2008. С. 118.
8. Михайлова О. Громадянська ідентичність в де-ліберативному концепті громадянського суспільства. *Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2014. Вип. 6(74). С. 57–70.
9. Петровська І. Р. Громадянська ідентичність як різновид організаційної ідентичності. *Проблеми сучасної психології*. 2018. Вип. 39. С. 244–256.
10. Сидор І. І. Регіон як предмет соціологічної рефлексії. *Вісник Львівського університету. Серія соціологічна*. 2011. Вип. 5. С. 161–168.
11. Neumann I. B. Russia as Central Europe's Constituting Other. *East European Politics and Societies*. 1993. Vol. 7. № 2. P. 342–351.
12. Tajfel H., Turner J. The social identity theory of intergroup behavior. *Psychology of intergroup relations*. Chicago: Nelson-Hall. 1986. 2nd ed. P. 7–24.

Анотація

Попович Я. М., Смолякова Л. Ю. Регіональна специфіка орієнтацій ідентичності у громадсько-політичному вимірі українського суспільства. – Стаття.

В статті досліджено регіональну специфіку орієнтацій ідентичності у громадсько-політичному вимірі в українському суспільстві. Доведено, що в сучасному громадсько-політичному вимірі українського суспільства особливого значення набуває приналежність індивіда до певного регіонального соціального простору у процесі формування і репрезентації орієнтацій ідентичності (переважно в політичному і громадянському аспектах). В статті наведено результати емпіричного дослідження структурно-змістових особливостей і регіональної специфіки орієнтацій ідентичності в суспільній свідомості: виділено три групи орієнтацій ідентичності в суспільній свідомості, спрямовані на формування і репрезентацію соціальної, соціетальної та громадянської ідентичності і виокремлено їх особливості в залежності від регіональної приналежності. **Мета** нашого дослідження полягає у тому, щоб емпірично дослідити регіональну специфіку орієнтацій ідентичності у громадсько-політичному вимірі в українському суспільстві. **Методи дослідження.** Методологічним забезпеченням дослідження виступають загальнонаукові методи пізнання соціальних явищ і процесів (методи аналізу і синтезу, абстрагування, узагальнення, екстраполяції та прогнозування, логіко-історичний, порівняльно-компаративістський і структурно-функціональний аналіз) та соціологічні методи отримання емпіричних даних. Результати соціологічного опитування в дослідженні вказують на те, що більшість ідентифікаційних стратегій мають середні показники (відповіді «інколи»), але слід зазначити перевагу змістовим особливостям групової ідентичності, що характеризує модерне суспільство – родина, вікова група, професія. Такі орієнтаційні ознаки самоідентифікації притаманні для традиційного українського суспільства.

Результати теоретичного аналізу та емпіричного дослідження показали, що в сучасному громадсько-політичному вимірі українського суспільства особливого значення набуває приналежність індивіда до певного регіонального соціального простору у процесі формування і репрезентації орієнтацій ідентичності, а також

те, що в структурі ідентичності виділено такі основні групи орієнтацій як соціальна ідентичність, соціетальна ідентичність, громадянська ідентичність.

Ключові слова: регіон, ідентичність, соціальна ідентичність, громадсько-політичний вимір суспільства, громадянська ідентичність, політична ідентичність.

Summary

Popovych Ya. M., Smoliakova L. Yu. Regional specificity of identity orientations in the socio-political dimension of society. – Article.

The article explores the regional specificity of identity orientations in the socio-political dimension in Ukrainian society. It has been proved that in the modern socio-political dimension of Ukrainian society, the belonging of an individual to a certain regional social space in the process of formation and representation of identity orientations (mainly in political and civil aspects) is of particular importance. The article presents the results of an empirical study of structural and content features and regional specifics of identity orientations in the public mind: three groups of identity orientations in the public mind are identified, aimed at the formation and representation of social, social and civic identity, and their features are highlighted depending on. **The purpose of our study** is to empirically study the regional specifics

of identity orientations in the socio-political dimension in Ukrainian society. **Research methods.** The methodological support of the research is general scientific methods of cognition the social phenomena and processes (methods of analysis and synthesis, abstraction, generalization, extrapolation and forecasting, logical-historical, comparative comparative and structural-functional analysis) and sociological methods for obtaining empirical data. The results of a sociological survey in the study indicate that most identification strategies have average indicators (answers «sometimes»), but it should be noted the advantage of the meaningful features of group identity that characterize modern society—family, age group, profession. Such orientations signs of self-identification are inherent in traditional Ukrainian society.

The results of theoretical analysis and empirical research have shown that in the modern socio-political dimension of Ukrainian society, the belonging of an individual to a certain regional social space in the process of formation and representation of identity orientations is of particular importance, as well as the fact that such main groups of orientations as social identity, societal identity, civic identity.

Key words: region, identity, social identity, socio-political dimension of society, civic identity, political identity.

УДК 321.01

DOI <https://doi.org/10.32837/apfs.v0i34.1078>

А. Ю. Столярова

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8962-5776>аспірантка кафедри політичної теорії
факультету психології, політології та соціології

Національного університету «Одеська юридична академія»

ПОЛІТИЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ГРОМАДЯН ЯК УМОВА ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Процес демократизації, який інтерпретується як забезпечення постійної участі більшості громадян у політиці, обумовлює необхідність звернення до проблеми політичної компетентності. Йдеться не лише про електоральну демократію, легітимність якої безпосередньо залежить від рівня політичної активності громадян, а і про підвищення якості урядування [9].

Становлення демократичних інститутів неможливо без політичної активності громадян як у електоральному процесі так і у процесі вироблення та впровадження публічної політики. Осердям політичної компетентності є здатність громадян роботи вибір. Демократизація потребує участі громадян у виборчому процесі та публічному управлінні. Участь громадян у політиці має відповідати низці вимог, серед яких основна – здатність здійснювати раціональний вибір. Як під час електоральних кампаній, так і оцінюючи та контролюючи дії влади. Це актуалізує дослідження політичної компетентності громадян як умови демократизації.

Динамічні та масштабні зміни, спрямовані на розширення простору політичної свободи та плюралізму в Україні, неможливі без громадян, здатних здійснювати раціональний вибір. Задля цього вони мають критично оцінювати інформацію, визначати альтернативи та обирати одну із них із врахуванням як власного, так і суспільного інтересу. Варто погодитись із тим, що «Сучасне суспільство для повноцінного свого функціонування потребує соціальної адекватності своїх членів, які достатньою мірою орієнтуються в суспільних процесах і можуть усвідомлено визначати в них власне місце та діяти з користю як для суспільства, так і для себе. Орієнтація лише на власний успіх без спрямування на певні досягнення всієї соціальної спільноти в часи надто зрослої взаємозалежності індивідів, соціальних груп у суспільстві не може визнаватися доцільною і правильною» [4].

Фундаментальною умовою раціонального вибору в умовах демократизації є політична компетентність громадянина.

Відзначимо наступне: «Люди обирають власну лінію поведінки щодня, якщо не щохвилини. Від-

бувається «рутинізація» вибору, його технологізація, зведення з акту найвищої інтелектуальної та емоційної напруги до послідовності раціональних кроків: проблемна ситуація – формулювання альтернатив – вибір однієї з них – рішення. Відтепер це не героїчний акт, а частина повсякденного життя індивідів, груп та спільнот» [10].

Демократичні трансформації потребують підвищення ефективності взаємодії публічної влади та громадян. Саме тому, одним із ключових завдань у процесі демократизації виступає підвищення політичної компетентності громадян. Вирішення цієї проблеми напряду пов'язується із важливими теоретичними та практичними завданнями: від інституціоналізації публічної влади та груп інтересів до демократизації суспільних відносин та вироблення публічної політики, як через механізми електорального вибору так і подальшого контролю за діяльністю влади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Дослідження політичної компетентності, які ґрунтуються на класичних працях Р. Даля [6], зосереджуються на необхідності підвищення рівня політичної освіти та заходах, які спрямовані на інституціоналізацію політичної компетентності. У праці «Інституційні основи політичної компетентності» Артур Лупія та Метью МакКаббінс намагаються відповісти на центральне питання політичної компетентності: «Як громадяни дізнаються те, що їм потрібно знати?» [8]. Ці ж автори формулюють демократичну дилему: громадяни завше здійснюють раціональний вибір, хоча вони часто стикаються з її дефіцитом. Обмежена інформація не заважає індивідам робити обґрунтований вибір [7].

Як зазначає Р. Даль: «...зادля того, аби демократія виявилася життєздатною політичною моделлю, потрібний певний рівень політичної компетентності громадян. У новостворених демократичних державах, де люди тільки починають осягати мистецтво самоврядування, питання громадянської компетентності набуває особливої ваги. Проте, навіть в тих країнах, де демократичні інститути існували протягом життя вже кількох поколінь, ми стикаємося з усе більшою кількістю

фактів, що вказують на недостатню компетентність громадян» [6].

Серед сучасних вітчизняних дослідників політичної компетентності слід відзначити також праці С. Макеєва, який зосереджується на зв'язку політичної компетентності та громадянської свідомості та Ю. Сосніна, який досліджує інформаційно-комунікативну складову політичної компетентності. А. Колодій визначає місце політичної компетентності у структурі соціального капіталу.

Формулювання мети статті. Мета статті – визначити політичну компетентність громадян як необхідну умову демократизації.

Виклад основного матеріалу дослідження. У процесі демократизації першочерговими для формування політичної компетентності громадян стають політична ідентичність індивіда (включно із партійною та ідеологічною ідентичностями), уміння враховувати мінливі обставини поточної політичної ситуації та здійснювати раціональний вибір.

У цілому, компетентність індивіда у певній сфері означає «... поєднання відповідних знань і здібностей, що дають змогу обґрунтовано судити про цю сферу й ефективно діяти в ній [2].

На думку Р. Аксельрода під політичною компетентністю слід «...розуміти наявність широкого комплексу знань і повноважень, здібностей і політичного досвіду суб'єкта політики, його здатність реалізувати їх в практичній діяльності, в силу чого він функціонує у політичному житті суспільства як компетентна особистість. Політичну компетентність слід віднести до компетентності вищого рівня через обумовлення високої вимоги до її носіїв. Вона безпосередньо пов'язана з ефективністю та професіоналізмом діяльності владної еліти України в контексті соціально-значущих та корисних для суспільства результатів» [1].

Політична компетентність полягає у здатності індивіда робити раціональний вибір, виходячи із власної ідентичності та із урахуванням наявної інформації та особливостей поточної політичної ситуації. Особливо це проявляється під час здійснення електорального вибору.

Як зазначає Р. Даль, «...якщо в минулому традиційні способи вирішення проблем, пов'язаних із громадянською компетентністю, діяли успішно, події останніх років поставили їх життєздатність під питання. Цьому є три причини: 1) зміни масштабів суспільного життя; 2) зростаюча складність суспільного життя; 3) зміни в технологіях комунікацій» [6].

Наголосимо на визначальній ролі інформації, комунікативних технологій та масмедіа у процесі формування політичної компетентності громадян. Окремо відзначимо феномен «медіатизації» політики. Переваги та недоліки медіатизації політики є спільними для країн консолідованої демократії

та пострадянських країн. Зазначимо, що завдяки розвитку інформаційних технологій створюються нові форми комунікації у сфері публічної влади, послаблюється інформаційна залежність суспільства від традиційних медіа, забезпечується відкритість і транспарентність політичних інститутів, створюються нові механізми політичної мобілізації мас.

У більшості громадян вперше за модерних часів з'являється технологічна можливість взяти безпосередню участь в обговоренні суспільно-політичних проблем [5].

Для формування політичної компетентності як необхідної умови демократизації це означає, що громадяни діють в умовах інформаційного хаосу. У цьому сенсі, медіатизація політики значно ускладнює раціоналізацію політичного вибору громадян. Медіатизація прямо впливає й на процес демократизації, адже у процесі електорального вибору громадяни переважно керуються не раціональними аргументами, а емоціями. Швидкість розвитку інформаційної сфери та зростання рівня складності політичних, соціальних та економічних проблем обумовлюють необхідність підвищення компетентності більшості громадян задля здійснення раціонального вибору. Виникає протиріччя між «демократизацією» та «медіатизацією», яке можна подолати лише за допомогою підвищення рівня політичної компетентності громадян, передусім такої її складової, як медіаграмотність.

Враховуючи складний досвід демократизації українського суспільства слід зафіксувати ще одне протиріччя вітчизняного політичного процесу, яке напругу стосується політичної компетентності. Це протиріччя між рівнем політичної компетентності громадян (виборців) та політичної еліти (професійних політиків). Револьюційні ситуації в Україні виникали тоді, коли рівень політичної компетентності політичної еліти виявлявся недостатнім для подолання проблем та конфліктів, які поставали перед державою у процесі демократизації. Для вирішення конфлікту залучались громадяни, які під час протестних акцій демонстрували високий рівень політичної участі, культури та відповідальності. Тобто, мова про вимоги щодо рівня політичної компетентності, які різняться по відношенню до:

1) громадян, які обирають (тобто тих, хто бере участь у політиці час від часу). Їхня політична компетентність ґрунтується на «буденній свідомості». Громадяни здійснюють електоральний вибір та оцінюють і контролюють дії публічної влади (незалежно від того, обирали вони окремих представників влади, або ні);

2) професійні політики та державні діячі. Вимоги до їх політичної компетентності значно вище. На заваді раціональному вибору політич-

них діячів стає переважання особистісного інтересу над суспільним у процесі реалізації публічної політики. Професійні політики часто належать до «макіавеллістичних особистостей».

Як зазначає Р. Аксельрод: «Сучасний соціально-політичний розвиток України, її модернізація потребують високого рівня загальної, професійної та політичної компетентності владної еліти. Без підвищення здібностей, умінь і професіоналізму останньої неможливо розв'язати реальні проблеми, з якими стикається сьогодні українська держава... Сучасні кризові явища у політиці, економіці, культурі, соціальній сфері є, в тому числі, і результатом політичної некомпетентності, непрофесіоналізму, що суттєво впливає на успішність і темп суспільних перетворень» [1].

Тобто, за недостатній рівень компетентності політичного істеблішменту доводиться «розраховуватись» суспільству. Під час революційних подій найбільш компетентні громадяни мають отримати можливість зробити кар'єру професійного політика та увійти до істеблішменту. Ефективність та результативність політичної діяльності є критеріями оцінки рівня компетентності публічної влади. У сучасних умовах однією із головних складових політичної компетентності представників публічної влади виступає володіння комунікативними технологіями, уміння працювати в інформаційному просторі. Передусім, мова про комунікації у мережі інтернет.

Як зазначає О. Кревська: «...рівень політичної компетентності відображає рівень особистісної компетентності. Загалом компетентність як суб'єктивна ознака виконує модальну функцію порівняння у розвитку вмінь і здібностей людини. Щодо розвитку і фіксації політичних умінь і здібностей особистості, то з огляду на зміст особистісної реалізації у політичній сфері, слід ставити наголос на сформованих у людини політичних установках і компетенціях, зміст яких визначає ціннісні пріоритети у побудові соціально-політичної позиції» [3].

Також звернемось до розрізнення громадян, що обирають та фахівців у політичній сфері (політиків), які обираються. Для перших характерною є буденна свідомість як основа політичної компетентності, а другі характеризуються як «макіавеллістичні» особистості.

О. Кревська відзначає: «Найчастіше йдеться про такі особливості фахівця політичної сфери (політика) як сенситивність до інтересів та потреб суб'єкта політичної діяльності, опосередкованість, дистанційованість і переконливість тощо... макіавеллізм можна розглядати як спосіб політичної діяльності, який не передбачає опори на морально-етичні норми, а вважає можливим використання обману, віроломства, жорстокості, будь-яких засобів для досягнення мети; та як по-

значення стилю здійснюваної політики, політичної участі, які характеризуються домінуванням політизованості, корпоративного егоїзму, переконання щодо виправдовування всіх засобів і методів у досягненні політичних цілей» [3].

Отже, процес формування політичної компетентності громадян визначається політичною ідентичністю, поточною соціально-економічною та політичною ситуацією, інформаційним простором (у якому одним із основних процесів стає медіатизація політики) і комунікативними технологіями. Здатність ефективно діяти в інформаційному просторі та застосовувати комунікативні технології є важливою складовою сучасної політичної компетентності громадян та професійних політиків.

Висновки. У процесі демократизації суспільства зростає вага політичної компетентності громадян. Від здатності громадян робити раціональний вибір (переважно, електоральний) залежить стратегія політичного розвитку українського суспільства, темп та напрямки демократичних перетворень. Політична компетентність професійних політиків та представників публічної влади, окрім раціональності, результативності та ефективності, обов'язково має включати моральні якості. Це пов'язується із необхідністю обмежувати бажання слідувати власним інтересам, а не інтересам суспільства у політичній діяльності, притаманне «макіавеллістичним особистостям».

Література

1. Аксельрод Р. Б. Компетентність як ціннісна складова політичної культури владної еліти України : дис. ... канд. політичних наук : 23.00.03 Київ, 2015. 221 с.
2. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи / під заг. ред. О. В. Овчарук. К. : К.І.С., 2004. 112 с.
3. Кревська О. О. Макіавеллістичні координати політичної компетентності особистості. *Проблеми сучасної психології*. 2016. Вип. 34. С. 270–281.
4. Шахрай В. М. Громадянська компетентність особистості як проблема сучасного суспільства. *Український соціум*. 2008. № 2(25). С. 123–124.
5. Яковлев Д. В. Медіатизація політики в умовах становлення демократичного режиму. *Вісник СевДТУ. : Політологія* : зб. наук. пр. Севастополь : Видво СевНТУ, 2008. Вип. 91. С. 103–105.
6. Dahl R. A. The Problem of Civic Competence. *Journal of Democracy*. 1992. Vol. 3. No. 4. P. 45–59. DOI: 10.1353/jod.1992.0048
7. Lupia A., McCubbins M. D., Arthur L. The democratic dilemma: Can citizens learn what they need to know? Cambridge University Press, 1998. 300 p.
8. Lupia A., McCubbins M., Popkin S. Elements of Reason: Cognition, Choice, and the Bounds of Rationality. Cambridge : Cambridge University Press, 2000. DOI: 10.1017/CBO9780511805813
9. Rothstein, B. Creating political legitimacy: Electoral democracy versus quality of government. *American behavioral scientist*. 2009. 53(3). P. 311–330.

10. Yakovlev D. V. Вибір київського князя: спадок, випадок, доля? *Scientific Papers of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2015. № 4. Р. 5–12.

Анотація

Столярова А. Ю. Політична компетентність громадян як умова демократизації. – Стаття.

Статтю присвячено визначенню політичної компетентності громадян як однієї із умов демократизації. Акцентовано увагу на тому, що демократизація, окрім іншого, передбачає розширення простору політичної участі громадян. Залучення громадян до прийняття політичних рішень та здійснення раціонального вибору у політиці. Політична активність громадян проявляється як під час електоральних кампаній, так і після виборів у процесі оцінювання публічної влади, контролю за її діяльністю. Визначено фактори впливу на процес формування політичної компетентності громадян. По-перше, політична ідентичність громадян (включно із партійною та ідеологічною ідентичностями). По-друге, здатність діяти з урахуванням мінливої поточної ситуації. По-третє, зростання ролі інформації та розвиток інформаційно-комунікативних технологій (зокрема, процес медіатизації політики). В умовах демократизації та медіатизації першочерговими стають уміння громадян відбирати релевантну інформацію (відмежовуючи фейки від достовірної інформації), формувати на її основі альтернативи та раціонально обирати одну із них. Це відноситься до електорального процесу та оцінювання подальших дій публічної влади. Медіатизація політики ускладнює раціональний вибір громадян. Адже приймати рішення доводиться в умовах інформаційного хаосу.

Обґрунтовано розрізнення між буденною свідомістю громадян, яка є фундаментом політичної компетентності тих, хто обирає та «макіавелістськими особистостями» (тобто, тими, кого обирають). Остання є характерною ознакою фахівця політичної сфери (політика) та відзначається сенситивністю до особистісних інтересів та потреб політика, опосередкованістю, дистанційованістю і переконливістю (О. Кревська). Аргументовано, що підвищення рівня політичної компетентності громадян можливо завдяки використанню механізмів політичної освіти (проведення тренінгів з практичного застосування теорії раціонального вибору, науково-практичних конференцій, лекцій тощо). Раціоналізація політичного вибору громадян є ефективним засобом протидії медіатизації політики, основою формування політичної компетентності.

Summary

Stoliarova A. Yu. Political competence of citizens as a condition of democratization. – Article.

The article is devoted to defining the political competence of citizens as one of the conditions for democratization. Emphasis is placed on the fact that democratization, among other things, involves expanding the space for political participation of citizens. Involvement of citizens in political decision-making and rational choice in politics. Political activity of citizens is manifested both during election campaigns and after elections in the process of assessing public power, control over its activities. Factors influencing the process of forming the political competence of citizens have been identified. First, the political identity of citizens (including party and ideological identities). Second, the ability to act on the changing current situation. Third, the growing role of information and the development of information and communication technologies (in particular, the process of mediatization of politics). In the conditions of democratization and mediatization, the ability of citizens to select relevant information (distinguishing fakes from reliable information), to form alternatives based on it and to rationally choose one of them becomes paramount. This applies to the electoral process and the evaluation of further actions of public authorities. Mediation of politics complicates the rational choice of citizens. After all, decisions have to be made in conditions of information chaos.

The distinction between the everyday consciousness of citizens, which is the foundation of the political competence of those who elect and "Machiavellian personalities" (i.e., those who are elected) is substantiated. The latter is a characteristic feature of a specialist in the political sphere (politics) and is characterized by sensitivity to personal interests and needs of politicians, indirectness, distance and persuasiveness (O. Krevska). It is argued that increasing the level of political competence of citizens is possible through the use of mechanisms of political education (training on the practical application of the theory of rational choice, scientific and practical conferences, lectures, etc.). Rationalization of political choice of citizens is an effective means of counteracting the mediatization of politics, the basis for the formation of political competence.

Key words: competence, political competence, democratization, rational choice, mediatization, political education.

ЗМІСТ

ФІЛОСОФІЯ

І. В. Козій	
Тит Галущинський про роль християнської філософії у формуванні основних засад Української ментальності початку ХХ століття.....	3
Р. Ю. Коперльос	
Розуміння нелінійної особистості в постнекласичній раціональності.....	9
У. М. Мараєва, В. Ю. Долішняк	
Перспективи гуманізму крізь призму постмодерної культури.....	13
О. Г. Рогова, С. І. Рєзніков	
Проблематика повернення етичної освіти до Нової української школи.....	19
М. В. Сінельнікова	
Прояви ресентименту в мережевому просторі.....	25
І. М. Ясна	
Опозиція «легкість-тяжкість» як метафора історичних типів суспільств.....	30

СОЦІОЛОГІЯ

І. О. Kudinov, К. М. Serheieva, А. О. Klymenko	
Readiness of apartment building residents for hot water supply modernization in Ukraine.....	37

ПОЛІТОЛОГІЯ

С. С. Бульбенюк	
Поліфонія дослідницьких позицій щодо висвітлення феномену новітніх автократій.....	47
В. В. Дмитрієв	
Політична ідентичність в умовах суспільних трансформацій.....	52
Ya. M. Porovych, L. Yu. Smolyakova	
Regional specificity of identity orientations in the socio-political dimension of society.....	57
А. Ю. Столярова	
Політична компетентність громадян як умова демократизації.....	65

CONTENTS

PHILOSOPHY

Kozii I. V. Tyt Halushchynskyi on the role of Christian philosophy in the formation of basic principles of the Ukrainian mentality of the early 20th century.....	3
Koperlos R. Yu. Understanding the nonlinearity of personality in postnonclassical rationality.....	9
Maraieva U. M., Dolishniak V. U. Perspectives of humanism through the prism of postmodern culture.....	13
Rohova O. H., Reznikov S. I. Problems of resumption of ethical education to the New Ukrainian school.....	19
Sinelnikova M. V. Manifestations of resentment in the network space.....	25
Yasna I. M. The binary opposition "light-heavy" as a metaphor for historical types of societies	30

SOCIOLOGY

Kudinov I. O., Serheieva K. M., Klymenko A. O. Readiness of apartment building residents for hot water supply modernization in Ukraine.....	37
---	----

POLITOLOGY

Bulbeniuk S. S. Polyphony of research positions on the phenomenon of modern autocracies	47
Dmytriiev V. V. Political identity in the conditions of social transformations.....	52
Popovych Ya. M., Smoliakova L. Yu. Regional specificity of identity orientations in the socio-political dimension of society.....	57
Stoliarova A. Yu. Political competence of citizens as a condition of democratization.....	65

НОТАТКИ

Наукове видання

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФІЛОСОФІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ

Науково-практичний журнал

Випуск 34

Виходить шість разів на рік

Українською, російською та англійською мовами

Коректор – Н. Ігнатова
Комп'ютерна верстка – А. Литвиненко

Підписано до друку 01.03.2022. Формат 60×84/8. Обл.-вид. арк. 8,54. Ум. друк. арк. 8,37.
Папір офсетний. Цифровий друк. Наклад 100 примірників. Замовлення № 0422/146.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (048) 709 38 69, +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.